
MAGYAR

ORVOSI

NYELV

MAGYAR ORVOSI NYELV

MEGJELENIK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ORVOSI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYA,
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYOK OSZTÁLYA,
A MAGYAR ORVOSI KAMARA ÉS AZ EURÓPAI NŐGYÓGYÁSZATI RÁK AKADÉMIA,
AZ ERDÉLYI MŰZEUM EGYESÜLET ÉS A PETŐFI IRODALMI MŰZEUM
GONDOZÁSÁBAN

ALAPÍTÓ FŐSZERKESZTŐ

Prof. dr. Bősze Péter

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTESEK

Prof. dr. Berényi Mihály

Prof. dr. Bertók Lóránd

SZERKESZTŐ

Dr. Kuna Ágnes

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR

Barabás Terézia

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Elnök:

Prof. dr. Vizi E. Szilveszter

Tagok:

Prof. dr. Balázs Géza, Prof. dr. Donáth Tibor, Prof. dr. Grétsy László, Prof. dr. Gyéresi Árpád,
Prof. dr. Horváth Attila, Dr. Kapronczay Katalin, Prof. dr. Keszler Borbála, Prof. dr. Kiefer Ferenc,
Prof. dr. Kiss Jenő, Dr. Kovács Éva, Prof. dr. Kupcsulik Péter, Prof. dr. Lapis Károly, Dr. Ludányi Zsófia,
Prof. dr. Palkovits Miklós, Prof. dr. Prószéky Gábor, Prof. dr. Sótonyi Péter, Prof. dr. Szirmai Imre,
Prof. dr. Telegdy Gyula

*A kiadvány a Magyar
Tudományos Akadémia
támogatásával készült.*

A Magyar Orvosi Nyelv évente kétszer jelenik meg. Az érdeklődők a www.orvosinyelv.hu
honlapon találják; ingyen letölthetik.

KIADÓ: NOK Kiadó

CÍME: 2092 Budakeszi, József A. u. 25.

TELEFON: 36 20 359 7792

E-LEVÉL: bosze@eagc.eu, magyarorvosinyelv@gmail.com

HONLAP: www.orvosinyelv.hu

ISSN 1588-3191

BORÍTÓTERV: Eper Stúdió • **LAPTERV:** ifj. Megyeri Lajos / **TÖRDELŐSZERKESZTŐ:** Artvisione Bt.
NYOMDAI KIVITELEZÉS: Visit Kft., Budapest

TARTALOM

A SZERKESZTŐSÉG LEVELESLÁDÁJÁBÓL	■ Berényi Mihály, Bősze Péter, Gaál Csaba, Krutsay Miklós, Lozsádi Károly	54
-------------------------------------	--	----

TANULMÁNYOK

<i>Büky László</i>	■ Influenza	56
<i>Csiszárík Katalin</i>	■ Kórházi szleng. Egy mozgásszervi rehabilitációs osztály szlengje	58
<i>Gyéresi Árpád</i>	■ A magyar nyelvű írásbeliség orvosi és gyógyszeré- szeti vonatkozású szókészletének tükröződése fél évezred erdélyi keletkezésű levéltári anyagaiban. I. Kémiai jellegű szócikkek	61
<i>Kiss László</i>	■ „... nyelvünkön még illetén könyv nem találtatik...” Marikowzki Márton Néphez való tudósítása 1772-ből	65
<i>S. Sárdi Margit</i>	■ Várandósság, szülés, születés. Szülés körüli tanácsok és eljárások a XVII–XVIII. századi kéziratokban	69
<i>Kálmán Edina</i>	■ A nyelv szerepe az egészségügyi dolgozók nézetelté- réseiben és vitás helyzeteiben	76
<i>Ludányi Zsófia</i>	■ Az egy névelő (egy) rút germanizmus? Hozzászólók: Gaál Csaba, Berényi Mihály	80
<i>Keszler Borbála – Kaán L. Miklós</i>	■ „Az igye-fogyott szegényeknek hasznokra” Pápai Páriz Ferencz <i>Pax corporisa</i>	89

MORZSÁK

<i>Buvári Márta</i>	■ Új fogorvosi szakszavak. (Elnevezés-módszertan)	95
<i>Kuna Ágnes</i>	■ „Dokiduma – betegbeszéd” Mit mond az orvos, és mit ért a beteg?	96

SZÓCSISZOLÁS

<i>Bősze Péter</i>	Gyógynövénynevek Hozzászólók: Berényi Mihály, Csupor Dezső, Klebovich Imre, Ludányi Zsófia, Paál Tamás, Rác Zoltán, Szabó István, Szabó T. Attila, Szóke Éva, Uray Katalin, Varga Csaba, Vincze Judit	98
--------------------	---	----

HÍREK

<i>Szabó T. Attila</i>	■ A Magyar Nyelv és a Tudományok. Szabó T. Attila-ösztöndj	106
<i>Ludányi Zsófia</i>	■ Megjelent a <i>Magyar Jogi Nyelv</i> folyóirat	107

Berényi Mihály

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Orvosszakmai hírlevélben „Akkreditált online továbbképzés” cím alatt olvastam:

„A tanfolyam két modulból áll [...]. A modulok egyenként, önállóan is elvégezhetők.”

E lap legutóbbi számában (MONY 2017/1:39–44.) éppen a *modul* értelmezésével foglalkoztunk. Lehet, hogy az ott leírtak kiegészítésre szorulnak? *Modul* = 'rész'. Legalábbis az idézett szövegben:

A tanfolyam két *részből* áll [...]. A két *rész* külön-külön is elvégezhető.

Nem sokkal egyszerűbb és érthetőbb így ez a továbbképzési felhívás? Bár nagyon divatos, itt teljesen fölösleges a *modul* használata. Kitaláltam, hogy az író mire gondolt, de ez a magyarított változat sem mond többet, csak bonyolódik a helyzet, *részegységeket* kellene elvégezni:

A tanfolyam két *részegységből* áll [...]. A két *részegység* egyenként, önállóan is elvégezhető.

Jóllehet Ludányi Zsófia az idézett MONY-közleményben a *modult* a „köznyelvi szókinccs” részének tekinti, ez a szó olykor elhagyható, avagy – ha már befogadtuk – helyesen kellene használni.

Berényi Mihály

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

anti-Mullerian hormone, anti-Müllerian hormone, anti-mullerian hormone, anti-mullerian hormone, anti-Müller-hormon stb. Ez mind az *AMH* (antimüllerian hormone) neve a világhálón. Köztük van a helyes változat is?

VÁLASZOK

Bősze Péter

Szokásosan *anti-Müller-hormon* formában írom.

Berényi Mihály

Szegény Müller! Miért Müller-ellenes? Nem jobb vagy pontosabb a *Müller-cső-ellenes hormon*? *Anti-Müller-cső-hormon*?

Bősze Péter

Teljesen igazad van. Szolgaián leírom, hogy *anti-Müller-hormon*, holott az *Müller-cső-gátló hormon*. A *Dorland's Medical Dictionary* meghatározása: *antimüllerian* 'a Müller-cső fejlődését gátló.

Gaál Csaba

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

A minap kezembe került a Semmelweis Egyetem lapjának egyik száma, melyben olvasom, hogy megállapodás jött létre az egyetem és a *Magyar Medikai Gyártók és Szolgáltatók*

Akkreditált Innovációs Klaszter között (2017;18:8.). Új fogalom volt számomra a *medikai*, amely a szövegből kihámozva feltehetően orvostechikai eszközökre vonatkozna. De honnan a szó, amely engem a *medicára* emlékeztet (divatosan arra hajaz), vagyis a nőnemű orvostanhallgatóra. A *klaszter* szó is meglehetősen zavar, holott írhattak volna csoportot is. Kíváncsian várom a szerkesztőség állásfoglalását, vajon mindezt csupán az én földhözragadt maradiságom iratja velem?

VÁLASZOK

Berényi Mihály

A Semmelweis Egyetem nagyon titokzatos és nagyon tudományos nevű céggel kötött egyezményt. Joggal és döbbenet akadt meg az egyetemi lap olvasóinak szeme ezen a híren, de ha a mai időknek megfelelően liberális szemüvegen keresztül nézzük a cég nevét, akkor a *klasztert* még megemészthetjük, hiszen a *MediKlaszter* helyén a *MediCsoport* nagyon „snassz” volna. A *medikai* jelző izgalmassá teszi a cég nevét, hiszen a *medika* nőnemű orvostanhallgatót jelent. A *medikai* gyártók talán csinos orvostanhallgató-női köpenyeket gyártanak?! Az is lehet, hogy új szó született: a *medicina* helyét elfoglalta a *medika*. *MEDIKA* néven működik egy orvostechikai eszközt tervező csoport, sőt már egyik cég a nevében is használja a *medikára* visszavezethető *medikait*. Talán csupa nőorvos dolgozik ott. Az nem lepett meg, hogy a magát „magyar”-nak nevező cég nevében több az idegen eredetű szó, mint a magyar. Valójában egyetértek Gaál professzor úrral. Ilyen cégneveket nem volna szabad használni.

Lozsádi Károly

Köszönöm Gaál Csaba észrevételével kapcsolatos megtisztelő megkeresésedet. Maga a kérdés felvetését (és magyarázatát?) illetően a következőket mondhatom. A kiindulást nyilvánvalóan a *medica* latin szóval kell kezdenünk, amely eredetileg több növényre (lucernára, lóherére) vonatkozott, majd azok (főzetét?) különböző betegségek esetében alkalmazva hasonulhatott a betegségek gyógyítására (*medicina* 'orvostudomány').

Gaál Csaba nevezetesen a *medikai* kifejezést veti fel, miután ez napjaink gyakorlatában valóban orvostanhallgató-nőt jelent. A magyar nyelvben azonban a *medika* a medicinára vonatkoztatva 1789-ben „akár a Philozófiából legyen is a Discursus, akár a Medicából legyen is szó”, majd 1817-ben mint *medicafakultás* olvasható; nőnemű orvostanhallgatóként értelemszerűen csak 1904-től használatos. Ma az orvostudomány általában már a *medicinával* fejezzük ki, de pl. a *medicamentosában*, vagy másutt (pl. az angolban: *medical*) a *medika* szó még felismerhető. Természetesen a női orvostanhallgató *medika* megnevezése azóta is fennmaradt és élővé vált.

Hogy Gaál Csaba a *medika* szóra egy „innovációs klaszter” elnevezésében figyelt fel, az csak kitűnő, széleskörű tájékozottságát bizonyítja.

Megjegyzés: Érdeklődésemre a *medika* kifejezést a Semeleis Egyetem lapjának szerkesztősége nem vette rossz néven, miután közölte, hogy a beküldött írásokért ilyen értelemben nem felel.

Gaál Csaba

Köszönöm a gyors válaszokat! Ismét megerősödtem, hogy nem én vagyok akadémikus, kákán csomót kereső. Érdekesnek tartom az egyetemi lap szerkesztőségének állásfoglalását, miszerint „a beküldött írásokért nem felel”-nek. Akkor ugyan mi a dolga a szerkesztőségnek, hol a lap „szellemisége”? Hol a tartása, ha mindenféleképpen közöl, semmiért nem áll ki? Meglepő, de korunk felelősséget nem vállaló felfogásával teljesen egyezik!

Krutsay Miklós

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Újságolvasás közben a szemem megakad egy-egy újonnan alkotott, érdekes szón, amelyeket az alábbiakban összegyűjtöttem. Napjainkban az új (akár tisztavirág-életű) szókásoknak, tisztségeknek, ruhadaraboknak, adónemeknek stb. régi, közismert szavakkal való körülírása helyett – lehetőleg idegenből való szótöredéket is belekeverve – összetett szóval, mindjárt külön nevet adnak, akkor is, ha az emberek nagy többsége azt sem tudja, hol használatos ez a fogalom. Nem vagyok nyelvész, nem tudom eldönteni, hogy ez a magyar nyelv gazdagodását vagy romlását jelenti-e, de igyekszem használatukat elkerülni. Az a véleményem, hogy inkább fejezzünk ki valamit több szóval, de magyarul és közérthetően. Annyira talán nem kell sietnünk, mint a katonaságnál, ahol – némi titkosításként is – szokásosak a rövidítések (*hopk, ezds, szds, fhdgy*). Következzen egy válogatás az összegyűjtött szavakból, amelyben a több száz kifejezésből kizárólag az orvoslással vagy gyógyítással összefüggésbe hozhatóakat olvashatjuk itt:

addiktológus ('szervenélybeteg-gyógyász'), *agresszió-kutató*, *agykutató* ('valaha írt egy, aggyal foglalkozó cikket'), *akupresszőr*, *akupunktőr* ('tűszúrással gyógyító'), *autogén tréning*, *álompszichológus*, *aromaterápia*, *barlangterápia*, *bebetonozott* ('rögzült, megcsontosodott'), *betegjogi képviselő*, *bioetikus*, *biomonitorozás*, *egészségtudatosság*, *egészségügyért felelős államtitkár*, *elhízástudomány*, *életmódtanácsadó*, *fitoterapeuta* ('növényekkel gyógyító'),

fülakupunktúrás addiktológus, *halmozottan sérült* ('rokkant'), *hospice*, *holisztikus megközelítés*, *hormonegyensúly-tanácsadó*, *humánkineziológus*, *implantológus* ('fogbeültető'), *járóbetegkassza*, *kezelés* ('vele való foglalkozás'), *kineziológus*, *komplex szűrés*, *kontaktológus* ('kontaktlencsét rendelő orvos'), *látássérült* ('rosszul látó, vak'), *lepukkant* ('tönkrement'), *lerokkantosít* ('rokkanttá nyilvánít'), *meseterapeuta* ('mesével gyógyító'), *monitorozza* ('figyelemmel kíséri'), *mozgáskorlátozott* ('bénult, rokkant, sánta'), *mozgássérült* ('bena, rokkant'), *narkós* ('kábitószerezévező'), *parapszichológus*, *pollenszezon*, *receptdíj* ('vénydíj'), *reflexológus*, *rezidens*, *táplálkozási pszichológus*, *természetgyógyász*, *testtudatokatató*, *vizitdíj* ('rendelési díj'), *wellnesshétvége*, *wellness-szálló* ('gyógyüdülő').

A bürokráciával együtt a hivatalok, intézmények, szervezetek is igen megszorodtak. Időnként, az ésszerűsítés jegyében, felszámolják ezeket, majd új néven jelennek meg. Lássunk néhány példát az egészségügyet érintő elnevezéseket kiemelve:

Állami Egészségügyi Ellátó Központ, *Országos Gyógyszerészeti és Élelmezésegészségügyi Intézet*, *Eszközminősítő és Kórháztechnika Igazgatóság*, *Egészségügyi Stratégiai Kutatóintézet*, *Gyógyszerészeti és Egészségügyi Minőség- és Szervezetfejlesztési Intézet*, *Magyar Kullancsszövetség*, *Nemzeti Egészségügyi Tanács*, *Nemzeti Egészségfejlesztési Intézet*, *Országos Gyógyszerészeti és Élelmezésegészségügyi Intézet*, *Magatartástudományi Intézet*, *Országos Egészségfejlesztési Intézet*, *Egészségügyi Nyilvántartási és Képzési Központ*, *Országos Betegjogi, Ellátottjogi, Gyermekjogi és Dokumentációs Központ*.

Az orvosi szaknyelvben elburjánzottak a rövidítések. Minden szakterület kialakította a maga „tolvajnyelvét”, és annál tudósabbnak tűnik valaki, minél több rövidítéssel tűzdeli tele a szövegét. A patológiában, az anamnézis kiböngészésekor lépten-nyomon ezekbe ütközünk. A más szakterületen dolgozók számára hovatovább a közlemények is olvashatatlaná válnak, mert szinte minden mondatnál vissza kell lapozni a rövidítés első elfordulásakor esetleg megtalálható feloldásra. Pl. csupán egyetlen közleményből kiemelve a rövidítéseket: *FFA, ROS, IGT, IGF, 2TDM, OGTT, VC, LDL-C, HDL-C, TG, HOMA-IR, PON1, VLDL, IDL, BMI, SNS, RAAS, NAFLD, NASH, CRD, FSGS, IR, HI, ORG, PCOS*. Egyébként csak új keletű orvosi műszótárból tudhatjuk meg, hogy ezek milyen nyelvű szavak rövidítései, és hogy mit jelentenek.

„Úgy kell írni, [hogy] az olvasót egy másodperc ezredrészeig sem szabad bizonytalanságban tartanunk.”

Kosztolányi Dezső
Gondolatok a nyelvről

Büky László

Influenza

Nemrég olvastam a *Magyar Orvosi Nyelvben* (8), hogy „[n]áthás és más átmenő(s), kehel(l)ős, göthös betegségek gyötörték a világot eleget, de máig nem szület(het)ett róluk összefog(lal)ó irodalom, hiszen ezek alapvetően tünetszegény, de gyorsan ölő betegségek [...]. Idegenkedő nevük méltatlanul tarol manapság. *Nátha* helyett *influenzát* mondanak az idegenszívűek, még a magyar betegeknek is nap mint nap. Orvskollégák is botladoznak palléroztalan nyelveikkel, így botránkozva hallhatunk *infulenzáról*, de akár még *influenziáról* is. [...] ajánlom nekik a könnyebben kimondható, magyarul (anya)nyelvbarátabb *nátha* emlegetését, különösen műveltebb betegek [!] körében.”

A lap ugyane számában a kéziratokra vonatkozó tanácsokban nyelvi elkötelezettségre hívják föl a leendő szerzők figyelmét. Nos: az *alapvetően* divatszó, a *nyelvbarát* és a *tünet-szegény* összetétel is efféle mintát követ. Az „orvskollégák” és „nyelveik” egyeztetéséről is lehetne szólni „(anya)nyelvbarát” szempontból, ám maradjunk a *nátha* szó használatánál.

A *nátha* szó szláv, talán szlovák eredetű, 1533-ból van írásban előfordulása (3). Többnyire két jelentésben volt használatos, az egyik: ’az orr nyálkahártyájának váladékképződéssel járó gyulladása’, a másik: ’náthás beteg váladéka; takony’. A bő félszáz éves értelmező szótári leírásban (1) is ezeket a jelentéseket látjuk, a fiatalabb értelmező szótár (9) csupán az elsőt írja le. Az ’influenza’ nem egyenlő a *náthával*. Ez magyarázhatja a régebbi orvosi nyelv *náthaláz* szavát, amely ’influenzá’-t jelentett. Így azután jelentéstani szempontból sem érthető, miért lenne „magyarul (anya)nyelvbarátabb” – a nyelvi elkötelezettséget magam én ebben sem látom – a *nátha* az *influenzánál*. Remélhető: a „műveltebb betegek” ugyancsak ismerik a több száz éves *nátha* jelentését is.

A *nátha* szó mint betegségnév tehát meglehetősen régi, ezért azután a szónak a vele kapcsolatos egészségi állapot kifejezésére különféle helyzetekben kellett helytállnia. Ezért jöhetett létre *disznónátha*, *muszkanátha*, *spanyolnátha* megnevezésű betegségnév. Az efféle elnevezésmód általános. A nyelvközösség számára idegen dolgot gyakori

a származási helyéről elnevezni vagy arra utalni. Egyes háziállatok nevei erre kézenfekvő példák: az *indiai tyúk* ’páva’, a *bosnyáknyakú tyúk* ~ *török tyúk* ’Szeremley-tyúk’, *szevasztopoli lúd* ’fodros lúd’, *muszkaréce*; *muraközi ló*, *arab ló*, *török ló* (4). Ezért azután aligha állítható, hogy „[a] *spanyolnátha* valamivel elegánsabban hangzik, mint a *disznónátha* vagy éppen a *muszkanátha*”, amint ezt az írás állítja. (A *muszkanátha* szintén megtalálható a nyelvjárásokban.) Az elegancia mibenléte (e szavak használatában is) ennél bonyolultabb, és nem is tartozik ide. Mindenesetre egy nyelvjárásnak tartható vagy tartott nyelvi alakulattal kapcsolatosan föl sem vehető az elegancia kérdése, amelynek fogalmát a cikkíró nem is határozza meg.

Czuczor Gergely és Fogarasi János ezt írták annak idején szótárukba:

„NÁTHAHURUT, (nátha-hurut) ösz. fn. Hurutos nátha (Influenza, Grippe.)” (5). Ebben megjelenik az *influenza* és a *Grippe*, nyilván rokon értelmű szóként. A két jeles szótáríró ismerhette a számos nyelvben meghonosodott olasz *influenza* főnevet, minthogy ez az 1743. évi olasz járvány után terjedt el. A magyarba vagy közvetlenül, vagy német közvetítéssel jutott. Az olaszban ’befolyás, kihatás; égitestek hatása; náthaláz’ az *influenza* szó jelentése, alakját latin *in fluere* ’befolyik; befolyásol’, illetőleg a középkori latin *influentia* adta (3). A korabeli műveltség úgy vélte, égitestek befolyásolják az egészséget, okozhatnak betegségeket, emiatt használták a kór (vagy egyes kórok) megnevezésére ezt a szót, amelyik megőrizte az olasz írásmódot, de magyar olvasatot kapott, ami például a *z* hangban is megmutatkozik (a szóvég magánhangzója mellett). A *Grippe* egyébként német, ám erről nem írt a fent említett cikk szerzője, pedig jó volna tudni valamit ennek is az úgynevezett eleganciájáról...

Az *influenza* szó előfordulása nem nagy, a XX. századi széprózában a 3 410 leggyakoribb szótári címszó között nem fordul elő az idevágó gyakorisági vizsgálat szerint (6). A fentebb említett kéziszótárban ③ jelű (11), vagyis

a gyakoriság alsó határa a köznyelvben 1,1/millió szó. A régi magyar természetesen nem a betegségnevé, hanem a latin eredeti volt használatos (a hivatali nyelvben), egy erdélyi példa: „**influenca** befolyás, influentă; Einfluß. 1791: (A vádlottnak) Sok gonosz tselekedeteiért a Ttes Táblától is oly Levele vagyon hogy Se Biroságra, se esküttségre soha is ne applicáltassék, mégis a Vice Tiszt Uraknál olly *influentiája* vagyon, hogy az eskütek közül soha ki nem marad [...]” (10). Az *influenca* szövége egyébként visszalatinosítás.

„[B]otránkozva hallhatunk *infulenzáról*, de akár még *influenziáról* is” – olvastam a továbbiakban. Hadd növeljem a botránkozást a tájnyelvből származó szósorozat alakváltozataival: *incifunci*, *inferencia*, *ifīēza*, *incinfinca*, *influenca*, *influzia*, *inflúzia*, *influlencija*, *influenciá* (7). Ezeket a nyelvjárási alakokat aligha idegenszívű atyánkfiai-lányai mondották volt a nyelvjárásgyűjtőknek. Éppenséggel fordítva áll a dolog, ők a magyar szóalakok idomához igyekeztek ösztönösen alakítani az *influenzát*. Hangátvetés, népetimológia, latinositás, miegyéb játszik-játszott közbe a változatokban. Efféle jelenségek ma is megesnek, nemcsak hajdan, és nemcsak a nyelvjárásokban. Arany János *koronáció* szava latinositás: „Büszke magyar náció! | Nem lesz *koronáció* (Coronini)” (2). A *Lidl* üzletek *lidli* kiejtésű neve pedig magyarítás (nem lévén *dl* végződésű magyar szó), akárcsak az *influenza* bármelyik változata.

IRODALOM

1. Bárczi Géza, Országh László (főszerk.) *A magyar nyelv értelmező szótára* I–VII. Budapest, Akadémiai Kiadó 1959–1962.
2. Beke József (szerk.) *Arany-szótár. Arany János költői nyelvének szó-készlete* I–III. Anyanyelvápolók Szövetsége Budapest, Inter 2017.
3. Benkő Loránd (főszerk.) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I–III. Budapest, Akadémiai Kiadó 1967–1976. + *Mutató*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1984.
4. Büky László *Bosnyáknnyakú tyúk és zsidónyelű kés* Magyar Nyelvőr 2010;134/1:109–12.
5. Czuczor Gergely, Fogarasi János *A magyar nyelv szótára* I–VI. [I–IV.] Emich Gusztáv, [V–VI.] Athenaeum, [I–V.] Pest, [VI.] Budapest 1862–1874.
6. Füredi Mihály, Kelemen József (szerk.) *A mai magyar nyelv szépprózai gyakorisági szótára 1965–1977*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1989.
7. Lőrinczy Éva, B. (szerk.) *Új magyar tájszótár* 1–5. Budapest, Akadémiai Kiadó 1979–2010.
8. Nyáry Szabó László *Spanyol-é a gyilkos nátha?* Magyar Orvosi Nyelv 2017;1:35–8.
9. Puztai Ferenc (főszerk.) *Magyar értelmező kéziszótár* 2., átdolgozott kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó 2003.
10. Szabó T. Attila (főszerk.) [1–7.], Szabó T. Attila, [8–11.], Vámszer Márta, [12.] Kósa Ferenc, [13–14.], Fazakas Emese [1–4.] *Erdélyi magyar szótörténeti tár / Dicționar istoric al lexicului maghiar din Transilvania / Historisches Wörterbuch des siebenbürgisch-ungarischen Wortschatzes* I–XIV. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó [V–VIII.] Budapest, Akadémiai Kiadó [IX–XIV.] közreadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 1975–2014.

Főszerkesztői tájékoztatás

A *Magyar Orvosi Nyelv* folyóiratunkat zömében a tudományos pénzemből támogatva adtam ki (17 éven keresztül számonként 1500–1700 példányban); és küldtük ingyen annak, aki kérte. A tudományos forrásaim sajnos megszűntek – ez az idősödők sorsa. Ezért a nyomtatott kiadás 100 példányra korlátozódik, zömében a könyvtáraknak tudunk csak postázni.

Az elektronikus megjelenés változatlan, a folyóirat teljes egészében letölthető a www.orvosinyelv.hu honlapról.

Megjegyzés: Sok helyről kértem támogatást, eredménytelenül. Ha mégis támogatnának, a nyomtatott kiadást is folytatjuk.

Csiszárík Katalin

Kórházi szleng

Egy mozgásszervi rehabilitációs osztály szlengje

A szlengkutatás manapság kedvelt vizsgálati területnek számít, amit számos tanulmány, világhálós blog, valamint szlengszótár is bizonyít (csak néhányat kiemelve 6, 9, 16). Kis (7a) meghatározásában „a szleng csoportnyelv, mely kis létszámú, sok időt együtt töltő, azonos foglalkozású vagy érdeklődési körű csoportban születik, és fontos társadalmi szerepet is betölt ezekben a közösségekben: erősíti az összetartozás érzését, és elkülöníti az adott közösséget a többitől.”

Jelen írásban ehhez a megközelítéshez kapcsolódva egy kórházi rehabilitációs osztály nyelvhasználatának néhány jellegzetességét mutatom be, kitérve a dolgozók és a betegek sajátos kifejezéseire is. A kutatás eredményei kiegészítik és árnyalják a korábbi, orvosi szlenget bemutató írásokat (1–3). A vizsgálatot a Kazincbarcikai Kórház Nonprofit Kft. mozgásszervi rehabilitációs osztályán végeztem (igazgatói engedéllyel) 2016. november 2-ától mintegy három héten keresztül. Az osztály tizenöt éve működik, jelenleg hatvanhat ágygal, és nagyjából azonos létszámú beteggel. Gyógyítanak agyi érkatasztrófán átesett, balesetet szenvedett (traumás) betegeket, valamint foglalkoznak ízületi és idegrendszeri betegségekkel, protézisbeültetésen átesett, gerincbetegségekkel és egyéb ritkább kórképekkel küzdő betegekkel is. A mozgásszervi osztálynak három részlege van, és mindegyiken belül női és férfi kórtermek találhatóak. Összesen huszonkét nővér, öt gyógytornász és egy beteghordó dolgozik itt. Az ellátásban fontos szerepet kapnak a fizioterápiás kezelések, a gyógytorna, a masszázs, továbbá az ezeket kiegészítő gyógyszeres kezelések.

A vizsgálat három hetében szervesen beépültem az osztály életébe. Az adatközlőim az osztály dolgozói (a főorvos, a főnővér, tizenkét ápoló, négy gyógytornász és a beteghordó – azaz tizenhat nő és három férfi) voltak, továbbá hozzátétőlegesen 50 beteg, akikkel a vizsgált időszakban érintkeztem. Koruk szerint huszonöt és hatvan év közöttiek – a legfiatalabbak közé főként a gyógytornászok tartoznak, a legidősebb a főorvos. Végzettségüket tekintve a főorvos egyetemi diplomával és két szakvizsgával rendelkezik, a főnővér jelenleg végzi főiskolai tanulmányait, a gyógytornászok főiskolai

diplomát szereztek, az ápolók és a beteghordó pedig OKJ-s képzést végeztek. Nagyobb részük városban lakik, kisebb részük pedig községben vagy falun.

Ezek a tényezők meghatározzák az osztályon megfigyelhető nyelvhasználatot is, amelyről elmondható, hogy korántsem egységes. Ahogy látni fogjuk, a szlengnek egy sajátos „met-szete” figyelhető meg, amelyben helyet kapnak a köznyelvben használt szlengkifejezések, az egészségügyben általánosan megjelenő ún. szakszlengszavak, amelyeket még tovább színesít a helyi kiscsoportszleng (7b); jelen esetben a dolgozók és a betegek sajátos nyelvváltozatai is. Ezek között nagyfokú a hasonlóság, ami számos tényező mellett többek között az azal is összefügg, hogy a dolgozók és a betegek sok időt (akár több hetet, hónapot) töltenek együtt, viszonylag kis térben összefoglalva. Részben ez volt az egyik oka, hogy rehabilitációs osztályt választottam a vizsgálat helyszínéül: a hosszabb, közösen eltöltött idő ugyanis „különleges” közös szóalkotásokat és nyelvhasználatot eredményez. Ezen túlmenően a mozgásszervi rehabilitáció a kórháznak olyan osztálya, ahol igen sok gyógyítási és segédeszköz, módszer és folyamat figyelhető meg, amelyeknek több különböző (hivatalos, hétköznapi, szleng) elnevezése él a kórházi nyelvhasználatban.

A felmérés során több módszerrel dolgoztam, elsődlegesen interjúkat készítettem, és résztvevő megfigyeléssel követtem az osztály nyelvhasználatának sajátosságait. A kutatási folyamat kezdetén egyszerre egy adatközlőt kérdeztem ki. Ötven képet nyomtattam különböző tárgyakról, eszközökről, folyamatokról (például járókeret, infúzió, vérnyomásmérés stb.), és arra kértem az adatközlőket, hogy nevezzék meg, amit a képen látnak, lehetőleg azzal a szóval, amelyet a mindennapi munkavégzés során használnak, és próbáljanak a nem hivatalos kifejezésekre összpontosítani. A kép alapján történő megneveztetés módszere kevés eredményt hozott, a dolgozók valószínűleg feszélyezve, kizökkentve érezték magukat, ezért olyan dolgokra is a hivatalos megfelelőiket mondták, amelyekről előzetes ismereteim és tapasztalataim alapján tudtam, hogy biztosan másképp használják a mindennapi gyakorlatban. Ezért változtattam a módszerem: én magam

közöltem a hivatalos megnevezéseket, és a dolgozókat arra kértem, hogy mondjanak rájuk rokon értelmű szavakat. Így a szógyűjtés gyorsabban és jóval hatékonyabban haladt. Az adatgyűjtést tehát a továbbiakban ekképp folytattam, és egyszerre nem csupán egy adatközlővel, hanem kettesével, hármassával, szinte fókuszcsoportos beszélgetésként (15). Ennek előnye, hogy a beszélgetések könnyedebb hangulatban folytak, az adatközlők pedig egymást segítettek számos olyan kifejezést felszínre hozva, amelyeket a mindennapi gyakorlatban is gyakran használnak.

A legtöbb nyelvi adatot a vizitek látogatásakor, résztvevő megfigyelés során adatoltam. Fehér köpenyben, a dolgozók közé beépülve, mappával a kezemben jártam végig a viziteket, így a betegek nem érezték, hogy nem egészségügyi dolgozó vagyok. Mivel csak megfigyeltem és jegyzeteltem, nem zavartam a dolgozókat kérdésekkel, jelenlétemmel nem befolyásoltam nyelvi viselkedésüket. Kiegészítésként végeztem ún. nyelvi tájképkutatásos terepszemlélt is (14), vagyis megfigyeltem a falra függesztett és a nővérfigyelőkben kiragasztott kiírásokat, üzeneteket. Ezek a szövegek szintén hozzájárultak a „belső” szleng leírásához. Emellett szabad beszélgetések során a dolgozóknak véletlenszerű kérdéseket is tettem fel, a helyszínen levő eszközök, a közvetlen közelben található helyiségek általuk használt megnevezéseire vonatkozóan.

A továbbiakban a mintegy kétszáz szóból álló szókinccsgyűjteményből mutatok be egy kis „ízlelőt” azokra a kifejezésekre összpontosítva, amelyek kimondottan a rehabilitációs osztály életéhez kötődnek, azaz az ún. „rehabslengre” jellemzőek. Kiemelek néhány olyan általános egészségügyi szlengkifejezést is, amely az osztály életében nagy szerepet játszik. A bemutatott példákon keresztül látni fogjuk, hogy gyakori a rövidítések használata, ami alapvetően gyorsítja a nyelvi gyakorlatot. Továbbá megfigyelhető, hogy a szlengként értelmezhető kifejezések sokszor humorosak, képszerűek és egyfajta közelítő szereppel, a „lazább” hangulat megteremtésével hozhatók összefüggésbe.

A vizsgált anyagban tehát a szleng egyéb típusaihoz hasonlóan sok a rövidítés. Gyakran előfordul, hogy a nyelvhasználók a két szóból álló szó szerkezetnek elhagyják az első vagy a második tagját: *állvány* 'infúzióakasztó-állvány', *adminisztrátori* 'adminisztrátori iroda', *diétás* 'diétás nővér', *csontitkulási* 'csontitkulási vizsgálat', *doboz* 'gyógyszeradagoló doboz', *fém műtéti fém*, *belső fémrögzítés*. A többszörösen összetett szavakból olykor kimarad a középső tag, például *cukorgondozó* 'cukorbeteg-gondozó'. A hosszabb szavak rövidítése különösen jellemző más osztályok elnevezéseiben, de akár tárgyak, folyamatok, egyéb helyszínek esetében is előfordul. Az ilyen jellegű rövidítések a szokásrenden túl egyfajta nyelvi gazdaságosságot is szolgálnak. Pl. *bel* 'belgyógyászat', *nőgyógy* 'nőgyógyászat', *idegseb* 'idegsebészet', *dekumatracs* 'antidecubitus (felfekvés elleni) matrac', *keret* 'járókeret', *kúra* 'infúziókúra vagy kúraszerű infúzió', *para* 'paraszolvencia, hálapénz', *pezsgő* 'pezsgőfürdő', *gasztró* 'gasztroenterológiai

rendelés vagy gyomortükrözés', *eltáv* 'hétvégi eltávozás, adaptációs szabadság', *gép* 'számítógép', *ház* 'kórház', *záró* 'zárójelentés', *foitel* 'masszázsfoitel', *ergó* 'ergoterápia (kézügyességet és logikát fejlesztő terápia)', *trafó* 'transzfúzió'. Találkozhatunk olyan esettel is, amikor a dolgozók a betű- és mozaikszavakat rövidítésként mondják ki, például *tégé* 'tüdőgondozó', *uhá* 'ultrahang'. A rövidítés egyik sajátos formájának tekinthető, amikor metonimikusan egy város neve szerepel a konkrét kórház, intézmény megnevezése helyett. Pl. *Miskolc* 'valamelyik miskolci kórház' – és ugyanennek mintájára *Barcika*, *Ózd*.

Elsősorban a dolgozók nyelvhasználatában figyelhetők meg az *-i* és *-csi* képzős becéző formák: *fecsi* 'fecskendő', *foncsi* 'fonendoszkóp', *zacsi* 'katéterzsák', *konzi* 'konzílium, orvosi tanácskozás', *pezsi* 'pezsgőfürdő'. A becézések célja talán egyfajta könnyedebb hang megteremtése, a jókedvre derítés; továbbá a betegekkel történő beszélgetés során enyhíthetik a beteget kellemetlenül érintő eszközök használatát, azaz ún. barátságosító funkciójuk van (2).

Gyakran jelennek meg sajátos, az adott helyzetre jellemző kifejezések is (frazeológiai egységek): *mint az őzike* 'már nem dagadt (végtag)', *rosszalkodik a vérnyomása* 'ingadozik a vérnyomása', *bedob egy konzit* 'felad egy konzíliumkérést a számítógépbé', *lemegy a masszázs* 'vége van a masszázskúrának', *megy a vízhajtó* 'kapja vagy szedi a beteg a vízhajtót', *nyom egy sprickát* 'kinyom egy adagot a kézfertőtlenítőből', *levesz egy rutint* 'rutin vér- és vizeletvizsgálathoz leveszi a vért és a vizeletet'. Ezek a kifejezések az adatközlők visszajelzései szerint javítanak a munkavégzés hangulatán, valamelyest gyorsabbá is teszik azt, illetve könnyítik a dolgozók egymás közti nyelvi érintkezését.

A könnyedebb hangvételt és talán a feszültségoldást is szolgálják a vicces, gyakran metaforikus kifejezések. Például *a ridikül* 'katéterzsák nőbeteg oldalán', vagy *az autóstáska* 'katéterzsák férfibeteg oldalán'. Számos hasonló humoros hatású kifejezéssel találkozhatunk még: *átpattintás* 'betegátfektetés', *fivérke* 'férfi ápoló', *nőgyógyó* 'nőgyógyászat', *karácsonyfa* 'infúzióakasztó-állvány a ráakasztott infúzióval együtt', *csikó* 'a kórházi ágy végében található kötél, melynek segítségével a betegek fekvőből ülő helyzetbe felhúzzák magukat', *csajok* 'nővérek', *hánnytál* 'vesetál', *Juliska* 'csípőprotézises nőbetegeknél a térdek közé helyezett párna', *Jancsika* 'csípőprotézises férfi betegeknél a térdek közé helyezett párna', *nyárs* 'csonttörés esetén használt külső fémrögzítés kiálló alkatrésze', *mászóka* 'bordásfal', *rögöny* 'röntgen', *megdug* 'felhelyezi a katétert', *ló* 'szobakerékpár'.

A rehabslengben jelen van a *-z(ik)* igeképző használata is főnévhez ragasztva: *keretezik* 'járókerettel jár', *mankózik* 'mankóval jár'. Megfigyelhető továbbá egyes tulajdonnevek köznevesülése, ami a köznyelvi köznevesülésekhez képest az adott közösségben gyakori használatú dolgokat jelzi: *ringer* 'infúzió (a Ringer márkanevből eredően)', *tena* vagy

tenna 'egyszer használatos nadrágpelenka (az előző példájára; akkor is *tena*, ha nem *Tena márkájú*), *fúró* 'vízhajtó (a *Furosemid*-ből vagy a *Furon*-ból). Ritkán, de előfordul latin szavak beemelése is, például *tenziót mér* 'vérnyomást mér'.

Eddig elsősorban a rehabilitációs osztályon dolgozók szlengehez kötődő nyelvhasználatáról esett szó, a betegek nyelvi gyakorlatában azonban hasonló módon szerepet kapnak lazább kifejezések. Ezek az elemek többféleképpen keletkezhetnek. Sokszor előfordul, hogy a beteg egyszerűen nem tudja az adott eszköz nevét, ezért az ahhoz leginkább hasonlító más, általa ismert tárgy nevét ragasztja rá: *vibrátor* 'TENS készülék vagy bármely elektromos készülék', *mászóka* 'bordásfal', *fülhallgató* 'fonendoszkóp'. Lehetséges, hogy a beteg nem tudja egy tárgy nevét, ezért maga hoz létre valamilyen megnevezést: *dögönyöző* 'masszázsfol'. Különösen falusi betegek körében jellemzőek a tévesztések, „félremondások”: *spajzmirigy* 'pajzsmirigy', *infrakció* 'infarktus'. Az is előfordul, hogy a betegek szándékosan elviccelik a számukra kényelmetlen eszközök, foglalkozások, gyógyítási módszerek nevét, hogy ezzel is segítsenek maguknak például a gátlásosság leküzdésén, a helyzetük könnyedebb kezelésében: *ágyjelenet* 'torna vagy tornatermi foglalkozás', *röptesse ide a vadmadarat* 'hozza ide a kacsát', *csapolás* 'vérvétel'. Ahogy ezek a példák is mutatják, a betegek nyelvhasználatában szerepet kap a humor is. Vicces nyelvi megoldás például a *trabant* 'egyszerű járókeret' és az *audi* 'rollátor, guruló járókeret fékkel, kosárral és ülőkével' megkülönböztetése is. Abban az esetben, amikor ezek a betegek által használt kifejezések megtetszenek a dolgozóknak, akaraton kívül is egyre többen kezdik azokat használni, így a betegszlenge bizonyos elemei fokozatosan „átszivárognak” a dolgozók nyelvhasználatába, beépülnek a dolgozói szlengebe. Ez a folyamat kölcsönös: a betegek is gyakran „eltanulják”, átveszik a dolgozóktól az ő szlengejüket. Így válnak ezek a szavak, kifejezések egy közösség nyelvhasználatának szerves részeivé.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a vizsgált mozgásterápiás rehabilitációs osztály mindennapi nyelvhasználatban fontos szerepet kap a szlenge, beleértve a köz- és a szaknyelvi, valamint a helyi szlengváltozatokat is. Mind a dolgozók, mind a betegek élnek lazább nyelvi kifejezésekkel, gyakoriak a rövidítések, a humoros kifejezések, és előfordulnak a tévedésből adódó megnevezések is. Megfigyelhető az is, hogy a szlenges nyelvhasználat közelítő szerepű, összetartozást, csoporthoz tartozást is kifejez, amely a közösség mindennapi tevékenységével és társalgási gyakorlatával mutat szoros összefüggést; illetve a betegek és a dolgozók nyelvhasználat közötti átjárhatóságot is bizonyítja.

A kórház mindennapi nyelvi gyakorlatában tehát fontos szerepe van a szlengeknek, ennek ellenére a kórházi szleng magyar viszonylatban a kevésbé vizsgált területek közé tartozik (1–3), hasonlóan orvos-beteg kapcsolat nyelvészeti elemzéséhez, amely szintén csak az elmúlt néhány évben került előtérbe (pl. 4, 5, 10–13, 17).

IRODALOM

1. Bandur Szilvia „Dokiduma” — az orvosi szlengről... Magyar Orvosi Nyelv 2003;3/1:13–5.
2. Bandur Szilvia, Grétsy Zsombor *Dokiduma (Az orvosi szlengről. Édes Anyanyelvünk 1999;21/3:7.*
3. Bandur Szilvia, Grétsy Zsombor *A dokiduma folytatódik* Édes Anyanyelvünk 1999; 21/5:9;202(b).
4. Boronkai Dóra *A konverzációelemzés alkalmazása az orvos-beteg kommunikáció kutatásában* XIII. SZOKOE Szaknyelvi Konferencia, Pécs 2013.
5. Domonkosi Ágnes, Kuna Ágnes *A tetszikelés szociokulturális értéke. A tetszikelő kapcsolattartási stílus szerepe az orvos-beteg kommunikációban* Magyar Nyelvőr 2015;139/1:39–63.
6. Kis Tamás *Bakaduma (A mai magyar katonai szleng szótára.* Budapest, Zrínyi Kiadó 1992.
7. Kis Tamás *Szemponatok és adalékok a magyar szleng kutatásához* In: Kis Tamás (szerk.) *A szlengkutatás útjai és lehetőségei* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó 1997;246(a),248–51(b).
8. Kis Tamás *A magyar szlengkutatás bibliográfiája 2.* javított, bővített kiadás. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó 2011.
9. Kis Tamás *Sittesduma (Magyar börtönszlengszótár. (Szlengkutatás 9.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó 2015.
10. Kuna Ágnes *Hogy tetszik lenni? Hogy vagyunk, hogy vagyunk? A közéleti nyelvi stratégiái az orvos-beteg találkozásokon* Magyar Orvosi Nyelv 2016; 16/2:75–80.
11. Kuna Ágnes *Személydeixis és önreprezentáció az orvos-beteg találkozásokon: Az első személyű deiktikus elemek mintázatai az orvosi kommunikációban* Magyar Nyelvőr 2016;140/3:316–32.
12. Kuna Ágnes, Kaló Zsuzsa *Az orvos-beteg kommunikáció a családorvosi gyakorlatban* In: Veszelszki Ágnes, Lengyel Klára (szerk.) *Tudomány, technolektus, terminológia. A tudományok, szakmák nyelve* Budapest, Éghajlat Könyvkiadó 2014:117–30.
13. Sárkányiné Lőrinc Anita *A családorvos – akut beteg kommunikáció nyelvészeti vonatkozásai* PTE ÁOK, 2015. (Doktori disszertáció.)
14. Shohamy, Elana, Gorter, Durk (szerk.) *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery* New York, Routledge 2009.
15. Síklaki István *Vélemények mélyén. A fókuszcsoporthoz tartozás, a kvalitatív közvélemény-kutatás alapmódszere* Budapest, Kossuth Kiadó 2006.
16. Szabó Edina *A magyar börtönszleng szótára* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó 2008.
17. Udvardi Anna *A hatékony kommunikáció szerepe az egészségügyi ellátásban – az adherencia problémája és megoldási lehetőségei* Magyar Nyelvőr 2017;141/1:75–91.

Gyéresi Árpád

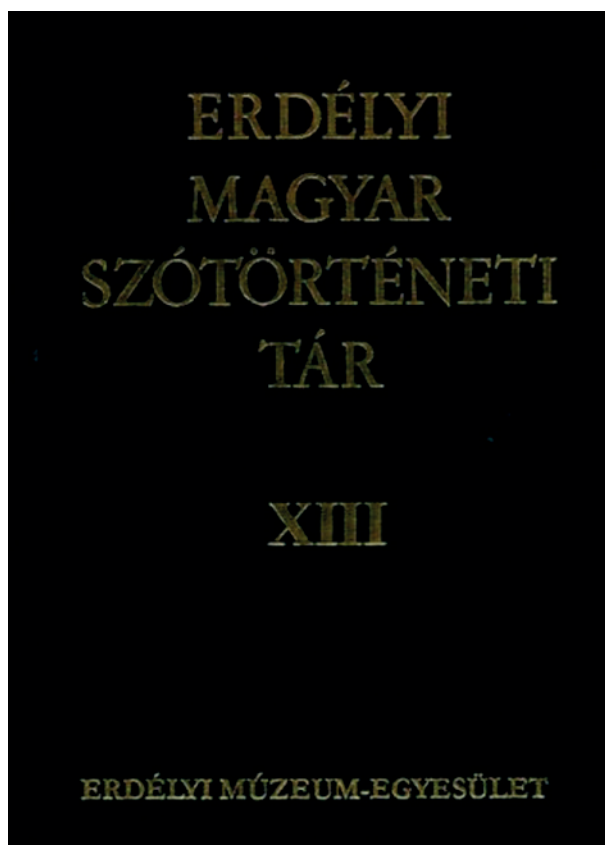
A magyar nyelvű írásbeliség orvosi és gyógyszerészeti vonatkozású szókészletének tükröződése fél évezred erdélyi keletkezésű levéltári anyagaiban

I. Kémiai jellegű szócikkek

A nemzeti kultúra sajátosságainak alapvető eszköze mindenkoron az anyanyelv. Ennek színvonalas művelése, a nyelvi sajátosságok, hagyományok megőrzése és gazdagítása az anyanyelvi oktatás kiemelt feladata. A mindennapos köznyelv, a hivatali területek nyelve(i) egy-egy adott kor szellemi lenyomatai közé tartoznak. A köznyelv a hivatali nyelv alapja. Ily módon az évszázadok során összegyűlt levéltári anyagok az anyanyelv színvonalának, a fogalmak értelmezésének fontos írásai. Az anyanyelv szókészlete az egyes tudományterületek fejlődésével az évszázadok alatt folyamatosan gazdagodott, szakfogalmakkal, új szavak alkotásával, mások átvételével. Ezek a fogalmak, elnevezések a közbeszédben, hivatalos írásokban is fokozatosan megjelennek és elterjedtek.

Erdély gazdag történelme a magyarság történetének szerves része. A különböző levéltárakban megőrzött anyagok ezt a sokszínűséget tükrözik. Ennek az értékes hagyatékknak a feldolgozását tűzte ki célul a neves erdélyi nyelvészprofesszor, Szabó T. Attila (1), aki több évtizedes kitaró levéltári munkájának eredményeként, 1973-ban útnak indította a páratlan értékű és terjedelmű gyűjteményt, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* (EMSzT) I. kötetének kéziratával. Ezzel egyedülálló vállalkozás vette kezdetét, a magyar szótörténeti gyűjtemény gazdagítása szempontjából a közel fél évezred alatt Erdélyben keletkezett levéltári anyagok alapján. A feldolgozott forrásanyag alapjából hivatali és magánéletbeli iratfajták szolgáltak. Ily módon a feldolgozott adatok Erdély különböző nyelvjárásait, a különböző rangú és rendű (műveltségű) emberek nyelvét is tükrözik az adott korban.

Az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* I. kötete 1976-ban jelent meg az 1969-ben létesült bukaresti nemzetiségi kiadó, a Kriterion gondozásában. Szabó T. Attila professzor életében összesen négy kötet jelent meg (1976–1984). A IV. kötetet majdnem tíz évre rá, 1993-ban adták ki, részben a budapesti Akadémiai Kiadó támogatásával, ahogy a továbbiakat is a XII. kötettel bezárólag. A IX. kötettől az Erdélyi Múzeum-

I. ábra: Az EMSzT XIII. kötete

Egyesület szótárszerkesztő munkaközössége is közreműködött a kiadásban. Közel négy évtized alatt – a 2014-ben megjelent XIV. kötetel bezárólag – született meg a több mint tizenhatezer (!) oldalt összesítő, páratlanul nagy mű, amely egyúttal a magyar nyelvtudomány legnagyobb szótári teljesítménye is. A szótársorozat tizennégy kötetének adatait az 1. táblázatban láthatjuk. A kiadvány mára már digitális változatban is elérhető a Magyar Elektronikus Könyvtárban (http://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/emszt_01.html).

1. táblázat: Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár (I–XIV. kötet) adatai

KÖTET/BETŰ	OLDALSZÁM	MEGJELENÉS ÉVE	KIADÓ(K)
I. A–C	1 225	1976	Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
II. Cs–Elsz	1 219	1978	
III. Elt–Felzs	1 162	1982	
IV. Fém–Ha	1 298	1984	
V. He–Jü	1 127	1993	Akadémiai Kiadó, Budapest – Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
VI. K–Ki	1 149	1993	
VII. Kl–Ly	1 255	1995	
VIII. M–Meg	1 335	1996	
IX. Megy–Op	1 104	1997	Akadémiai Kiadó, Budapest – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár
X. Or–P	1 092	2000	
XI. R–Száj	1 064	2002	
XII. Szak–Táv	1 007	2005	
XIII. Te–Var	1 209	2009	Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár
XIV. Vas–Zs	798	2014	
I–XIV. kötet:	16 044 oldal		

Az alapító szerkesztő, Szabó T. Attila arra törekedett, az ő szavait idézve: „hogyan [...] a nyelvet úgyszólván életes közelségében, mindennapos kavargásában, lendületes mozgásában, változásában” mutassa be. Tovább idézve szavait: „A magyar szótörténeti adatgyűjtés viszonylagos szegénysége és fogyatékségei késztették a szerkesztőt már évtizedek óta, hogy az eddigieknél valamivel gazdagabb szótörténeti gyűjtemény anyagának egybehordására és ennek közzétételére vállalkozzék.” Az *EMSZT* címszavaihoz tartozó adatok földrajzi eloszlása többnyire arányos, azok lefedik a történelmi Erdély minden tájegységét. Az anyag partiumi, szatmári, máramarosi és aradi adatokat is tartalmaz. Az egyes szavak földrajzi jelentkezésének a helye meg van jelölve, ami nemcsak nyelvtörténeti, hanem nyelvjárástörténeti kutatások szempontjából is jelentős.

Az *EMSZT* összeállításánál az adatgyűjtés időbeli alsó határaként eredetileg az erdélyi fejedelemség megalakulásának évét (1541) jelölték meg, ezt követően ugyanis az anyanyelvi írásbeliség tetemesen kiterjedt. Utóbb értékes szövegművekre bukkanva az alsó határt a XV. század végére hozták le, sőt később, a XIV. századi forrásokból származó közzsói eredetű névtörténeti adatokat is figyelembe vettek. A gyűjtés felső határát a XIX. század végében határozták meg, tekintetbe véve az ebben a szá-

zadban végbement nagy gazdasági, technikai fejlődést tükröző művelődési és nyelvi változásokat. A szótár a hivatali és magánéletbeli szövegek, műfajok alapján gyűjtött anyagot szövegösszefüggésben mutatja be, ami a szóanyag tudományos célokra való feldolgozását is lehetővé teszi. Külön emeli az *EMSZT* értékét az a tény is, hogy a szócikkek magyar neve (jelentése, értelmezése) mellett román és német nyelven is szerepel, tükrözve ezzel Erdély sajátos történelmi valóságát is. Ez kétségtelenül szélesíti az erdélyi művelődéstörténet kérdései iránt érdeklődők felhasználási táborát. A címszó értelmezéséhez tartozó adatok időrendben szerepelnek.

A levéltári anyagoknak csak a töredéke származik szakemberektől, és a források szerint az *EMSZT* közzsói elemeket tartalmaz. Az évszázadok során fejlődő, csiszolódó anyanyelvünk e páratlan forrásgyűjteményében érdekes megvizsgálni az egyes orvosi (test, betegségek, kóros állapotok, beavatkozások, gyógyítás) és gyógyszerészeti vonatkozású szakfogalmak (kémiai anyagok, növényi és állati eredetű szerek, eszközök, műveletek) időbeli megjelenését, valamint azok értelmezését a köziratokban (2).

A 2. táblázat a gyógyszerészet területével kapcsolatos – elsősorban kémiai jellegű – szócikkeket ismerteti, amely-

2. táblázat: Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár gyógyszerészeti (kémiai) vonatkozású szócikkei

<p>ARANY (termésarany, aranyhomok, ötvözött arany, aranyozás, arany pénzérme – mértékegység, helységnev) – I. kötet 1568 – „monda, lhol penz ez megmútata, egy <i>arany</i> s vala benne.” 1570 – „chinalt Trombitas Demeternek ket gywreo egyk <i>aran</i> masik ezwest.”</p>
<p>ARZÉN (-trioxid, egérvő, féregkő) – II. kötet 1735 – „Fejér mázzal, <i>egér kővel</i> eleitől fogva kívánt el veszteni és meg olni.” 1812 – „<i>egér követ</i> akart a patikából vétetni, a melyel az urát meg étesse.” 1759 – „Udvarában lövő Öreg Asszonyt fogadván meg Kis Albertné hogj <i>Féreg kővel</i> csináljon mézes Égett bort.” – IV. kötet</p>
<p>BORKŐ (borkősavas kálium) – I. kötet 1679 – „Első hordoban <i>bor kőre</i> vet eczet agyastol.”</p>
<p>CUKOR (cukor – korábban <i>czukker</i>) – I. kötet 1849 – „Kávé <i>czukor</i> gyertya gyufa.” „Egy porcellán <i>czukor</i> tartó.” 1818 – „egy ezüst <i>Czukrozó</i> mostani módra tsinálva.”</p>
<p>EZÜST (fém, ezüsthalmi – tárgy, pénz) – III. kötet 1507 – „<i>Ezust</i> marhamat myndenemet hagyom az peternek.”</p>
<p>GÁLICKŐ (réz-szulfát) – IV. kötet 1558 – „Az Mercuriomoth Igy kel chinalny: wegy 1 fonth keneseoth ½ fonth <i>galichkouet</i> [...]”</p>
<p>GIPSZ (kalcium-szulfát) – IV. kötet 1796 – „a <i>Gipsek</i> Catalogussa leíratásira költöttem.”</p>
<p>GYÓGYSZERÉSZ („gyógyszerárús”) – IV. kötet 1850 – „<i>Gyogyszer Árus</i> Ttes Roth Pál Ur.”</p>
<p>HIGANY („kéneseő, mercuriom”) – VI. kötet 1582 – „zilwa zembe vettem volt be eg kis <i>keneseot</i>, es azzal giogiultam megh.” – VI. kötet 1558 – „Az <i>Mercuriomoth</i> Igy kel chinalny” – IX. kötet 1582 – „felesegenek <i>Mercuriomot</i> Adot es vg holt meg.”</p>
<p>KÉN (kénkő) – VI. kötet; <i>kénvirág</i>, „bűdös kő”, <i>virág</i> – I. kötet 1558 – „veres rezet ted eleven zenre es ves az rezre <i>kenkoueth</i>” 1652 – „Egy 12. vederni Tonna <i>bűdös kű</i>” 1829 – „Juhak rühesek lévén Orvoslásokra vettem <i>Bűdeskő virágot</i>.”</p>
<p>MÉREG – IX. kötet 1584 – „tizta <i>meregh</i> az Akiwel be keottek.”</p>
<p>ÓN (cín – tárgyak, edények, ékszerek, üvegkeret, golyók, pénz) – IX. kötet 1551 – „attunk Eg <i>on</i> kannat es eg <i>on</i> talnyert.” 1558 – „wenny kel az Mixturahez 8 rez <i>onnot</i> es 2 rez <i>rezet</i>”</p>
<p>ORVOSSÁG – X. kötet 1567 – „ha ysten engedi annak igiekezem orvosagat talalny”</p>
<p>RÉZ (már a korai ókorban ismerték) – XI. kötet 1551 – „az <i>rez</i> medenczeben” 1558 – „wenny kel az Mixturahez 8 <i>rez</i> onnot es 2 rez <i>rezet</i>” 1585 – „vrunk penzevel ket olach Beleniesy <i>Rez</i> Banira wittek” 1588 – „vittenek <i>Rezet</i> az feyedellem zamara” 1592 – „Topanfalvi olahok eoten hoztak vala oda valami <i>rezet</i>”</p> <p>Rézből készített eszközök: 1789 – mérlegtányér („mérőserpenyő”), mozsár. Más: borhűtő, borlopó, tálaló kanál, vízmelegítő, rézcső, fazék, habverő.</p> <p>Veresréz (és vörös réz(I)-oxid) említése: 1558 – XIV. kötet</p> <p>Sárgaréz (réz-cink ötvözetek) – XI. kötet 1561 – „senki eg mesteris hamis aranyat Es <i>sarga rezet</i> meg ne merezlyen aranyazni.” – XIV. kötet</p>
<p>VAS (a történelmi idők legeleje óta ismerik és használják, még a bronzkor előtt) – XIV. kötet 1466 – Paulo <i>Vas</i> (személynév)</p> <p>Nyersanyag: 1570 – „egy zegen legen volt mykor megh Neozeotis, hane(m) az thwgyak <i>vassal</i> kereskedet” 1592 – „Nem tudom rez porrale, vagi <i>vas</i> porral volt elegittue.” 1785 – „fel tanálatván pedig a Torotzko Hegyeiben termett <i>Vas</i>, Ezüst, és fekete Ón Minerák [...] 1359. Esztendő táján az Metallurgianak fel állattására Styriából Metallurgusak hozottattak ide Torotzkora”</p> <p>Tárgy – eszköz: 1548 – „lopta valamy <i>vasas</i> kerekeimet el” 1627 – „egj foldozott <i>Vas</i> rosta” 1746 – „egy nagy csorba <i>vas</i> mosár” 1789 – „Egy Nagy Réz Mosár 92 Fontnyi, <i>Vas</i> töröivel edgyütt.”</p>
<p>VÉRKŐ (Hematit – ferri-oxid, egyike a legfontosabb vasérceknek, „vörös vasérc”, vörös festéknek használják) 1671 – „<i>vér kőért</i> egy forintot,” 1772 – „oda menvén Anyám Asszony Bányai Györgynéhez <i>vér kőért</i>.”</p>

ben a címszavak használatát korabeli szövegminták teszik szemléletessé. A szavak írásmódja az eredeti forrás írásmódját követi.

Jelen áttekintés is meggyőzően bizonyítja anyanyelvünk ősi, mély gyökereit, befogadó hajlékonyságát, történeti fejlődését. A korabeli értelmezések alapján egyúttal szakmatörténeti tanulságok is levonhatók.

IRODALOM

1. Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár I–XIV. kötet 1976–2014.
2. Gyéresi Árpád *A magyar nyelvű írásbeliség orvosi és gyógyszerészeti vonatkozású szókészletének tükröződése fél évezred erdélyi keletkezésű levéltári anyagaiban* Gyógyszerészet Supplementum 2014;58:134–5.
3. *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 3. kötet 1994; 5/1. kötet 2010.

Bősze Péter

A génnevek írása

A *gén* szót a gének neveiben különírjuk, mert névjárlék: az előfőnév vagy jelzői bővítmény nevezi meg a gént: *APC gén* (APC = adenomatosus polyposis coli); *MYC onkogén/protoonkogén*. De: *DNS-gén* (jelöletlen birtokos viszony), *DNS hibajavító gén* (DNA repair gene), *célgén, áttétgén*.

A fehérjék és a gének nevei közös nevezéktant alkotnak: elvben ugyanazokat a neveket, betűket, jeleket használjuk a fehérjéhez és az azt kódoló génhez.

AFP (alfa-fetoprotein)

AFP gén (az AFP-t kódoló gén) – *alfa-fetoproteint kódoló gén, alfa-fetoprotein gén*.

Megjegyzés: A gyakorlat mégsem követi mindenkor ezt az elvet, ez a tudomány természetéből adódik. Nem egyszerre fedezték fel ezeket, vagy a felismert gént/fehérjét kezdetben nem tudták elhelyezni a rendszerben: nem ismerték a gén-fehérje viszonyt. Másoknál különböző fajokban azonosították a fehérjéket, amelyekről csak később derült ki, hogy azonosak, következőképpen más-más nevet adtak nekik. Ezek a nevek rögzültek a szakmában, és amikor kiderült az összetartozás, már nem nagyon lehetett változtatni, noha a nevezéktani bizottság törekszik ezeket is egységesíteni.

A gén és a fehérje azonos nevét a *gén* névjárlék kiírásával (*AFP gén*), különböző jelekkel (*p53 [p = protein]*), sőt írásmóddal is igyekeznek pontosítani, például a gének nevét dőlt betűvel, a fehérjékét állóval írják (*AFP* a gén neve, *AFP* pedig a fehérjéé). Ez szerkesztési kérdés. Más nézet szerint, azonos betűszóknál a betűszó önmagában a fehérjét jelöli (*AFP* – ez a fehérje neve, de: *AFP gén*), ezért nem írjuk utána a *fehérje* szót, de ha félreérthető, jobb kiírni (*AFP fehérje*).

A gének szerkezetét a DNS (deoxiribonukleinsav) bázisainak (*adenin [A], guanin [G], citozin [C], uracil [U], timin [T]*) betűjeleivel írjuk le: a betűjeleket egymás mellé írjuk, sem közéjük, sem utánuk nem teszünk pontot (TTAGGG). A szerkezeti egységeket, például exonokat, sorszámokkal jelöljük (*11-es exon* vagy *exon-11*). Szokásosan elé írjuk a gén nevét kötőjellel társítva, és a további utótagokat is kötőjelezzük, de írhatjuk szerkezetes formában is (*EGFR-exon-9; cKIT-exon-11-hiba; EGFR 9-es exon hibája*).

A *mutáció, hiba, eltérés, sokszorozódás, amplifikáció, kifejeződés, expresszió* stb. a gének, a DNS, RNS szerkezetével, működésével kapcsolatos utó főnevek; ezek összetételt képeznek (jelöletlen birtokos viszony), tehát utótagok (*BRCA-mutáció*, de: *BRCA génmutáció; p53-eltérés, APC-hiba, DNS-eltérés, DNS-amplifikáció, DNS-metiláció, RNS-sokszorozódás, RNS-károsodás*). A mutációt/hibát jelölő betűket-számokat azonban különírjuk (*a JAK gén V617F mutációja*).

Az RNS fajtáit tartozékbetűkkel jelöljük: *hírvivő (messenger) RNS (mRNS); szállító (transzfer) RNS (tRNS), mikro-RNS (miRNS)*. Az utótagokat kötőjellel kapcsoljuk (*miRNS-vizsgálat, mRNS-hiba*).

Kiss László

„... nyelvünkön még illetén könyv nem találtatik...” Marikowzki Márton Néphez való tudósítása 1772-ből

Ha napjainkban egy szerző a dolgozat címében szereplő mondattal harangozná be könyvét, állításának kevesen adnának hitelt. Kétszáznegyvenöt évvel ezelőtt azonban szerzőnk igazat állít(hat)ott. A *-hat* képző beszúrása azért indokolt, mert nyelvünkön, azaz magyar nyelven, ha nem is „illetén”, de ehhez hasonló könyv már jelent meg korábban is, 1690-ben. Pápai Páriz Ferenc *Pax Corporis*a már könyve címdalán hirdette, hogy ez „sok ügyefogyott szegényeknek hasznokra, mennyire lehetett értelmessen, világosan Magyar nyelven” kiadott „Tracta.” Marikowzki Márton természetesen tudott elődje híres munkájáról, amely 1772-ig nyolc kiadást ért meg. Könyve „Elöl-járó Igazgatás” című előszavában azonban így vélekedik a *Pax Corporis*ról:

„Azonban jól tudom, hogy sok könyvek irattattak, idegen nyelveken, a köz-nép egészsége meg tartásáról: de a mi annyai nyelvünkön egyebb nints, mint a Pariz Pápai Ferentz munkáján kívül, mely *Pax corporis* nevezettik. E noha ditséretre méltó: mindazáltal sokaknak ártalmas is. Mert bátor [ámbátor] ebben sok nyavalyák, de tsak igen röviden irattattak-meg; úgy hogy innét az együgyű nép a betegségnek különböző állapotját semmiképen meg nem ismérheti, sem annak külömb külömb féle okaihoz, a sok féle előhozott orvosságokat nem alkalmaztathatja” (13b).

(Orvostörténészként zárójelben jegyzem meg: a korszerű orvostudomány alapelve, az oki gyógyítás, azaz a kauzális terápia szükségességének megsejtése rejlik az idézet utolsó két sorában.)

A *Pax Corporis* fentebb említett „hiányossága” volt tehát az egyik oka annak, hogy Marikowzki rászánta magát Tissot vaskos kötetének lefordítására. A könyvet „tsak azoknak hasznokra rendeltem, akik az orvos Doctoroktól távol lévén, azokhoz hirtelen nem folyamodhatnak” (13a). Sem az eredeti mű, sem fordítása nem doktoroknak, nem seborvosoknak (borbélyoknak) készült. Ezt nemcsak az előszó hangsúlyozza, hanem pl. „A tüdőnek gyúladásáról” című fejezet is. E gyulladás szövődményeként előforduló mellhártya – Marikowzki

fordításában: „az oldalt bé borító hártja” – üregében felgyülemlett „genyetség” lecsapolásának módját azért nem közli, mert „annak mesterséges és tanult borbélynak keze által kell végbe menni, kiknek én itt tanítást nem adok” (13e).

Természetesen Marikowzki tisztában volt azzal, hogy „a nép” nagy része írástudatlan, ezért a „tudósításnak” a címzetthez való eljuttatásában szükség lesz másokra is. Ezért könyvét a falvakban lakó írástudó „három rend” képviselőinek is ajánlja. Elsőként a „Tisztelendő Atyák”-hoz szól: „Az ő Isteni félelmek, nyájokhoz való szeretetek, betegek látogatására való kötelességek, a bal-ítélet és babonaság kiirtására való hivataljok, a természet ereje vizsgálásában annyira fel-derült értelmek [...] biztat, hogy minden tehetségekkel azon fognak iparkodni, miképen jobbíthassák meg a tudatlan köz népek orvoslását” (13c).

Másodszor a falujában, uradalmában nagy tekintélynek örvendő „földes Uraság” segítségére „tart számot” Marikowzki. E tekintély – Marikowzkinál „tekintet” – alkalmas a „rosz szokás meg utáltatására, ellenben az újnak, mellynek hasznát könnyen meg-foghatják, elő-vitelére.” Harmadsorban pedig más, faluhelyen lakó „gazdag emberek” is hasznossal forgathatják e könyvet, mivel benne „nékiek az irgalmas tselekedetek véghez vitelére utat mutatunk” (13d). Az irgalmasság, mint keresztény erény hét „cselekedete” közt – ételt, italt, hajlékot, ruhát adni a rászorulóknak, látogatni a rabot, eltemetni a halottat – kiemelt szerepe van a betegek ápolásának (11).

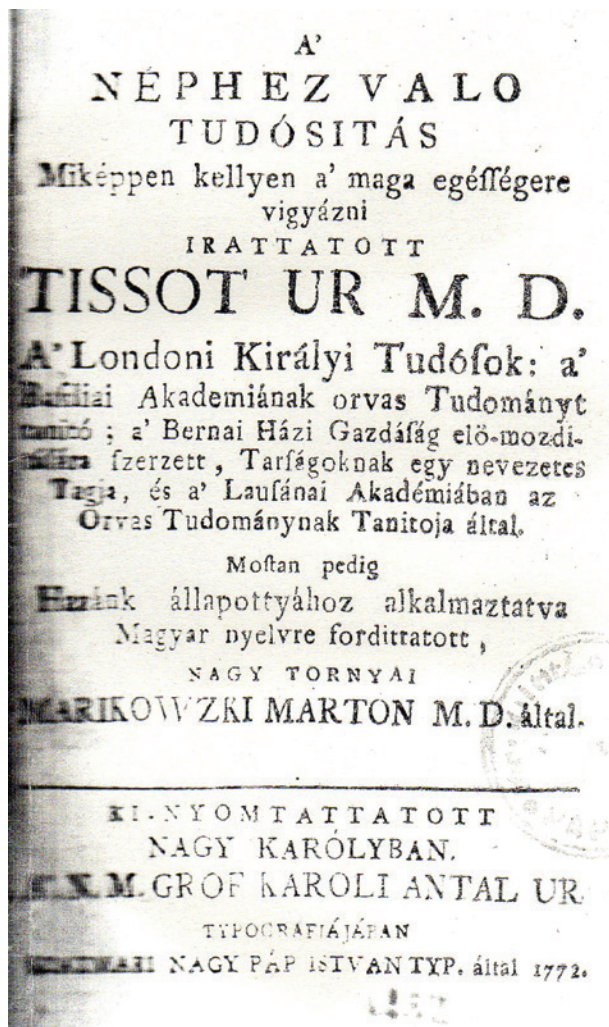
Deáky (4) arra hívja fel a figyelmet, hogy Marikowzki úgy vélte, a papok mellett a tanítók is sokat tehetnének nemcsak a nép felvilágosításában, hanem akár apróbb seborvosi munkákat is végezhetnének (érvágás, beöntés, sebekötés, hólyaghúzó flastrom felhelyezése stb.). Ez utóbbi azonban halva született ötlet volt, hiszen a két évvel korábban kiadott egészségügyi alaprendelet, a *Generale Normativum in Re Sanitatis* megtiltotta a laikusoknak a seborvoskodást (4a).

A figyelmes olvasónak már a „három rendhez” címzett sorokban is feltűnhetett a könyv kiadásának – a segíteni akarás mellett – másik indítéka: a babonáság, a kuruzslás elleni felvilágosítás fontosságának hangsúlyozása. A hazai egészségkultúra XVI–XVIII. századi alakulásával foglalkozó szakkönyv szerzője, Füsti Molnár Sándor szerint Marikowzki könyve „jószerivel a kuruzslás elleni magyar nyelvű felvilágosítás első jelentkezésének tekinthető” (6a). Az *Egészségügyi felvilágosítás a XVIII. századi Magyarországon* című orvostörténeti tanulmány szerzője, Friedrich Ildikó is úgy véli, hogy Marikowzki könyve „mind szakmailag, mind világnézetileg – a babonák, a kuruzslás elleni hadakozásával – gazdagította a XVIII. századi anyanyelvi orvosirodalmunkat” (5).

Marikowzki a kuruzslás, a babonáság elleni küzdelemben van Swieten tekinteti példaképének. „A többi között az én tzelomhoz leg inkább közelitet a Méltóságos zászlós Úr van Swieten, a Tsászári és Királyi Fölséges Uraságnak Fő orvosa. E volt az első, a ki a Kalendáriomokból, az ég nézéséből való tseltsap jövendölést ki-hagyatta, mellytsak a tudatlanságot s onnan eredendő könnyű hívést, babonáságot és az egészség (!) dolgában a bal ítéletet, neveli [...]”, (13a). A holland Gerard van Swieten (1700–1772) Mária Terézia meghívására jött 1745-ben Bécsbe udvari orvosnak – ennek alapján járt neki az udvari főtitkárságot megillető „zászlós úr” és a „méltóságos” megszólítás. A Hermann Boerhaave (1668–1738) nevével fémjelzett leideni klinikusszemlélet meghonosításával az „első bécsi orvosi iskola” megalapítója; a bécsi egyetemi oktatás újjászervezője; a magyar orvosi kar megalapításának (Nagyszombat, 1769) támogatója és közegészségügyi kérdésekben Mária Terézia tanácsadója (8). Az ő tanácsára hozta meg Mária Terézia 1756 januárjában a Marikowzki által is dicsért asztrológiai jövendölések kitiltását a naptárakból. A győri kalendárium így ír erről az 1758-as előszavában: „Mária Theresia kegyes akaratóból [...] jövendőben érvágás, köpölyözés, orvosságvétel, ártalmas napok, haj- és körömmetszések felől semmise írassék a kalendáriumokban” (12).

E van swieteni szellemhez hűen Marikowzki könyve szenvedélyes vádirat a „kuritoló országjáró, szélyel kóborló orvosok”, azaz a kuruzslók ellen (6b). S bár a könyv mind a harmincnégy fejezetében és két „toldalékban” található utalás a kuruzslás, a babonáság veszélyeire, Marikowzki egy külön fejezetet, a 33.-at kizárólag e témának szenteli, ismétlenül „gaz gyülevész embereknek”, „heréknek”, „szabadon járó gonosztévő hóhéroknak” nevezve a kuruzslókat. Füsti Molnár e fejezet megállapításait tartja a könyv legfontosabb hozadékának.

Marikowzki e szembetűnő „vonzalmát” a kuruzslás, babonáság témája iránt magyarázza a „genius loci”. A könyv Nagykárolyban (ma: Carei, Románia), Szatmár megyében jelent meg. Márpedig Szatmár megye népe a legbabonásabbak

1. ábra: A *Néphez való tudósítás* (1772) címlapja

közé tartozott a korabeli Magyarországon. 1745-ben, tehát alig harminc évvel Marikowzki könyvének kiadása előtt – a *Pallas Nagy Lexikonának* „Szatmár” szócikke szerint – Nagykárolyban még boszorkányokat égettek (1).

A szatmáriak védelmében azért megjegyzem, hogy a könyv szerzőjének, Tissot-nak hazájában, a felvilágosultabb (?) Svájcban még 1782-ben is ítélték halálra „boszorkányt”. Az eset külön tragikuma, hogy az ártatlan cselédlány egy híres svájci orvos, Tschudi doktor házában került gyanúba, és elítélését, lefejezését a doktor nem akadályozta meg (20a).

Az „illyetén” könyvek megírásakor a szerzőnek nemcsak a szorosán vett új téma feldolgozása okozhat gondot, hanem az új téma szakkifejezéseinek „magyarítása” is. Nézzük tehát, hogyan oldotta meg e nem kis feladatot Marikowzki! Nyelvezetének megítélésében két, egymásnak ellentmondó vélemény található a szakirodalomban.

2. ábra: Tissot *Avis au peuple sur sa santé*-jének (1762) címlapja

A kortárs és Marikowzki első életrajzát megíró, a magyar orvostörténetírás atyjának tartott, debreceni Weszprémi István 1781-ben ezt állítja *A Néphez való Tudósítás* nyelvezetéről: „Ez a nagy hírű Tissot *Avis au peuple sur sa santé*-jének franciából magyar nyelvre fordított orvosi könyve, de ennek a hasznos műnek szebb, igazán magyaros fordítását napról napra lesve várjuk, hogy megjelenjen” (20a). Majdnem kétszáz évvel később, a szatmári gyökerei miatt talán elfogult(abb) orvostörténész viszont ezt írja: Marikowzki „rendkívül ízes szatmári” nyelvet használ, melynek „szépsége ma is megejtő” (17).

Nem vagyok nyelvész, és a „jó palócok” közti neveltetésem is gátol abban, hogy megítélhessem, kinek van igaza, vagyis milyen Marikowzki nyelvezetének magyarsága. Maradok a kaptafánál, és inkább azokra a kérdésekre összpontosítok, amelyek az orvostörténészt ingerlik. Például arra, hogy volt-e

Marikowzki könyvének újabb kiadása? Olvashattuk, hogy Weszprémi 1781-ben újabb, „szebb” Tissot-fordítást sürget. Orvosi bibliográfiáink azonban nem tudnak ilyenről, sem a Marikowzki-féle átültetés újabb kiadásáról. Mind Gyóry (7), mind Petrik (14) bibliográfiája Tissot művének csak egyetlen, Marikowzki általi magyarításáról tud, melynek mindkét forrás szerint nem volt több kiadása.

Elgondolkodtató, hogy mindkettőjünkél hiányzik egy fontos adat. A történelmi Magyarország területén jelent meg Tissot munkájának még egy fordítása. Tizenhat évvel Marikowzki magyarítása után, 1788-ban Szakolcán (Skalica, Szlovákia) jelent meg Ján Procopius orvosdoktor cseh nyelvű fordítása az alábbi címmel: „S.A.D. Tyssota Zpráva pro Lid obecný we Wsech bydljých, kterakby zdravý swého chrániti, a w nemocech sobě pomáhati mēl, k obecnému dobrému z Francouzské řeči přeložená skrze J.P. M.D.“ (16). Vagyis saját fordításomban: „Tyssot S.A. Doktor Tudósítása a falukon lakozó köznép számára, hogyan óvja egészségét, és a betegségekben miként segítsen magán, a köz jónak francia nyelvből lefordítva J(án) P(rocopius) M(edicinae) D(octor) által.” Procopius előszavában említi, hogy „D. Mařikovsky přeloženého do čistě uherčiny Tyssota Uhrúm zanechal, kterýž po smrti překladatele, teď nedávno, jakž mi zprávu dal jeden z přátel mých, vytištěn” (16), vagyis Doktor Marikowzki/Mařikovsky Tyssot-t tiszta magyar nyelvre lefordította a magyaroknak, (e fordítás) a fordító halála után, tehát nemrégiben, amint azt egy barátom közölte, kinyomtatattott. A közlés ismét több kérdést vet fel: Hogyan értelmezhető a „nemrégiben” (nedávno) szó? Marikowzki ugyanis 1772-ben „az év vége felé” halt meg, Pesten (20b). Weszprémi szerint Szatmárból egyenest Bécsbe ment, hogy ott támogatást szerezzen terve eléréséhez: az 1770-től működő nagyszombati orvosi karon tanszéket szeretett volna kapni. A tanszékre „érettségének” egyik fő bizonyítéka viszont könyve lehetett volna – ezért nem hiszem, hogy e könyv nélkül utazott el Bécsbe. Vagyis a könyv – valószínűleg – nem halála után, ahogy Procopius hallotta, hanem még Marikowzki életében kijöhetett a nyomdából. Weszprémi még tovább bonyolít: Marikowzki, miután Bécsben nem érte el célját – ebben közrejátszhatott van Swieten 1772-ben bekövetkezett halála is? –, Pesten telepedett le, „de a következő évben [...] 1772-ben, az év vége felé” meghalt (20b).

S ha már szóba került Marikowzki halála, ejtsünk pár szót életéről. Mindmáig leghitelesebb életrajza a már többször említett kortárs Weszprémitől maradt ránk. Weszprémi szerint tehát „nagytoronyi” – könyve címlapján „Nagy Tornyai” [Trňa, Szlovákia] – Marikovszky/Marikowzki Márton 1728. október -17én született a Gömör megyei Rozsnyón (Rožňava, Szlovákia). Dobsinán, Lőcsén, Győrött, Pozsonyban tanult, majd, a kor szokásainak megfelelően „peregrinálva” – egyetemről egyetemre vándorolva: Wittenberg, Halle, Erlangen – Erlangenben avatták orvos-sá 1755-ben. Nem sietett haza, Európa több országában

megfordult, míg végül 1757-ben szülővárosában kezdett orvosi gyakorlatot. Weszprémi nem említi, ám „a Szinyeyi” igen: 1758-ban az evangélikusról áttért a katolikus vallásra, és a pozsonyi „irgalmas rendüeknél nyert orvosi alkalmazást” (18). Ezt követően Forgách Pál váci püspök udvarában orvos, majd annak 1759-ben bekövetkezett halála után, előbb Zemplén megye, majd 1763-tól a szlavóniai Szerém megye fizikusa. Itt szerzett tapasztalait 1767-ben *Ephemerides Syriensis (Szerémségi napló)* címmel adja ki Bécsben. „Megunva jó sorsát azon a gazdag vidéken – mert változékony és állhatatlan jellemet örökölt a természettől” (20b) – végül is Szatmár megyében köt ki. Itt „egypár” éven át élvezi a Károlyi grófok fényes udvarának előnyeit és mecénási segítségét a Tissot-könyv kiadásához, ám „eltanácsoló végzést küldtek ki neki, amit át is vett”. A többi már ismeretes: bécsi csalódás, pesti letelepedés, betegeskedés – „szamárhurutól és hosszú láztól” szenvedett, majd 1772 végén hunyt el.

Ma Marikowzki Márton a méltatlanul elfeledett orvosok közé sorolható. Utolsó működési helyén, Szatmár megyében írt/kiadott könyvéről ezt írja a helytörténész: „Nem tudjuk, hogy Simon André Tissot könyvének fordítását hány példányban nyomtatták ki Nagykarolyban és abból hány darabot vásároltak meg Szatmár megyében. A Szatmár Megyei Könyvtárban őrzött példányról tudjuk, hogy ez a szatmárnémeti (Satu Mare, Románia) Református Gimnázium könyvtárából került ide” (19). A Szatmár megye egykori orvosait taglaló fejezetben szerepel ugyan Marikowzki Márton, ám megyebéli működéséről, annak gyászos végéről nem közölnek semmit: „[...] előbb Szerém, majd Szatmár megye főorvosa volt [...] lefordította magyarrá M.P. Tissot” munkáját (2).

Marikowzki Tissot-fordítása nem csak a kuruzslás elleni küzdelem felvilágosítás korabeli fontos magyar nyelvű dokumentuma. Daday egyenesen az „első magyar közegészségtanunk”-nak tartja a könyvet, amelyben például először jelenik meg utalás a szén-monoxid-mérgezésre. Marikowzki természetesen még nem használta e kifejezést – „kénkövesolajnak” nevezi a bezárt vagy elrekesztett helyen az égő materiából keletkező mérges párát (3).

Emléke tehát mindenképpen tiszteletet s nem méltatlan feledést érdemel. A feledés porát e sorok szerzője ismételten megpróbálta felkavarni – előbb az *Orvosi Hetilap* hasábjain (9), majd a Tissot-fordítás megjelenésének 245. évfordulóján Szatmárnémetiben tartott előadásával (10). E kis írása a nyelvészek figyelmét kívánja felhívni a Marikowzki-féle nyelvezet szakszerű megítélésére és a *Néphez való Tudósítás* helyének megtalálására a magyar orvosi nyelv kialakulásában.

IRODALOM

1. *A Pallas Nagy Lexikona* XV. kötet Budapest, 1897:462.
2. Csirák Csaba *A kezdetektől az államosításig. Négy és fél ezer év* In: Csirák Csaba (szerk.) *Egészségügy-történeti dolgozatok* (Otthonom Szatmár megye 6.) Szatmárnémeti, 1997:114.
3. Daday András *Kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből* Budapest, Akadémiai Kiadó 2002:414.
4. Deáky Zita *A hivatalos és hagyományos gyógyítás a magyar orvostörténeti forrásokban* Budapest, Osiris Kiadó 2002.
5. Friedrich Ildikó *Egészségügyi felvilágosítás a XVIII. századi Magyarországon* (Libri Historiae Medicae). Budapest, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár 2002:31.
6. Füstöl Molnár Sándor *Egészségünk múltja. A hazai egészségkultúra alakulása a XVI–XVIII. században* (Az egészségnevelés szakkönyvtára 11) Budapest, Medicina Könyvkiadó 1981:201(a), 202(b).
7. Győry Tibor *Magyarország orvosi bibliográfiája 1472–1899* Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat 1900:156.
8. Kapronczay Katalin *A két van Swieten Gyógyszerészettörténet* 2006;4/1:22–3.
9. Kiss László *A Marikowzkyak a magyar medicina történetében* Orvosi Hetilap 2006;147/14:659–61.
10. Kiss László *A kuruzslás elleni küzdelem bölcsőjét Szatmárban ringatták – 245 éve jelent meg nagytornyai Marikowzki Márton Néphez való tudósítása* Előadás a Báthory István Alapítvány, a Magyar Egészségügyi Társaság, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi és Gyógyszerészeti Szakosztálya által szervezett XXIV. Orvostovábbképző nemzetközi konferencián, Szatmárnémeti, 2017.
11. Kiss László *Az irgalmasrendi kórházak története a Felvidéken (Szlovákiában) 1867-ig* *Communicationes de Historia Artis Medicinae* (Orvostörténeti Közlemények) 2017;238–241/39–52.
12. Kovács I. Gábor *Kis magyar kalendárium-történet 1880-ig. A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata* Budapest, Akadémiai Kiadó 1989:28.
13. Marikowzki Marton *A Néphez Való Tudósítás Miképpen kellyen a maga egészségére vigyázni. Irattatott Tissot Úr M.D. [...] a Lausánai Akadémiában az Orvos Tudományának Tanítója által. Mostan pedig Hazánk állapotjához alkalmaztatva Magyar nyelvre fordítottat, Nagy Toronyai Marikowzki Marton M.D. által Kinyomtatott* Nagy-Károlyban [...] 1772;10(a), 11(b),14(c),15(d),91(e).
14. Petrik Géza *Magyarország Bibliográfiája 1712–1860* III. kötet, kiadja Dobrowsky Ágost Budapest, 1891:643.
15. Ráth-Végh István *A sátán cimborái. Ördögidézés, feketemágia, boszorkányhit* Budapest, Pannon Könyvkiadó 1991:307–11.
16. Rippa, Blažej Konštantin *História medicíny na Slovensku* Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 1956:99.
17. Szállási Árpád *Nagykaroly (orvosi-) könyvkiadása a XVIII. század második felében* Orvosi Hetilap 1973;114/32:1942–5.
18. Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* VIII. kötet Budapest, 1902:594–6.
19. Török István *Simon André Tissot egészségügy-történeti dolgozatok* In: Csirák Csaba (szerk.) *Egészségügy-történeti dolgozatok* (Otthonom Szatmár megye 6.) Szatmárnémeti, 1997:94.
20. Weszprémi István *Magyarország és Erdély orvosainak életrajza. Második század* II. rész. ford. Kővári Aladár Budapest, Medicina Könyvkiadó 1968:541(a),529(b)

S. Sárdi Margit

Várandósság, szülés, születés Szülés körüli tanácsok és eljárások a XVII–XVIII. századi kéziratokban

A zavartalan gyermekáldás vágya és annak biztosítása minden időben az emberi gondoskodás középpontjában állt, akkor is, amikor erre nem léteztek szervezett társadalmi formák. A gyermekáldást, a várandós és szülő asszonyt segítő szokásokat, eljárásokat mind a néprajztudomány, mind a hivatásos orvostudomány korai helyzetét és ismereteit vizsgáló orvostörténet kutatja. Ezeknek a vizsgálatoknak a tárgyi emlékeken túl fontos forrásai a nem szakemberek tollából származó gyógyító irodalom írásai: a nemesi-főnemesi körökben született, kéziratot gyógyító könyvek sora (1, 3a, 4, 6–10). A következőkben e gyógyító hagyomány sajátosságait mutatom be tizennégy XVII–XVIII. századi kézirat alapján.

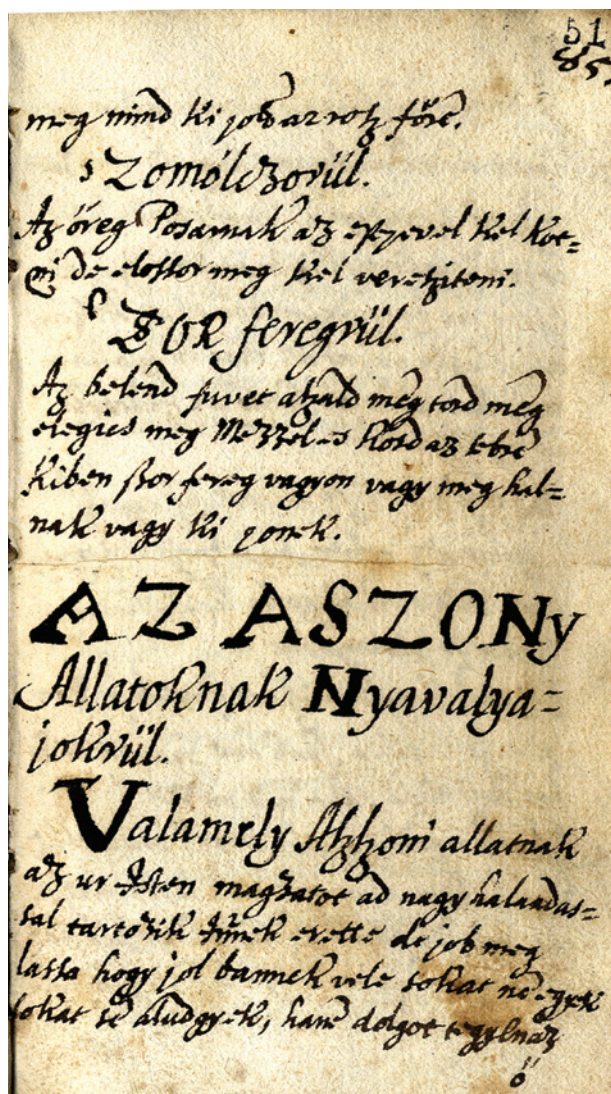
NEMESI-FŐNEMESI GYÓGYÍTÓ IRODALOM A XVII–XVIII. század az orvostudomány nagy változásának időszaka, amelyben a XVI. században még eleven, középkori eredetű,

Istenre hagyatkozó, a gyógyítással szemben kételkedő szemléletet fokozatosan kiszorítja az okokat fölismerő, hatóanyagokkal dolgozó orvostudomány és gyógyszerészet. A korszak végére megszorodnak az érvágó írások és (a kor tudományosságához mérten) meglehetősen jó tudományos szintű seborvosló (chirurgusi) és szemorvosló (oculista) könyvek is; valamint tovább élnek és fontos szerepet kapnak a gyógyításban a nemesi udvarokban összeállított orvosi könyvek. Jelen írás ezekből mutatja be a szüléshez és a várandóssághoz köthető gyógyítási eljárásokat, az alábbi kéziratokban (1. táblázat).

A bemutatott kéziratok éppen fele-fele arányban keletkeztek a XVII. és a XVIII. században. Összeállítóik között van két főrangú hölgy: Zay Anna mint fordító, Bethlen Kata mint összeállító. Szintén főrangú közeghez köthető a *Házi patika* is, amely Madách Gáspár és gróf Balassi Péter

1. táblázat: Az elemzés alapjául szolgáló kéziratok és a szövegben használatos rövidítések

KÉZIRAT	RÖVIDÍTÉS
Bethlen Kata (1737 k.) <i>Orvosságos könyv</i>	BK
Gellén Gergely (1680) <i>Orvosságos könyv mindenféle nyavalyákról, embereknek és lovaknak betegségekről, méhekről és az esztendőnek holnapiról</i>	GG
Gellén István (1714) <i>Orvosságos könyv mindenféle nyavalyákról, embereknek betegségekről</i>	GI
<i>Hasznos házi orvosságok</i> (XVIII. sz.)	HHO
<i>Házi patika</i> (második generációs, XVIII. sz.)	HP
<i>Házi patika. Hasznos receptek gyűjteménye</i> (166 3k.)	HPHR
Ibrányi István <i>Orvosi könyv</i> (XVIII. sz. eleje)	II
<i>Mindenféle orvosságoknak rend szedése</i> (XVII. sz. 2. fele)	MOR
Nediliczky Váli Mihály (1759) <i>Dictionellum Hungarico Medicum</i>	NVM
<i>Orvosságos könyv</i> (1677)	OK
<i>Receptek könyve</i> (XVII. sz. vége)	RK
Szentgyörgyi János (1619 e.) <i>Testi orvosságok könyve</i>	SZJ
Váradi Vásárhelyi István (1628) <i>Kis patika</i>	VVI
Zay Anna <i>Orvoskönyv</i> (1712–1719)	ZA

1. ábra: Részlet Gellén Gergely kéziratoss receptgyűjteményéből (1680)

környezetéből származik. Szentgyörgyi János, Gellén Gergely és Gellén István köznemesek voltak, és nagy valószínűséggel szintén köznemesi környezetben keletkeztek az ismeretlen írójú kéziratok is. Két szerző egyházi értelmiségi (Várad Vasárhelyi István és Ibrányi István). Nediliczy Váli Mihály pedig – bár a kortársak által vitatott módon – orvosi oklevelet szerzett. Az összeírók földrajzi hovatarozásáról kevesebb a biztos ismeretünk: Szentgyörgyi és Bethlen Kata erdélyiek, Zay Anna és a Gellén család (Nyitra vármegye) felvidékiek voltak. A *Házi patika* is felvidéki közegben íródott. Ibrányi István talán a Bereg és Szabolcs vármegyékben élő Ibrányi család tagja volt.

E kéziratoss, nemesi-főnemesi gyógyító recepteskönyvek forrásául meglepően gyakran szolgált a sienai származású, Prágában élő orvos és botanikus, Andreas Matthiolus (Pietro Andrea Mattioli, 1501–1577) orvosló herbáriuma.

Ebből, valószínűleg ennek cseh fordításából (Prága, 1562) származik közvetlen vagy közvetett módon a tizenégy kézirat közül hat: Zay Anna csehből fordította magyarra a művet, ezt nevezi meg közvetett forrásul; Ibrányi István, a Madách Gáspár fordításából jobbitott *Házi patika* is erre vezethető vissza. További három kézirat távolabbi leszármazottja Mattioli füveskönyvének, föltehetően a Madách Gáspár-fordítás rokonai (HPHR, OK, MOR). Ezen túl kevés forrást neveznek meg az összeállítók: Várad Vasárhelyi István művében akad arab, görög, perzsa eredetűnek mondott, valamint Avicennától, Galenustól, Hippokratésztől eredeztetett recept. Az *Orvosságos könyv* Mattioli mellett Giovanni Battista Cortesi (1554–1634) orvosi szakíró munkáját is kivonatolja. Ibrányi István azt állítja, művét Dioszkoridész, Galenus és Mattioli nyomán állította össze, de meglehet, hogy Dioszkoridészre vonatkozó ismeretei a Mattioli-mű Dioszkoridész-kommentárjaira korlátozódnak. A *Házi patika* egy tanácsban hivatkozik Albertus Magnus ajánlatára. Szentgyörgyi János gyűjteménye is tartalmazza az ő tanácsait, de nem az orvosló receptekben.

E fordítók és összeállítók közül csupán Nediliczy Váli Mihály folytatott orvosi gyakorlatot, ám ő is orvosi tanulmányok híján. Zay Anna és Bethlen Kata biztosan rendelkezett gyógyító tapasztalattal, ők a saját ismereteikkel ki is egészítették a gyógyító recepteket. Alkalmilag bármelyik összeállító megoszthatta gyógyító receptjeit a rászorulókkal, de a számos recept végén olvasható *Probatum* és *Probatum est* inkább csak írói hagyomány, nem a lejegyző valószínű tapasztalása (2, 3, 5). A *Házi patika* írója saját magán próbált ki és igazolt egy receptet, a 260-as számút: „Engemet Isten után ezek orvosságok gyógyítottak meg, két [kit] még eddig nem érzettem magamon; engedje az Úr Isten, hogy használjon, két [kit] tudom, hogy használ és [is]”. Egyéb orvosló gyakorlatra azonban nem utal. Ibrányi István öntudattal vallja meg nem szakember voltát: „én orvosmesterségen csak inasestendőt sem töltöttem, az ugyan igaz; de mivel az orvosmesterség az teremtett állatoknak természetek előre való megvizsgálásából áll, merészlettem pennámat mozdítani” (II,1a).

A Mattioli-műből származott felvidéki kéziratváltozatok valószínűleg már kezdettől meglehetősen sok babonás eljárást és tanácsot tartalmaztak, s az idő múltával ezek egyre szaporodtak. A szokásosnál több efféle tanács akad a *Házi patika*. *Hasznos receptek gyűjteménye* című kéziratban és Gellén Gergelynél. Gellén Gergely maga védekezik a lejegyzett sok szerelmi bűbáj, láthatatlanná tevő, lakatnyitó, fogságból szabadító babonás eljárás, varázslás vádjá ellen. A könyv elején az olvasónak írt verse valójában intelem, hogy az érdekesség végett összegyűjtött praktikákkal senki ne éljen: a könyvből merített jót kövesse. A kötet vége felé egy helyütt ezt jegyzi be (a 117. sz. receptnél): „Ezeket és ezekben sokak[at] nem úgy írtam, hogy ezt elkövetném vagy követni akarnék, hanem hogy ezek közül sok ottan-ottan szemem eleiben akadván

jusson eszembem, melly gyalló [gyarló] az emberi természet, és az ördögnek melly sok ravaszági, mesterségi vadnak az ő tagjaival; azért ki-ki vagy se-se élj ezekkel, hanem ha szükség vagyon, orvost mennyben keress, és megtalálod.”

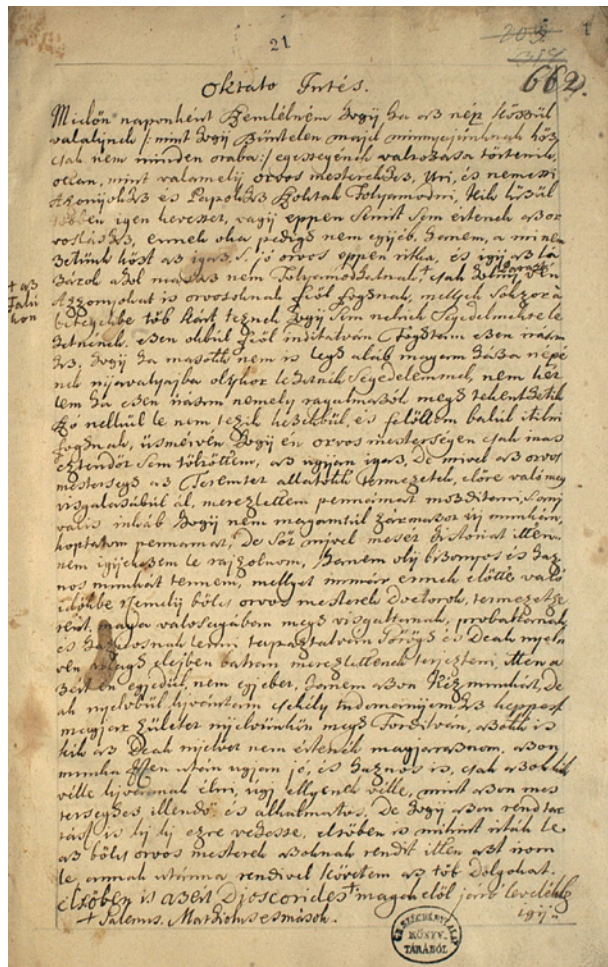
Sajátos, de törvényszerű, hogy a két egyházi szerző nem elsődlegesen a füveskönyvek tapasztalati, okokat és hatásokat próbálgató szokásaiból indult ki, hanem az ókori orvos irodalom hagyományából. Ennek megfelelően feltűnően sok babonás eljárást és tanácsot adtak tovább. Váradi Vásárhelyi István egyedülállóan sokszor ajánl drágaköveket, drágaságokat, vallási használatú tárgyakat, imákat. Ibrányi pedig – amellett, hogy a bűbajoskodást elítéli – számos alaptalan ókori-középkori hiedelem mellett tesz hitet.

VÁRANDÓSSÁG, SZÜLÉS, SZÜLETÉS E kéziratok mindegyike tartalmaz várandósságra, szülésre, szoptatásra vonatkozó tanácsokat, bár korántsem egyenlő mértékben (a pontos számadatokat l. 9). Közülük messze kimagaslik Váradi Vásárhelyi István műve, amelynek harmada szülés körüli tanács. Nem véletlenül, hiszen munkáját elsősorban szülés előtt álló úrnőjének, Nyáry Krisztinának készítette. Az átlagosnál több ilyen témájú receptet (megközelítőleg a tanácsok 10%-a) közül Gellén Gergely is, aki külön fejezetet írt *Az asszonyállatoknak nyavalyájokról* (51a–54b). A *Házi patika*, *Hasznos receptek gyűjteménye*, Bethlen Kata *Orvosságos könyve* és a *Hasznos házi orvosságok* valószínűleg az átlagot mutatja 4% körüli arányával. Biztosan átlag fölötti, talán a 8–10%-ot közelítő arányban tartalmaz szülés körüli tanácsokat a *Házi patika*. A kéziratok egy része tematikusan szerkesztett (pl. Zay Anna, Bethlen Kata), de más kéziratoknál is látható a lejegyző törekvése, hogy az azonos témájú recepteket, különösen a jól elkülöníthető, várandóssághoz és szüléshez kötődő tanácsokat egy tömbbe tömörítse (MOR; HP) (a tömbösödésről bővebben 3b).

A receptekben érintett kérdéseket a fogamzás, a várandósság, a szülés, a szülés utáni nehézségek, teendők és a szoptatás témakörökben lehet leginkább összefoglalni, ahogy ezt a 2. táblázat is mutatja, amely az említett területekhez rendszerezve összegzi a legfőbb tanácsokat, recepteket, valamint ezek leelőhelyét.

Mint látható, a fogamzás témakörében adott tanácsok a fogamzást magát célozzák: az egyetlen recept, amely fogamzást gátló anyagot nevez meg, inkább a veszélyt jelzi (*Házi patika*, rutavíz). A gyermek neme a jelek szerint nem izgatta a receptírókat, mindössze a *Mindenféle orvosságoknak rendszedése* ad tanácsot a születendő gyermek nemének megálapítására.

A várandósság időszakát illető tanácsok szinte mind annak „sikerességét” szolgálják, főként a vetélést (koraszülést) igyekeznek meggátolni (pl. Váradi keselyűkövel, Zay Anna gyöngyporral, Nediliczy fűszerszegény étrenddel). Továbbá előírják a várandósság alatti életmódot, például Gellén Ger-

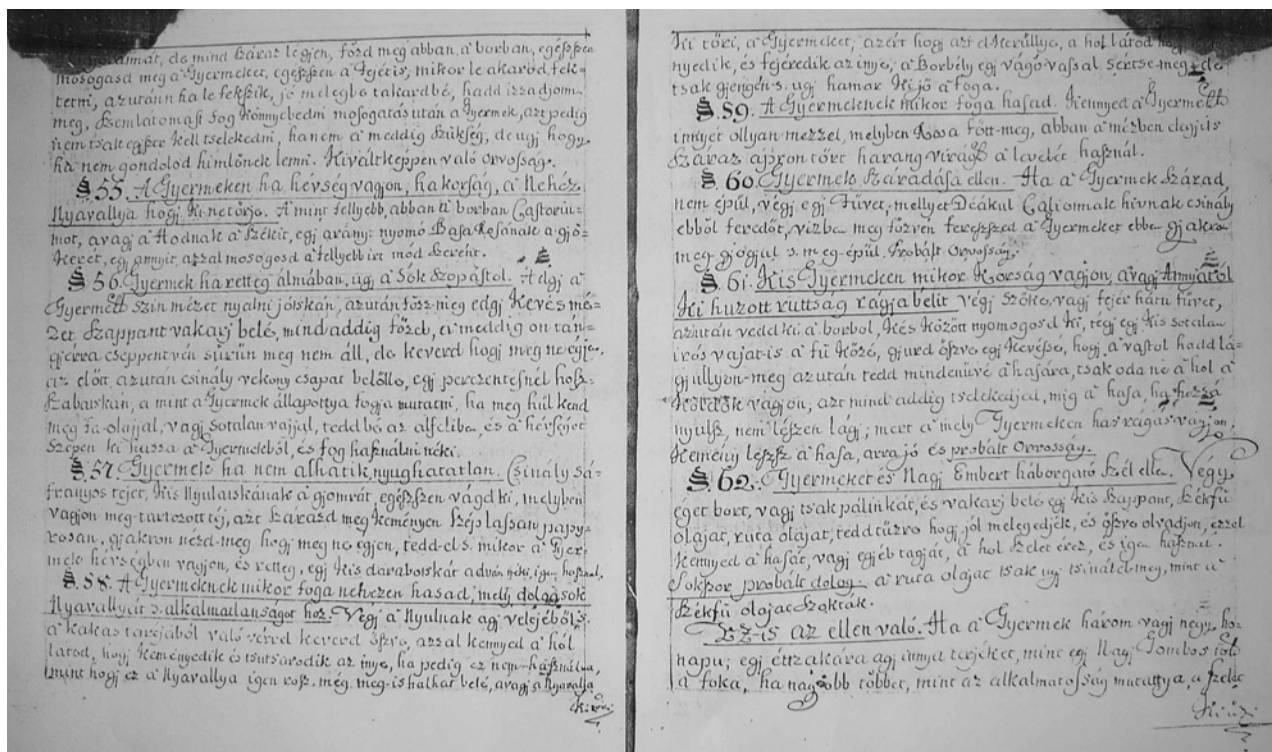
2. ábra: Részlet Ibrányi István Orvosi könyvéből (XVIII. század eleje)

gely a mértékletes evést, mozgást és a diétát tartja szükségesnek. Az elhárítandó problémák között szerepel a *menses jelentkezése* (a *Mindenféle orvosságoknak rendszedése* ez ellen békát ajánl), a lábdagadás (Váradi szerint rózsaoaj és rózsapor az ellenszere) és a kívánás (Ibrányinál a cukrozott naspolya, Zaynál cukrozott citrom használ ellene). De szerepelnek tanácsok étvágytalanság (ZA, HP: főtt csirke) és sárgaság ellen is. Bethlen Kata háromféle füstölőt is ajánl a várandós nő védelmére. Csupán a *Házi patika* tartalmaz elvetélést okozó recepteket, de a terhes életmód címszó alatti tanácsokban Nediliczy is nevez meg olyan növényeket, amelyek ártalmasak, kerülendők a várandósság alatt (pl. vörös gyűrűfa, csombormag, ciprusfenyő füstje).

A szülés témakörében a legtöbb recept (nyolc kéziratban 64) a méh/mádra/méhnya rendellenes viselkedéséről szól. Ez egyben a leggazdagabb témacsoport is, és az a téma, amelyről egy-egy kézirat a legtöbb tanácsot adja: Zay Anna 26-ot, a *Házi patika* 20-at. A feltételezett veszélyeket a *mádra* szó többértelműsége miatt nehéz értelmezni (mozog, elindul, föl- vagy lemegy). A méh rendellenességei lehetnek a kemény, illetve dagadt mádra.

2. táblázat: A váradóssághoz, szüléshez, csecsemőgondozáshoz köthető tanácsok a kéziratokban

FOGAMZÁS	<i>fogamzásért</i> , 13 tanácsból: szoptató nő teje (MOR 123; GI 43)
TERHESSÉG ALATT	<i>roborálás</i> , 3 tanácsból: étvágytalanságra főtt csirke, csirkeerőleves (ZA 285; HP 7)
SZÜLÉSKOR	<i>szülés megindítása</i> , 8 tanácsból: fekete üröm és vize (GG 104; HP 79; HHO 80) <i>könnyű, gyors szülésért</i> , 39 tanácsból: ébenfapor, ébenfakéreg (VI 120 137; GG 264) fehér gyanta, fehér viasz (ZA 434; HP 484) fehér liliom, liliomvíz, liliomgyökér (ZA 287(2), 288; HP 451, 484) fekete üröm (VI 137; ZA 288; HP 505) korall, vörös kláris (VI 137; HP 83) mirha (GG 264; HP 505) sáfrány (GG 264; ZA 287, 434) szaporafű (HPHR 148; GG 64, 468) <i>mádra/méhanya rendellenességei</i> , 64 tanácsból: ecetes/borecetes szivacs (ZA 272; HP 616) fehér- és vöröshagyma (MOR 269; ZA 276; HP 417, 494, 495, 499, 500, 514, 528) földi bodza és gyökere (ZA 277; HP 82) gyömbér (MOR 269; ZA 278) istenfa (ürömcserje) (ZA 278; HP 494, 500) lenmag (ZA 276; HP 496) mádráfű (őszi margitvirág vagy székfű) (MOR 269; ZA 273) marunka (levélpetrezselyem?) (MOR 269; HP 494) ruta (VI 135; HP 494) sáfrány (MOR 269; HP 494) székfű/székfű és olaja (MOR 269; ZA 278; HP 494(2), 495, 500) szelíd- vagy vadkörtefalevél (GG 308; NVM 7) szerecsendió (MOR 269; ZA 278; HP 494, 497) szerecsendió-virág (MOR 269; HP 494) télizöld (MOR 269; HP 82)
SZÜLÉS UTÁN	<i>fájdalom ellen</i> , 9 tanácsból: menta, fodormenta, boldogasszonymenta (VI 127; HP 293(2)) szerecsendió (VI 129; HP 293) <i>meg nem indult menses</i> , 23 tanácsból: fekete üröm (VI 133; HP 311; NVM 28) polejka (csombormenta) és vize (VI 133; HP 311(2)) ruta (VI 130; HP 311) zsálya és vize (GG 265; HP 311(2)) <i>(erős) menses ellen</i> , 27 tanácsból: szerecsendió (VI 134; GG 265; HP 326) szerecsendió-virág (HPHR 20; HP 94) <i>szülés utáni betegség</i> , 12 hasrágásra adott tanácsból: petrezselyem és gyökere (HP 485, 486, 524; BK 46) székfű (HP 485, 524; BK 46)
SZOPTATÁS	<i>tejfelváltás fokozása</i> , 32 tanácsból: kecskerágó (GG 18; NVM 6) kömény (HPHR 31; OK 27; GG 320; GI 82; HP 107) meggyült, dagadt, sebes mell, 43 tanácsból: ápiom (zeller) (GG 44; HP 93; NVM 13) babliszt (SZJ 8; ZA 150) ecet, borecet (VI 108; HP 124; BK 63) lencse törve (VI 108; HP 543) lenmag törve (VI 108; HP 543) menta, lómenta (GG 187; ZA 151) rózsavíz/olaj/méz (SzJ 81; VI 108(2), 110; HP 543, 607) sáfrány, vadsáfrány (SzJ, 81; HP 27, 290, 544; BK 60) útifű (GG 44(2); MOR 102; HP 594)

3. ábra: Részlet Zay Anna Orvoskönyvéből (1718)

Szintén gazdag csoport a könnyű, gyors szülést célzó recepteké (kilenc kéziratban 39 tanács). Váradí itt is keselyűkövet, továbbá ébenfát, mágneskövet, korallt, papi stólát javasol (gyógynövények mellett). Gellén Gergelynél is előfordul a jáskó (?), ébenfa, mirha; Zaynál az unikornisszarv, az elefántcsont, a fecsketoll; a *Házi patika*ban pedig a vörös kláris, a fehér gyöngy, az unikornis- és szarvasszarv, a pisztrángfog, a szamárköröm. Hat kéziratban nyolc recept javasol eljárást a szülés megindítására (három a fekete ürmet ajánlja), és négy kéziratban tíz recept szól a halott magzat eltávolításáról (Nediliczky egymaga hat növényt nevez meg). A *Házi patika* négy receptet tartalmaz a gyermek védelméről (ha a magzat feje látszik [valószínűleg 'nyílt méhszáj' értelemben], illetve hogy a *nehéz nyavalya* ne támadja meg) és hármat a magzat megfordítására alkalmazható gyógynövényekről.

Kevés, mindössze hat kézirat tartja elég fontosnak tanácsokat adni a szülési sérülések elkerülésére, orvoslására (sérült méh orvoslása: 4, vérzés ellen: 2, vér/méhlepény eltávolítása: 14, fájdalom ellen: 9 tanács); s ebből két témát kizárólag Gellén Gergely (sérült méh), illetve a *Mindenféle orvosságoknak rend szedése* (vérzés ellen) érint. Annál több tanács foglalkozik az asszony sikeres visszatéréseivel a szokásos életre: meg nem indult havivérzés ellen öt kézirat 23 tanácsot ad, (erős) havivérzés ellen hét kézirat 27 tanácsot. Szülés utáni betegségekkel 21 recept foglalkozik (a *Házi patika* egymaga 17 tanácsot ad): többnyire hasrágással számolnak (12), de előfordul rüh, ájulás, szédülés, erek

zsugorodása is. A *Házi patika* recepteket ad a szülés utáni tisztulásra, a méh erősítésére, alvásra, Gellén Gergely és Bethlen Kata szorulás ellen.

Szinte minden kézirat (tíz a tizennégyből) kínál receptet a tejelválasztás fokozására, együttesen 32 tanácsot. Nyolc kézirat 43 tanácsot ad a meggyült, dagadt, sebes mell gyógyítására (legtöbbet, 15-öt a HP). Ezzel ez a második leggazdagabb témacsoport. Csupán a két női író és Nediliczky ír a tej aspirálásáról (összesen négy receptet). Az ajánlott eljárások között vannak szájon át adandó gyógyszerek, kenők, tapaszok, fürdők, füstölők (ezeket Bethlen Kata különösen szerette ajánlani), magánál/magán hordandó anyagok. Egyedül Váradí ajánl különböző anyagokat a nő szemérmébe tenni, de ő hatszor is. Igen tanulságos végigtekinteni, milyen gyakran ajánlják a kéziratok ugyanazon anyagot ugyanazon probléma kezelésére (2. táblázat). A jegyzékben azok az anyagok szerepelnek, amelyek legalább két kézirat tanácsában fordulnak elő. Meglepő, de még az azonos kéziratcsoportba tartozó kéziratok között sincs túl sok egyezés: Zay és a *Házi patika* szövege között hét, a *Mindenféle orvosságoknak rend szedése* és a *Házi patika* között öt ízben, miközben hat egyezés Váradí és a *Házi patika* szövege között is akad, amelyek pedig nem rokon kéziratok. Még a leggazdagabb csoportokban is kevés ajánlat esik egybe: a tejelválasztás fokozására adott 32 tanácsból mindössze a kömény fordul elő ötször és a kecskerágó kétszer. A meggyült, dagadt, sebes mell gyógyítására adott receptekben érthetően sok a tapasznak való gabonalisztféle,

a gabonafélék nagy száma miatt azonban sokuk csak egyszer szerepel (bab, lencse, lenmag két-két, árpa, kendermag, tengeribarackmag, gesztenye, köles, tönköly, borsó egy-egy ízben, törve, lisztnek vagy kásának). Az ajánlatok végtelen tarkasága arra enged következtetni, hogy valójában ritkán rejtett bevált tapasztalat a tanácsok mögött, túlnyomó többségük csupán szövegként hagyományozódott tovább.

A problémát tekintve azonban nem meglepő, hogy a tanácsok sokszor a „hasznót hasonlóval kezelni” elvén működnek (azaz analógiásan motiváltak). A tárgyi hasonlóság okán javasolják a fogamzás elősegítésére az újszülött ló burkát (GG), a szoptató nő tejét (HPHR, GI); a szülés megindítására az asszony tejét (MOR), a herélt ló tökét (RK); a könnyű, gyors szülésért az asszony tejét (MOR), a hód tökét (HP). Ez utóbbit a *Házi patika* alkalmasnak tartja a méh rendellenességeire is (három tanácsban), a meg nem indult havivérzés kezelésére, a méhanyától támadt főszedelgésre (két receptben) egyaránt. A születendő gyermek nemét is terhes asszony tejével javasolja megállapítani a *Mindenféle orvosságoknak rend szedése*. A szóalak okán javasolnak szaporafüvet a terhes nő sárgasága ellen (ZA), a szülés megindítására (SZJ), a könnyű, gyors szülésért (HPHR, GG); méhfüvet a méh rendellenességeire, valamint meg nem indult havivérzésre (VI), hasrágás, valamint szorulás ellen (BK), méhanyafüvet (méhfű vagy citromfű vagy macskamenta) a méh rendellenességeire, valamint fájdalom ellen (HP), mádráfüvet (őszi margitvirág vagy székfű) a méh rendellenességeire (MOR, ZA) és meg nem indult vérzésre (HP), macskamadrát (macskamentát) a méh rendellenességeire (HP). A védelmezőt keresve ajánlják a Boldogasszony mentáját a könnyű, gyors szülésre (VI) és a méh rendellenességeire (HP).

Akad néhány recept, amelyekben jeles naphoz kötik az eljárás egy-egy elemét. Ilyen időbeli megkötés a növény gyűjtése vagy a gyógyszer elfogyasztása pénteken (VI, koraszülés ellen), kedden napkelte előtt (HP, erős vérzés ellen), Szent György hava 28. napján (NVM, koraszülés ellen), Szent Jakab hava 14. napján (NVM, könnyű, gyors szülésért), a két Boldogasszony napja között (HP, a gyermek megfordításáért), Szent Istvánkor és Szent Pál fordulása napján (HP, a méhanya rendellenességei ellen), Szent János gyökerének szedése Szent János napján, karácsony szombatján, húsvétkor (HHO, könnyű, gyors szülésért és méh rendellenességei ellen). Hasonló időbeli kötöttség a farsangi hóvíz (HP, a méhanya rendellenességei ellen), a márciusi hó- vagy esővíz (HP, méhanya tisztítása) alkalmazása.

Néhány esetben egyéb hiedelmek, babonás megkötések is felbukkannak a receptekben. Ilyen a *Mindenféle orvosságoknak rend szedése* szövegében a mezőn elvetett, borona alatt növő fű használata a tejelválasztás fokozására; Váradinál a víztartó deszka forgácsát kerék fölfröcskölte vízben főve inni meg nem indult vérzés ellen, fecskefonallal körülkerekíteni a sebes mellet; a *Házi patika* javasolja az

„Atyának, Fiúnak és Szentlélek nevében” szavakat tányérra írni, borral lemosva meginni, kutya tejét inni tudatlanul a könnyű, gyors szülésért; a méhanya rendellenességei ellen elsősülött újszülöttről lefolyó vérbe mártani a jobb gyűrűsujjat, s arról lefolyó három csöppet vörösborból inni, szintén tudatlanul; ájulás ellen vörös szalaggal a nő karjait és combjait erősen átkötni avagy vörös selyemfonalat vajba mártva a talpára kötni; meggyúlt, dagadt, sebes mell kezelésére a férje gatyakötőjét a nyakába kötni vajúdas idején vagy peresnikát(?) és amin fonták, egy hónapig a nyakára kötve viselni. Vallási eredetű tárgyak is betölthetik a védőgyógyító szerepet: a *Házi patika* gyermekágyas asszonynak igézet okozta hideglelés ellen két receptben is javasolja az oltárról való koszorú virágját füstölőnek. Érdekes hiedelmet örökít meg Gellén Gergely: szerinte a mennyűtő kő soha nem üt meg terhes asszonyt. A *Hasznos házi orvosságok* a szülés utáni tanácsok közt javasolja a 73. számú receptben: „a gyermekágyas asszony, hogy rosszabbul ne legyen, vagy meg ne romoljon, harmadnapig ne beszéljen, ha lehet, vagy igen gyengén s keveset. Senkire (kivált férjére) ne nézzen, mert bizonyosan megromlik.”

ÖSSZEGZÉS A nemesi-főnemesi gyógyító könyvek öröksége, anyaga kettős. A korábbi, egyházi indíttatású, arisztokratikus felfogás örököse Várad Vásárhelyi István, aki receptjeit csak szűk főrangú körnek szánja („Ezeket titkon és nem is mindenkinek, sem is mindenkoron szoktuk megjelenteni, hanem csak főrendeknek és csak nagy szükségnek idején.” 137. recept); nagy szerepet tulajdonít a vallásos előkészületnek és vallásos tárgyaknak („Az jelen való órának idején egy oltári stólával öveddze által magát, de meg ne szorítkozzék.” 137. recept); és a gyógynövények mellett ritka anyagok egész sorát tartja szükségesnek a boldog szüléshez (mágnés, korall, ébenfa, saskeselyűkő). Gellén Gergely viszont az Istennek adott hála mellett fontosnak tartja a terhes nő saját szerepvállalását, helyes viselkedését, a mértéktartó életmódot is, ahogy ez a 264. receptben olvasható:

„Valamely asszonyi állatnak az Úr Isten magzatot ad, nagy hálaadással tartozik Istennek érette, de jól meglássa, hogy jól bán[j]ék vele, sokat ne egyék, sokat se aludjék, hanem dolgot tegyen az ő tehetsége szerént. Té-tova járjon gyakorta, de ne vastagon, hogy az magzat meg ne sérüdjék, hanem csak azért, hogy az gyermek igen meg ne nyőjjön. Mert ha nyugodalomban él az asszonyi állat, igen megnő az mag, és gyakorta meghal mind az kettő az szülésben avagy szüléskor. Nehéz emíztő állatot ne egyék, mint az tehénhús, sajt, tej, nyúlhús, geszten[y]e, káposzta, kökín[y], kása, rizskása és savanyó bor, hanem könnyű emíztőt, mint füge, tengeri szőlő, szilva, tyúkhús, gyömbér, mézes bor, édes alma sülvé nádmézzel. Mikor pedig az szülésnek óráit elhozza az Isten, orvosságokkal lásson magzathoz.”

Összegzésként elmondható, hogy még korántsem tudunk eleget a jelzett kéziratcsoport összekötő, közvetítő szerepéről a nemesi-főnemesi, a hivatásos és a népi gyógyítás között.

Látjuk azonban, hogy fontos szerepet töltött be a tapasztalati gyógyítás anyagának főlhalmozásában, a döntően növényi eredetű, hasznosnak tartott anyagok és eljárások elterjesztésében.

FORRÁSOK

BK = Bethlen Kata (1737 k.) *Orvosságos könyv* OSZK Kézirattár Quart. Hung. 2158.; S. Sárdi Margit (kiad.) *Bethlen Kata Orvosló könyve. Anno 1737* (Intra Hungariam, 4.) Máriabesenyő, Attraktor 2012.

GG = Gellén Gergely (1680) *Orvosságos könyv mindenféle nyavalyákról, embereknek és lovaknak betegségekről, méhekről és az esztendőnek holnapiról*, Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár (Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”), Ms. 679. 8. S. Sárdi Margit (kiad.) *Gellén Gergely Orvosságos könyve* (Intra Hungariam, 11.) Máriabesenyő, Attraktor 2017.

GI = Gellén István (1714) *Orvosságos könyv mindenféle nyavalyákról, embereknek betegségekről*, Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár (Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”), Ms. 678. 8°

HHO = *Hasznos házi orvosságok* (18. sz.) OSZK Kézirattár Oct. Hung. 526.

HP = *Házi patika* (második generációs, 18. sz.) OSZK Kézirattár Quart. Hung. 2247.

HPHR = *Házi patika. Hasznos receptek gyűjteménye* (1663k.) OSZK Kézirattár Oct. Hung. 485.; Hoffmann Gizella (szerk.) *Medicusi és borbélyi mesterség. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek. Radvánszky Béla gyűjtéséből* Szeged, JATE 1989:227–46.; S. Sárdi Margit (kiad.) *Próbált orvosságok leírva*. (Intra Hungariam, 9.) Máriabesenyő, Attraktor 2014:57–101.

II = Ibrányi István *Orvosi könyv* (XVIII. sz. eleje) OSZK Kézirattár Fol. Hung. 1761.

MOR = *Mindenféle orvosságoknak rend szedése* (XVII. sz. 2. fele) OSZK Kézirattár Oct. Hung. 87.; Hoffmann 1989:459–72.; S. Sárdi Margit (kiad.) *Mindenféle orvosságoknak rend szedése*. (Intra Hungariam, 8.) Máriabesenyő, Attraktor 2013.

NVM = Nedilicz Váli Mihály (1759) *Dictionellum Hungarico Medicum*. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 1029.

OK = *Orvosságos könyv* (1677) Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár (Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”), Ms. 680. 16°

RK = *Receptek könyve* (XVII. sz. vége), Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár (Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”), Ms. 1793. 8°

SZJ = Szentgyörgyi János (1619 e) *Testi orvosságok könyve*. OSZK Kézirattár Oct. Hung. 500. In: Hoffmann 1989:173–201.; S. Sárdi Margit (kiad.) *Testi orvosságok könyve*. (Intra Hungariam, 6.) Máriabesenyő, Attraktor 2013.

VVI = Váradai Vásárhelyi István (1628) *Kis patika*. OSZK Kézirattár Duod. Hung. 66. In: Hoffmann 1989:211–25.; S. Sárdi Margit (kiad.) *Próbált orvosságok leírva* (Intra Hungariam, 9.) Máriabesenyő, Attraktor 2014:13–45.

ZA = Zay Anna *Orvoskönyv* (1712–1719) OSZK Kézirattár Quart. Hung. 2815. Hasonmás kiadása: Zay Anna (Fazekas Árpád kiad.), 1979 – *Herbárium. 1718* (Folia Rákócziána, 2.). Nyíregyháza, 1979.

IRODALOM

1. Keszler Borbála *A régi magyar orvosi nyelv forrásai és szótípusai* Magyar Orvosi Nyelv 2005;5/1:24–9.
2. Keszler Borbála *A meggyőzés eszközei a régi magyar receptekben* In: Balázs Géza, Veszelszki Ágnes (szerk.) *Nyelv és kultúra. Kulturális nyelvészet* Budapest, 2012:150–5.
3. Kuna Ágnes *A XVI–XVII. századi magyar nyelvű orvosi recept szövegtípusológiai és pragmatikai vizsgálata funkcionális kognitív keretben* Budapest, ELTE (Doktori értekezés) 2011:44–58(a), 95–6(b).
4. Kuna Ágnes *Az orvosi recept mint szövegtípus a XVI–XVII. században* 1. rész. Magyar Nyelv 2016;112/4:385–400.
5. Kuna Ágnes *Az orvosi recept mint szövegtípus a XVI–XVII. században* 2. rész. Magyar Nyelv 2017;113/1:27–41.
6. S. Sárdi Margit *Főrangú hölgyek gyógyfüves könyvei* In: Pócs Éva (szerk.) *Áldás és átok, csoda és boszorkányság* (Tanulmányok a Transzcendensről, 4.) Budapest, Balassi 2004:203–21.
7. S. Sárdi Margit *Aksamszeddín univerzális gyógyszere* In: Csörsz Rumen István (szerk.) *Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára* Budapest, 2010:585–7.
8. S. Sárdi Margit *Mágikus gyógyító eljárások XVII–XVIII. századi kéziratok receptskönyvekben* In: Pócs Éva (szerk.) *Mágikus és szakrális medicina* (Tanulmányok a Transzcendensről 7.) Budapest, Balassi 2010:524–45.
9. S. Sárdi Margit *Perinatális tanácsok az elit laikus gyógyító kéziratokban* In: Smid Bernadett (szerk.) *Minden dolgok folytatása. Tanulmányok Deáky Zita 60. születésnapjára* Budapest, 2016:381–95.
10. Sztatky Mária *Magyar nyelvű, kéziratok orvosi könyvek a 17. századból* Magyar Könyvszemle 1980;96/2:131–48.

„A nyelvi norma annyit jelent, hogy esetenként más szót, nyelvtani szerkezetet, hangokat – tehát ténylegesen más nyelvi formát – használunk, mint amit rendszeren tennénk.”

Nádasdy Ádám
Ízlések és szabályok

A nyelv szerepe az egészségügyi dolgozók nézeteltéréseiben és vitás helyzeteiben

BEVEZETÉS Jelen tanulmány a 2016-os szakdolgozatom kivonata (7). Saját vizsgálatom egy nemzetközi felmérés része volt, amelyben a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Pszichológiai Intézete a Genfi és a Seattle-i Egyetemmel együtt vett részt, illetve vesz részt most is. A kutatás célja, hogy feltárja a gyógyítók jellemző nézeteltéréseinek és vitás helyzeteinek a forrásait, fajtáit, kezelési lehetőségeit (2, 8–10, 12). Ezen a nagyobb vizsgálaton belül szakdolgozatom célja az volt, hogy bemutassa egy budapesti kórház őssejt-transzplantációs osztályán dolgozó egészségügyi dolgozóknak a munkájuk során átélt konfliktushelyzeteit és az azokhoz kötődő személyes élményeit. Mivel az osztályon 24-ből 22 gyógyító ápolóként dolgozott, ezért ebben a tanulmányban elsősorban az ápolókat érintő nézeteltérésekre összpontosítok.

A kutatás rámutat arra, hogy a vitás, nehéz helyzetek kezelése, feldolgozása alapvetően fontos szerepet kap egyrészt a gyógyítók saját egészségének megőrzésében; másrészt hozzájárul ahhoz, hogy zavartalanabb körülmények között dolgozhassanak, és ezáltal kedvezőbb betegellátás jöhessen létre. A felmérés során az is megmutatkozott, hogy a nézeteltérések (forrásaikat és megoldásaikat tekintve egyaránt) szorosan összefüggenek a gyógyítók nyelvhasználatával, egymás közötti beszédmódjával és a hatalmi viszonyokkal (2, 7, 10). Jelen tanulmányban elsősorban ezekre a tényezőkre térek ki.

EGÉSZSÉGÜGYI DOLGOZÓK NÉZETELTÉRÉSEI A gyógyítók munkája sokféle nehézséggel jár együtt. Számos hazai, illetve nemzetközi kutatás foglalkozik az egészségügyi szakemberek helyzetével, hiszen az orvosok és ápolók lelki állapota fontos tényező a gyógyító-beteg kapcsolat alakulásában, és hatással van a gyógyítás és gyógyulás kimenetelére is (4). A szakirodalom tanulsága szerint különös figyelem illeti a súlyos betegeket ellátó egészségügyi szakembereket. Ugyanis több vizsgálati eredmény azt igazolja, hogy az ő lelkiállapotuk rosszabb képet mutat a más területen gyógyítókéhoz képest (6, 13, 15).

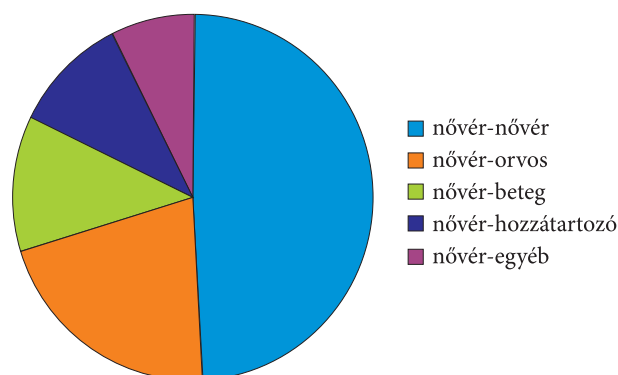
Pikó és Piczil (14) ápolókkal készített felmérései arról számolnak be, hogy a megkérdezettek leggyakoribb nézeteltérései általában az egymás közötti nyelvhasználattal, annak módjával és milyenségével állnak összefüggésben mind nővér-nővér, mind nővér-orvos viszonylatban. Emellett, illetve ehhez kapcsolódóan az is nehézséget okoz, hogy az orvos nem tekint együttműködő félként a nővérré. Mindemellett a túlzott érzelmi bevonódás, a gyász- és veszteség feldolgozásból adódó nehézségek is jellemzőek. Az eseteleírások során többen elmesélték azt is, hogy mélyen érinti őket a betegek szenvedése, túlságosan bevonódnak a betegek helyzetébe, és nehézséget jelent számukra a halál tényének elfogadása is. A vizsgálat azt mutatja, hogy legtöbbször egymás között beszélnek meg a nehézségeket, de sokan vannak olyanok is, akik hazaviszik a gondjaikat. Többször választják azonban azt a megoldást, hogy nem vesznek tudomást a nehézségeikről, az ehhez kapcsolódó érzéseikről. Az így keletkező elfojtás újabb feszültség forrása lehet (7, 14). Az említett jelenségek a nemzetközi kutatásunk során is megmutatkoztak.

GYÓGYÍTÓK NÉZETELTÉRÉSEI – A KUTATÁS MENETE ÉS MÓDSZERE A magyar vizsgálatban összesen 73 egészségügyi dolgozó (49 orvos és 24 ápoló) vett részt. A résztvevők budapesti és vidéki kórházakban, klinikákon, valamint az alapellátásban látnak el gyógyító tevékenységet. Huszonkét ápoló az említett budapesti transzplantációs osztályon, a másik két ápoló és az orvosok különböző osztályokon dolgoznak (2, 7).

A vizsgálati személyekkel interjút készítettünk, amelynek menete – rendelkezésre álló szabvány szerint – az amerikai és a svájci kutatáshoz igazodott. A felmérésben való részvétel önkéntes volt. A beszélgetéseket hangfelvétel rögzítettük, majd átírást követően az ATLAS.ti 6.2 tartalomlemező programcsomaggal elemeztük (2, 7). A felmérésben az adatközlőket arra kértük, hogy meséljenek el egy velük történt nézeteltérést, vitás helyzetet, majd rákérdeztünk annak körülményeire, okaira, kezelésére és következményeire.

Lehetőség volt több nézeteltérés elmesélésére is. Így a 73 gyógyító összesen 144 konkrét történetet osztott meg, valamint hozzávetőlegesen száz, általános egészségügyre vonatkozó megjegyzést tett (10).

A felmérés során a transplantációs osztály huszontét ápolójával a beszélgetéseket én folytattam le, illetve írtam át (7). Az egész felmérésben a 24 ápoló összesen 63 történetet mesélt el átlagosan személyenként 2-3-at. A legtöbb nehéz helyzet nővér-nővér (49%), ezt követően pedig nővér-orvos (21%) viszonylatban jelent meg, ahogy azt az 1. ábra is mutatja (10). Ezek az eredmények összhangban vannak a korábbi vizsgálatokkal (14).

1. ábra: A nővérek nézeteltérései a résztvevők szerint (10)

EREDMÉNYEK A felmérés központjában a munkahelyen személyesen átélte súrlódások, nézeteltérések állnak. A kérdések ezen személyes történetek részleteire, esetleges hatásaira irányulnak, valamint az elbeszélő személyes érzéseit és a helyzet megoldását igyekeznek feltárni. Az elemzés arra mutat rá, hogy a legtöbb nézeteltérés egyéni szinten, a személyiségbeli különbségek, valamint ezzel szoros összefüggésben az eltérő élethelyzetek és megküzdési módszerek okozzák. Továbbá egyének közötti szinten az érzelmekre és személyre vonatkozó nyelvhasználat áll a súrlódások háttérben. Jóllehet a két csoport egyébként is szoros kapcsolatban áll, hiszen egy személy egyéni jellemzői hatással vannak a nyelvhasználati szokásaira is, ahogy erre az együttállásra a tartalomelemzés is rámutat. Kiemelkedőnek mondható tehát a nézeteltérésekben a nyelvhasználat szerepe. Az egész kutatásban az mutatkozott meg, hogy a nehéz helyzetek háttérben kifejezetten fontos tényező a hatalmi viszony és az erőteljes alá-fölé rendeltség megjelenése. Az elemzésben a történeteknek több mint 90%-a volt összefüggésbe hozható valamilyen hatalmi helyzettel (10). A következőkben a nyelvhasználatához és az alá-fölé rendeltséghez kötődően mutatunk meg néhány példát a nővér-nővér és a nővér-orvos nézeteltérések közül.

NŐVÉR-NŐVÉR A nővérek között gyakoriak a viták amiatt, hogy eltérő munkarend szerint látják el a feladatokat. Az elbeszélésekből arra a megállapításra juthatunk, hogy ennek egyrészt a nem megfelelő tájékoztatás, illetve feladatmeghatározás lehet az oka. Másrészt az adott nővér személyiségéből fakadhat, aki egész egyszerűen nem az előírások szerint végzi a munkáját. Lássunk néhány példát:

- (1) „Hát az a baj, hogy itt, mit tudom én, hétről hétre változnak a dolgok, hogy most melyik nap, milyen vizsgálatok kellenek. És akkor ezt egyszer ők így megbeszélnek nagyvizen, és akkor azt gondolják, hogy ez automatikus.” (42 éves nővér)
- (2) „Néha csereberélődünk, átjöttek a tizenegyesből és »ez micsoda?«. Hát ők így nem rakják föl [megjegyzés: heparinok beadása], mert náluk ez még nem lépett életbe. Tehát, hogy így nem nagyon jutnak el az információk.” (26 éves nővér)
- (3) „Hát és konfliktus az is, hogy mindenkinél más a munkamorál. Szóval volt itt olyan diplomás nővér, akit rohadatul nem izgatott, hogy szól a csengő. Majd megy. És komolyan már én éreztem kényelmetlennek azt, hogy szóltam neki, hogy akkor »most csöngetnek«, vagy »a te beteged«. Menjen.” (26 éves nővér)
- (4) „Hát mondjuk, hogy ha nem azonos sorrendben köti fel valaki az infúziókat. Vagy gyorsabban lefolyatja, mondjuk az infúziót, mint ahogy meg van adva. És akkor ugye a beteg csodálkozik legközelebb, hogy az miért tart olyan sokáig.” (47 éves nővér)

NŐVÉR-ORVOS A nézeteltérések másik nagy halmaza a nővérek és orvosok között jön létre. Az elbeszélések során az ápolók gyakran arról számoltak be, hogy némelyik orvos stílusa, személyes megnyilvánulása kifogásolható. Ez adódhat az alá-fölé rendeltségi viszonyból, de leginkább abból, hogy az orvosok nem a szerepelvárásnak megfelelően viselkednek. Ez olykor megnyilvánul a beteg előtt is, de nagyjából közvetlenül az orvos-nővér beszélgetések során jelentkezik. Ennek következményeképpen az ápolók lehetőség szerint elkerülik azokat az orvosokat, akikkel a fentebb említett okok miatt nehezebb az együttműködés, és más orvosokhoz fordulnak. Tehát ez azt is jelenti, hogy egyes orvosok – akik a szerepelvárásoknak megfelelően viselkednek – terheltebbé válhatnak:

- (5) „Az ember szeretne egy betegnek kanült szúrtni, akkor vannak orvosok, akiket erre meg lehet kérni. Az egyik orvos, akinek ezzel kellene foglalkozni, sokkal nehezebb számunkra, ahogy csinálja, meg körülményesebb, meg hogy ha ideges, az látszik rajta, és akkor, ha nem sikerül, az is felhúzza, és utána a beteg előtt ki is nyilvánítja, és én azt nem nagyon szeretem. Hogy ha csapkodunk a beteg előtt, kesztyűt dobálunk, vagy csúnyán beszélünk.” (37 éves nővér)

- (6) „Nagyon kevés az az orvos itt, aki tiszteli a munkánkat. És, és ad a szavunkra és kikérdezi a véleményünket. Egy kezemen meg tudom számolni.” (58 éves nővér)

Az orvosok és nővérek között létrejövő nézeteltéréseknek a másik nagy hányada abból adódik, hogy az ápolóknak feladatkörüket meghaladó tevékenységeket kell ellátniuk, amelyet egyfajta hallgatóságos, bevett gyakorlatként alkalmazznak a mindennapokban. Ennek a háttérben ugyancsak a túlterheltség állhat, az orvosi oldalról is megállapítható személyzethiány.

- (7) „Nekem általános nagy konfliktusom az, hogy nagyon sokszor dolgozunk az orvosok helyett, amit nem tudok, és egyszerűen nem akarok elfogadni. Csak bele vagyok kényszerítve ebbe, mert hiába van mondjuk munkaköri leírásunk, amibe meg van határozva, hogy mi a mi feladatkörünk. Mégis nap, mint nap és talán ez a legterhelőbb, hogy nap mint nap bele vagyok ebbe kényszerítve, hogy az orvosi feladatokat végezzem el, holott tudom, hogy törvényt szegek, jogszabályt szegek meg, saját magam ellen megyek, és nem véd meg senki, ha baj van.” (42 éves nővér)
- (8) „Nem az én dolgom. A vérek, a trombocita, az FFP-t. Igazából nem az én dolgom, mégis nekem kell vele foglalkozni. Az orvosnak kéne bekötni. Itt még sose volt ilyen.” (53 éves nővér)

Mindent összevetve tehát elmondható, hogy a nővér és orvos között létrejövő nézeteltérések egyrészt az olykor bántó nyelvhasználatból, valamint a nővérekre hártott többletmunkából erednek. Mészáros és munkatársainak (11) eredményeire utalva talán mondhatjuk azt, hogy a bántó nyelvhasználat nagyobb mértékben von maga után negatív következményeket. Hiszen az egészségügyi szakdolgozókat jobban befolyásolja, ha úgy érzik, nem kapják meg a teljesítményükért járó anyagi és erkölcsi elismerést, mintha kevés idő alatt sok munkát, hatalmas erőfeszítést mellett kell elvégezniük. Bennett és munkatársainak (1) nővérekkel végzett vizsgálatából is tudjuk, hogy a vezetői támogatás és a szervezet részéről történő elismerés hiánya negatív kapcsolatban áll a szorongással és a depresszióval, valamint alacsonyabb munkahelyi elégedettséget eredményez. A vezetővel kapcsolatban érdemes még kiemelni a főnővér szerepét.

FŐNŐVÉR Az adatközlők történeteiből világossá vált az is, hogy a főnővér szerepe az adott osztályon nagyon meghatározó a nézeteltérések rendezésében. Ugyanis az ápolók úgy érzik, hogy számíthatnak rá, megbízhatnak benne, fontosnak tartják a véleményét, és nagyon gyakran tőle várják a nehéz helyzetek megoldását:

- (9) „Az én főnököm a főnővér. Hál' Istennek pont olyan ember, aki nagyon nyitott ezekre a problémákra, és én tudtam, hogy ezt neki, ha nem is azonnal, meg nem is

írásban, tehát nem is valami hivatalos úton, de azért meg fogom említeni, hogy volt egy ilyen pengeváltás azzal a bizonyos doktossal.” (42 éves nővér)

- (10) „Úgy oldódott meg, hogy a főnővér ezt azért nagyon komolyan vette, és jelezte a főorvosnak.” (42 éves nővér)
- (11) „Főnővérünk az nagyon jó, fantasztikus, én nagyon szeretem a Katit [a főnővér keresztnévét megváltoztattuk]. Ő nem felejtette el azt, hogy ő is volt ápoló, nem felejtette el azt, hogy nagyon kemény munkát végzünk, és nem felejtette el a konfliktusokat, ő az, aki úgy beül, és megpróbálja elsikálni a dolgot, meg ilyenek, és az jó. Mert az ember olyan biztonságban érzi magát, én azt gondolom. Szeretjük is őt és tiszteljük és, és minden osztályon ilyen főnővért kívánok minden ápolónak. Mert egy csúcs. Nagyon jó.” (58 éves nővér)

A főnővér beszámolójából is egyértelműen az derült ki, hogy ő valóban jelentős szerepet vállal a nézeteltérések rendezésében. Munkája mellett sok időt és energiát szán arra, hogy utánajárjon az esetleges félreértéseknek, tisztázza az egyes nézeteltéréseket. Így mondhatjuk azt, hogy egyfajta közvetítő szerepet tölt be az osztály életében. Nemcsak a nővérek között létrejövő nézeteltérések során lép fel, hanem a nővérek és orvosok között kialakuló feszültségekben is igyekszik képviselni az ápolók érdekeit, többek között a már fentebb említett feladatkeret határok megállapítását és betarttatását szorgalmazva.

- (12) „Ha van egy perpatvar például vagy egy vita, vagy egy komoly összeügrás, akkor azt szoktam, hogy meghallgatom az egyik felet, a másikat külön, és utána mindkettőt együtt. Tehát kíváncsi vagyok, hogy ki mit mond? Ugyanazt mondják-e? Ugyanazon az állásponton vannak?” (47 éves főnővér)

A főnővér tehát sok esetben csak másodlagos résztvevője a kialakult vitáknak, azonban ez nem jelenti azt, hogy kevésbé lenne érintett ezekben a helyzetekben, ugyanis ő kötelességének érzi, hogy védje az ápolók érdekeit. Figyelembe véve azt, hogy Bennett és munkatársai (1) mellett Hegedűs (5) úgyszintén a munkahely támogató szerepének jelentőségét hangsúlyozza mint a kiegészítő megelőzési lehetőségét, mindenképp előnyösnek mondható, hogy a főnővér részéről megvalósul a vezetői segítségnyújtás. Ezzel a hatalom egyfajta pozitív megnyilvánulásának a mintáját is adja (3), amely azonban a felmérés egészében nagyon ritka, mindössze két százalék körül mozog. A többi esetben a hatalom erőteljes alá-fölé rendeltséggel és jellemzően negatív értékeléssel jár együtt (10).

ÖSSZEZÉS A felmérés rámutat arra, hogy a gyógyítónak a mindennapi munkájuk során számos nehézséggel és nézeteltéréssel kell szembenézniük. Ezek sok esetben túlterheltségből, a hallgatóságos munkarendből adódnak. A nézeteltérések legnagyobb része azonban szoros összefüggést mutat a gyógyítók egymás közötti nyelvhasználati módjával,

valamint az egészségügyi rendszerben erőteljesen érvényesülő alá-fölé rendeltségi viszonyokkal. Mindkét tényező az orvosok történeteiben is épp ilyen kiugró mértékben jelenik meg (2, 10), és a nemzetközi mintában is kiemelkedő értéket mutat. Tehát nem kizárólag a bemutatott osztály gyakorlatában figyelhető meg.

A kutatás egyik nagy tanulsága, hogy a támogató közeg, a fentről érkező segítségnyújtás és meghallgatás (l. a főnövér szerepe) lelkesebb munkavégzéshez és lelki biztonsághoz vezet, amely hatással van a gyógyítók egészségére és a betegellátásra is (7). Ebben központi szerepet kap a vezető (legyen orvos, főnövér, igazgató) vezetési stílusa és nyelvhasználati módja. Az alá-fölé rendeltség kötelező eleme az egészségügynek, mint minden szervezetnek. Ha azonban a hatalom pozitívan jelenik meg odafordulással, meghallgatással, együttérzéssel és megfelelő nyelvhasználattal társulva, az mindenképpen védő és ösztönző hatással van a gyógyítók egészségére és munkavégzésére vonatkozóan.

MEGJEGYZÉS: A szerző neve 2017 októberében Katona Edináról Kálmán Edinára változott.

IRODALOM

- Bennett Paul, Lowe Robert, Valle Matthews, Dourali Maria, Tattersall Al *Stress in nurses: coping, managerial support and workdemand* Stress and Health 2001;17:55–63.
- Csupor Éva, Kuna Ágnes, Pintér Judit, Kaló Zsuzsa, Csabai Márta *Konfliktustípusok és konfliktuskezelés magyar egészségügyi dolgozók körében* Orvosi Hetilap 2017;158/16:625–32.
- French John, Raven Bertram *The bases of social power* In: Cartwright, Dorvin (ed.) *Studies in Social Power* Ann Arbor, University of Michigan, Institute for Social Research 1959:150–67.
- Fülöp Emőke *Másodlagos traumatizáció és kiégés összefüggései az érzelemszabályozási folyamatokkal* In: Csabai Márta, Pintér Judit (szerk.) *Pszichológia a gyógyításban* Budapest, Oriold és Társai Kiadó 2013:167–90.
- Hegedűs Katalin *A legsúlyosabb betegeket ellátó egészségügyi dolgozók egészségvédelme* Mentálhigiéne és Pszichoszomatika 2012;13:243–52.
- Hegedűs Katalin, Riskó Ádám, Mészáros Eszter *A súlyos betegekkel foglalkozó egészségügyi dolgozók testi és lelki állapota* Lege Artis Medicinae 2004;14/11:786–93.
- Katona Edina *Egészségügyi dolgozók konfliktushelyzeteinek elemzése az érzelemszabályozás függvényében* Szegei Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szeged 2016 (MA Szakdolgozat)
- Kim Sara, Bochatay Naike, Relyea-Chew Annemarie, Buttrick Elisabeth, Amdahl Chris, Kim Laura, Frans Elise, Mossanen Matthew, Khandekar Azhar, Fehr Ryan, Lee Young-Mee *Individual, interpersonal, and organisational factors of healthcare conflict: A scoping review* Journal of Interprofessional Care 2017;31/3:282–90.
- Kim Sara, Buttrick Elisabeth, Bohannon Isaac, Frans Elise, Shannon Sarah E. *Conflict Narratives from the Health Care Frontline: A Conceptual Model* Conflict Resolution Quarterly 2016;33/3:255–77.
- Kuna Ágnes, Csupor Éva, Pintér Judit, Kaló Zsuzsa, Csabai Márta *Gyógyítók konfliktusai és a hatalom összefüggései* Ártó-védő társadalmi konferencia Gyógyítók társadalmi helyzete és egészsége, Budapest 2017.
- Mészáros Veronika, Cserhádi Zoltán, Oláh Attika, Perczel-Forintos Dóra, Ádám Szilvia *A munkahelyi stresszel való megküzdés egészségügyi szakdolgozók körében – lehetőségek a kiégés és depresszió megelőzésének szolgálatában* Orvosi Hetilap 2013;154/12:449–54.
- Naike Bochatay, Nadia M. Bajwa, Stéphane Cullati, Virginie Muller-Juge, Katherine S. Blondon, Noëlle Junod Perron, Fabienne Maître, Pierre Chopard, Nu Viet Vu, Sara Kim, Georges L. Savoldelli, Patricia Hudelson, Mathieu R. Nendaz *A Multilevel Analysis of Professional Conflicts in Health Care Teams: Insight for Future Training* Academic Medicine 2017;92/11:584–92.
- Pikó Bettina *A nővéri munka magatartástudományi vizsgálata. Pszichoszomatikus tünetek, munkahelyi stressz, társas támogatás* Lege Artis Medicinae 2001;11/4:318–25.
- Pikó Bettina, Piczil Márta *„És rajtunk ki segít...?” Kvalitatív egészség-szociológiai elemzés a nővéri hivatásról* Esély 2000;10:110–20.
- Sziczek Margit *A kiégés és pszichológiai immunkompetencia összefüggései az ápolói munkában* Kharón Thanatológiai Szemle 2004;8/1–2:88–131.

„**Higiénia.** E görög–latin eredetű szó szabályos formája *higiéne* vagy *higiénia*. Közülük a latinos(ított) végződésű *higiénia* a hagyományosabb és gyakoribb, a ’lelki egészségügy’ jelentésben meghonosodott újabb orvosi szakszó azonban inkább ez a görögösebb forma: *mentálhigiéne*. Az élőbeszédben egyre jobban terjed a *higiénia* szónak a középső *i* hangját elvesztett formája. Ezt a pongyola *higénia* alakot legalább írásban mindenképpen kerüljük!”

Grétsy László
Anyanyelvi séták

Ludányi Zsófia

Az egy névelő (egy) rút germanizmus?

Jelen tanulmány Gaál Csabának a MONy 2016/1-es számában megjelent, több nyelvhasználati kérdést is taglaló írásához (8) kapcsolódik: célja, hogy az elmondottakhoz néhány adalékkal szolgáljon, árnyalja a dolgozatban tárgyalt nyelvi jelenségekre vonatkozó nyelvhelyességi javaslatokat.

Tanulmányában Gaál Csaba – két másik, érdekes nyelvhasználati kérdés mellett – kitér a határozatlan névelőnek bizonyos helyzetekben történő használatára. „Idegszerű (főként németes: *ein, eine* vagy angolos: *a, an*), indoeurópai és felesleges az *egy* határozatlan névelő a névszói állítmány bizonyos fajtája előtt [...]” – állapítja meg. Fontos megemlíteni, hogy az *indoeurópai* jelző használata ebben a helyzetben némileg pontatlan, túláltalánosító; mert bár a német és az angol valóban az indoeurópai nyelvcsaládba tartoznak, ide tartoznak még a szláv nyelvek is, amelyekre az említett nyelvi forma éppen hogy nem jellemző. Ahogy Lanstyák (13) is megjegyzi, a szláv nyelvek többsége sem a határozatlan, sem a határozatlan névelő kategóriáját nem ismeri.

Dolgozatomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy valóban „helytelen”, „hibás”-e az a fajta névelőhasználat, amikor a névszói-igei állítmány elé határozatlan névelőt (*egy*) teszünk.

A szóban forgó nyelvi jelenség bemutatására idézem Gaál Csaba néhány példáját (8).

- (1) A Globish egy hatékony eszköz [...]
- (2) Az angol egy kulturális nyelv.
- (3) Makovecz egy nagy építész.
- (4) [...] a sebészorvos élete egy küzdelem, egy harc

Gaál Csaba több különböző példát is hoz a határozatlan névelő általa feleslegesnek vélt használatára, ezeknek egy része azonban más típusú, nem névszói-igei állítmány előtti helyzetű: ez az ún. egész fajt jelölő főnévi helyzet, erre példa az *Amennyiben egy törés nem gyógyul [...]* mondatrészlet. A továbbiakban az egész fajt jelölő főnévi helyzettel nem foglalkozom, és az *egy* használatának csupán azokat az eseteit vizsgálom, amikor azonosítást fejez ki, vagyis névszói-igei

állítmány előtt áll. (Ez utóbbi az állítmánynak azt a típusát jelenti, amikor nem ige áll ebben a mondatrészi szerepben, hanem valamilyen névszó, többnyire főnév [*nyelv, építész, küzdelem, harc*] vagy melléknév.)

MIT MOND AZ ELŐÍRÓ NYELVI NORMA? Nem térve ki egyelőre Simonyi Zsigmondra, az általa képviselt leíró nyelvi normára, a nyelvszokás kérdésére, amelyeket a MONy korábbi számában részleteztem (17), először nézzük meg a kérdést a normatív nyelvhasználat szempontjából. E célból idézem az összefoglaló nyelvhelyességi szakmunkák máig legterjedelmesebbikének, a nyolcvanas években kiadott (de valójában inkább a hatvanas-hetvenes évek akadémiai nyelvűvelésének felfogását képviselő) *Nyelvművelő kézikönyvnek* ide vonatkozó szócikkét (10a, 10b): „Sok idegen nyelvben természetes és kifogástalan ez a szerkesztésmód, a mi nyelvünkötől jobbra mégis idegen, mégpedig szemléletmódbeli különbségek miatt. A hagyományos, magyaros szemlélet szerint ui. az állítmányi szerepű névszóval nem az egyedre, hanem általánosságban, összegzően a fajra utalunk. A német, francia stb. szemléletmódnak ez felel meg: *der Sperling ist ein Vogel; le moineau est un oiseau*; a magyaros észjárás szerint ellenben ez a természetes: *a veréb madár*.” Ugyanakkor azt is hozzátesszi, hogy vannak olyan esetek, amikor mégis helyes, elfogadható névszói-igei állítmány előtt az *egy*. Ezek a következők:

1. Ha tartalmát tekintve az egész állítmányi szerkezet hasonlatszerű, metaforikus: ha az alany megnevezte dolog milyenségéről beszél (nem csak arról, hogy kicsoda, micsoda): *ez az ember számomra egy nulla, egy senki; A világ egy kopott szekér* (Arany: A világ).
2. Ha a szerző a sok közül hangsúlyozottan *egy*, bár közelebből meghatározatlan dologra, személyre akar rámutatni, vagyis szükség van benne az egyed hangsúlyozására. Ez a fajta névelőhasználat főleg személyek értékelésében, különösen lekicsinylő, szerénykedő állításban gyakori. Példák: *A kend ura csak egy béres* (népdal); *Az én rózsám egy egyszerű leány* (népdal).

3. Ha az állítmányi szerepű névszó vagy jelzője mértékjelölő kifejezés, akkor nem hogy ki szabad, hanem egyenesen kötelező kitenni a névszói-igei állítmány elé az egy névelőt. Példák: *én csak egy kis pont vagyok; Az én aratásom egy marék virág* (Kiss J.: Tüzek).

Maradva tehát egyelőre még mindig az előíró szemléletnél, nézzük meg, hogy a Gaál Csaba által említett mondatok közül melyek azok, amelyekben mégis elfogadható a határozatlan névelő. A *sebészorvos élete egy küzdelem, egy harc* példa esetében az állítmányi szerkezet metaforikus: AZ ÉLET HARC, AZ ÉLET KÜZDELEM, itt tehát a még egyértelműen előíró szemléletű kézikönyv szerint sem hibáztatható az egy használata.

Összegezve a fentieket: a *Nyelvművelő kézikönyv* idegen-szerűnek, ezért jobbára kerülendőnek tartja ezt a fajta névelőhasználatot, ugyanakkor maga is megjegyzi, hogy mégis sok kivétel van a szabály alól. Hiszen számos olyan eset van, amikor rámondhatjuk a névszói-igei állítmányos mondatra, hogy metaforát tartalmaz, illetve hogy szükség van benne az egyed hangsúlyozására. Elgondolkodtató, hogy érdemes-e egyáltalán olyan szabályt alkotni, amely alól ennyi kivétel van. Mint Szabó Tamás Péter rámutat (21): azért nehéz mit kezdeni a kézikönyv által megfogalmazott magyarossági szabállyal, mert például a határozatlan névelő egyik szerepe éppen az, hogy közelebről meg nem határozott dolgokra mutasson rá. Jogosan mondhatjuk: ha a *Felelet egy kiváló regény* (e szabály szerint „helytelen”) és az *én rózsám egy egyszerű leány* („helyes”) között az említett szempontok alapján akarnánk különbséget tenni, igencsak nehéz dolgunk lenne.

Láthatjuk, hogy a helyzet korántsem olyan egyszerű, hiszen még az előíró szemléletű *Nyelvművelő kézikönyv* sem elrenzi minden esetben a határozatlan névelő használatát. S ekkor még mindig nem esett szó a nyelvszokásról, a valós nyelvhasználatról, arról, hogy a magyar anyanyelvű beszélők jelentős hányada használja a határozatlan névelőt a névszói-igei állítmány előtt!

MIT MOND A NYELVSZOKÁS? A névszói-igei állítmány előtti határozott névelő elterjedtségével kapcsolatban Fodor István és A. Jászó Anna végzett kérdőíves vizsgálatot (6). A szerzők összesen 450 adatközlővel töltették ki kérdőívüket. Tekintve, hogy az adatközlők neme, életkora, lakhelye meglehetősen vegyes (főiskolások, általános iskolások; budapesti és vidéki városi, kárpátaljai és erdélyi tanulók, hallgatók), a minta nem képezi le a teljes magyar beszélőközösséget, ezért természetesen a magyar nyelvű közösség egészére nem vonhatók le következtetések az egy névszói-igei állítmányi helyzetben való elterjedtségéről. A vizsgálat azonban arra alkalmas, hogy bizonyos jellemzőket kimutasson.

A vizsgálat résztvevőiknek 39 mondat (15 mondatpár és három mondathármast) közül kellett kiválasztaniuk az általuk

helyesnek vélt változatot. Fodor és A. Jászó az azonosító (névszói-igei állítmány előtti) és a fajt jelölő *egy-et* is vizsgálta, az előbbire néhány példa a kérdőívből:

1. Ez egy elég izgalmas téma.
2. Ez elég izgalmas téma.
18. Tudom, nem egyszerű manőver ez.
19. Tudom, nem egy egyszerű manőver ez.
38. Nem vagyok olcsó ember.
39. Nem vagyok egy olcsó ember.

A szerzők a 39. példát elfogadhatónak tartják, mivel (a *Nyelvművelő kézikönyv*re hivatkozva) hasonlítást tartalmaz, míg az 1. és a 19. példa „egyértelműen germanizmus”, vagyis „helytelen”. Fodor és A. Jászó tehát a normatív nyelvhasználat szemszögéből vizsgálja a nyelvszokást, vagyis elfogadják az előíró szemléletet, a nyelvművelők által megfogalmazott nyelvhelyességi szabályt, miszerint a határozatlan névelő használata bizonyos esetekben „helytelen”, míg máskor elfogadható lehet. Előjáróban megjegyzem, hogy e szemlélettel nem értek egyet, de mindenképpen fontosnak és hiánypótlónak tartom a vizsgálatot, mivel az élő nyelvhasználatot vizsgálja.

A kutatás eredményeit tekintve elmondható, hogy az iskolások nemigen tudnak különbséget tenni a kétfajta szerkezet között. A szerzők azt feltételezték, hogy a fővárosiak előnyben fogják részesíteni a határozatlan névelős, „helytelen” változatokat, míg az erdélyi kitöltők körében a névelő nélküli mondatokat fogják többen helyesnek ítélni. Az 1–2. mondatpár esetén a budapesti adatközlők esetén nem volt számottevő különbség, míg az erdélyiek az esetek többségében a névelős használatot tartották helyesnek.

Az előíró szemlélet szerint „helyes” 38–39. mondatpár esetén a következőképpen alakultak az eredmények: 12 : 4 arányban a névelőtlen *nem vagyok olcsó ember* formát részesítették előnyben, ami – jegyzi meg a szerzők – azért érdekes, mert e névelős forma a *Nyelvművelő kézikönyv* „ez az ember egy senki” példájához hasonló, vagyis elfogadható volna.

Érdekes szó szerint idézni, milyen következtetéseket von le a szerzőpáros a végzett empirikus vizsgálatból: „Valóban terjed az *egy* határozott névelő használata, s ez a névszói állítmány előtt visszaszorítja nyelvünk egyik régi sajátosságát. Terjed a névelő nélküli szerkezet is. Mindkét esetben idegen hatásról lehet elsősorban szó. [...] Az idegen nyelvi hatásról beszélve sokan a szavakra gondolnak. Igazuk van, hiszen elárasztják az országot az idegen nyelvű – elsősorban angol – feliratok. A névelőhasználat vizsgálata ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy beszivárognak a nyelvi rendszerünk alapjait kikezdő szerkezetek is” (6). Véleményem szerint azért fontos és hiánypótló ez a vizsgálat, mert tapasztalati úton, számszerű adatokkal bizonyítja, hogy mennyire jelen van az élő nyelvhasználatban a szóban forgó jelenség; az összegzésből azonban az is kiténik, hogy a szerzők ugyancsak nehezményezik

a határozatlan névelő terjedését: káros nyelvi változásnak, idegenszerűségnek vélik – bár nem támasztják alá semmilyen kutatással, hogy a határozatlan névelő illetően használata valóban idegenszerű lenne. Sőt: a tanulmány – ennek némileg ellentmondva – az elején egy kései ómagyar (XVI. század eleji) nyelvemlékből is hoz példát a jelenségre, amely arra utal, hogy már ekkor is jelen volt a nyelvhasználatban a névszói-igei állítmány előtti *egy*: Nagyszombati kódex 373: „Te eg keuel’ azzoni allath vag’” (‘Te egy kevély asszonyi állat vagy’).

VALÓBAN GERMANIZMUS? A hagyományos nyelvemlékvilágban szinte megingathatatlan állítás, hogy a névszói-igei állítmány előtti határozott névelő használata germanizmus, idegen a magyar nyelvtől. Láthattunk már példát arra, éppen a MONy hasábjain, a létige + határozói igeneves szerkezet esetén (3), hogy a germanizmus vádja nemegyszer alaptalan. Érdemes lenne nyelvtörténeti adatokkal utánajárni (mint ahogy Szepeszy [22] is megtette a határozói igeneves szerkezet kapcsán), hogy valóban német hatásra alakult-e ki a névszói-igei állítmány előtti *egy* használata. Nincs tudomásom arról, hogy a nyelvtörténészek foglalkoztak-e a jelenséggel, de sajnos a kérdés megválaszolására magam nem vállalkozom, mert túllépné jelen tanulmány kereteit. Hogy germanizmusról van-e szó vagy sem: nyitva hagyom a kérdést. Sokkal inkább érdemes azon elidőzni: ha – tegyük fel – igazuk van a nyelvemlékeknek, és valóban idegen nyelvi hatásról van szó, az vajon feltétlenül baj-e? A kérdésre Kálmán László szavaival tudok felelni: „De annak, hogy egy kifejezésnek mi az eredete [...], az égvilágon semmi köze ahhoz, hogy milyen körben használatos.” A „milyen körben használatos” állítással Kálmán itt a nyelvészokásra, Simonyi (és mások) leíró normaszemléletére utal, amely szerint a helyesség egyedüli ismérve az, hogy magyar anyanyelvűek kisebb vagy nagyobb csoportja használja-e az adott nyelvi formát. Kálmán azt is hozzáteszi, hogy a német hatások elleni küzdelem különösen a XIX. század nemzeti függetlenségi törekvéseihez köthető naiv nyelvvédő mozgalmaira jellemző. A (vélt) német eredet miatti megbélyegzést idejémtúlnak tartom, de ami ennél még fontosabb: szakmailag sem helytálló, mivel a helyesség szempontja egyedül a nyelvészokás lehet; és a nyelvi helyénvalóság, „helyzethez illő helyesség” szempontjából sem lényeges az, hogy az azonosító szerepű határozatlan névelő német eredetű-e vagy sem. (E kérdésre a cikk végén visszatérek még.)

Kis kitérőként – ha már a német eredetű kifejezéseknél tartunk – megragadom az alkalmat, hogy válaszoljak Gaál Csaba felvetésére (7), aki idegennek, „súlyos eltévelyedésnek” tartja a múltkorai írásomban használt *ökölszabály* szót. Gaál Csabának teljesen igaza van abban, hogy német tükörfordításról van szó. Nincs róla adat, hogy melyik nyelvtörténeti korban történhetett az átvétel. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában (1) nem találtam meg ezt az összetételt. A *Magyar történeti szövegtár* (18) anyagában (amely 1772–

2010 közötti szövegeket tartalmaz) 2004-ből adható a legkorábbi előfordulás (egyébként csak 2 találatot ad a keresőfelület). Az *ökölszabály* sejtéseim szerint újmagyar vagy újabb magyar átvétel lehet, bár adatok híján ezt a feltételezést nem tudom alátámasztani. Gaál Csaba felvetésére válaszolva megjegyzem, hogy német eredetű tükörfordításokra egészen az ómagyar kortól kezdve vannak adataink, következésképp itt néhány példa (4, 12) alapján:

- Kései ómagyar kor (XV–XVI. század): *gálickő* < bajor osztrák *Galitzen Stein* ‘vitriol’, *hopmester* < *Hofmeister* ‘udvarmester’. A pontosság kedvéért megjegyzem, hogy itt valójában részfordításokról van szó, mivel a német összetételnek csak egyik tagja lett lefordítva.
- Középmagyar kor (1526–1772): *cseppkő*, *előjel*, *előszoba*, *spanyolfal*.
- Újmagyar kor (1772–1920): *csendélet*, *gyepmester*, *holdkóros*, *karácsonyfa*, *szállóige*.
- Újabb magyar kor (1920–): *önindító*, *ömlőkődő*, *pótkerek*, *röppálya*, *úrhajó*, *úrkatatás*.

Érdemes azon elgondolkodni, hogy vajon ezeket az átvételeket is idegenesnek, ezért kerülendőnek tartja-e a szerző. A felsorolt összetételek ugyanis semmivel sem különböznek az *ökölszabály* szótól: vannak köztük régebbi és újabb tükörszavak, de ami közös bennük: egytől egyig német tükörfordítás mindegyik. Mint fentebb írtam, a szó eredete nem lehet szempont abban, hogy helyesnek tartjuk-e. (A „helyes” szó mindkét értelmében értve, vagyis: eredendően, a beszédhelyzettől függetlenül, avagy egy adott, konkrét beszédhelyzetben, szöveggörnyezetben – ez utóbbira használja Lanstyák [14] a „helyénvaló” megnevezést). Saját személyes élményem: életem egy szakaszában tagja voltam olyan beszélőközösségnek, ahol az *ökölszabály* szó beletartozott az adott közösség mindennapi szókincsébe (műegyetemi tanulmányaimat értem ez alatt), feltehetőleg akkor „ragadt” rám is, azért érzem természetesnek (hangsúlyozom: nem azért tartom helyesnek, mert számomra természetes!). Hozzátennem azonban: annak, hogy Gaál Csaba helyteleníti az *ökölszabály* szót, feltételezéseim szerint az is oka, hogy – régóta Németországban élő magyarként – minden bizonnyal érzékenyebb a germanizmusokra. Ezt természetesen elfogadom és tiszteletben tartom, szeretném azonban hangsúlyozni, hogy attól még a német tükörfordítások „helyesek”, részei a magyar szókincsnek. Ha az egyéni ízlés idegennek, túl németesnek tartja, természetesen használhat helyette egyéb, neki jobban tetsző nyelvi formákat.

MIT MOND A LEÍRÓ NYELVI NORMA? Visszatérve a fő kérdésre, igyekszem választ adni arra, helytelen-e a névszói-igei állítmány előtti határozatlan névelő vagy sem. Visszaulva Gaál Csaba írására (8): vajon szerkesztőként ki kell-e húzni a feleslegesnek ítélt *egy*-eket vagy sem? Ahogy a MONy 2016/2-es számában megjelent tanulmányomban is írtam: természetesen „helyes” az ilyen helyzetben való határozott-névelő-használat – a helyességnek abban az értelmében,

ahogy Simonyi Zsigmond fogalmazta meg: amit valahol magyar anyanyelvűek egy bizonyos módon mondanak, az magyarul van, és helyesen van magyarul. A kérdésfelvetés az, ami nem helyes. Ezért inkább úgy módosítom a kérdést: helyénvaló-e minden közléshelyzetben az egy névelő használata névszói-igei állítmány előtt? S utalok ismét Lanstyák István szembeállítására: míg a nyelvhelyesség eredendően, használati közegétől, közléshelyzettől függetlenül ítélt helyesnek vagy helytelenek egy nyelvi formát, addig a nyelvi helyénvalóság figyelembe veszi a közléshelyzetet, a társas-kulturális tényezőket is (14).

Mielőtt ismét magamra vonnám a túlzott engedékenységgé vádját, sietek közölni, hogy nem, természetesen én sem javasolom az egy használatát minden helyzetben. Bizalmas nyelvhasználatban teljesen helyénvaló, sőt megkockáztatom: hivatalosabb közegben is, például tudományos konferencián is elfogadhatónak tartom; nem gondolom, hogy a hallgatóságban bárkinek is feltűnne a „fölösleges” határozatlan névelő a névszói-igei állítmány előtt. Egyetértek Lanstyák megállapításával, miszerint „a mindennapi beszélt nyelvi regiszterekben [adott témához, tárgykörhöz tartozó nyelvváltozatban – L. Zs.] ugyanis az egy névelő használata állítmány előtt természetes, megszokott, ha úgy tetszik, »helyes« (13). Más a helyzet azonban, ha írott szövegről van szó, például tudományos közleményről. Ott már elképzelhetőnek tartom, hogy a szerkesztő joggal tartja fölöslegesnek és húzza ki az egy-et. Amikor nem nyelvész, hanem szerkesztői szerepben vagyok, akkor valószínűleg én is kihúznám egy-egy döcögösebbre sikerült mondatból a névszói-igei állítmány előtti egy-et. De nem a nyelvi forma megbélyegzése mögött rejlő nyelvi ideológia miatt (nyelvi purizmus [14]), hanem pusztán stilisztikai okokból, merthogy véleményem szerint ez nem több, mint csupán stilisztikai kérdés: lehet, hogy bizonyos esetekben tényleg gördülékenyebb, választékosabb, stílusosabb az adott mondat – vagyis egyszerűen csak „jobb hangzik”, ha nincs határozatlan névelő a névszói-igei állítmány előtt. Így például – Gaál Csabával egyetértve – szerintem is szebben hangzik, ha azt írom: *a Globish hatékony eszköz*, mint azt, hogy *a Globish egy hatékony eszköz*. Germanizmus-e vagy sem, teljesen mindegy, a lényeg a jó hangzás, a stílusosság. Helyes-e a névszói-igei állítmány előtti határozott névelő a tudományos közleményekben? – szöveg az eredeti kérdés, amit így módosítanék: A névelős vagy a névelőtlen forma a megszokottabb, a helyénvalóbb, a stílusosabb a tudományos közleményekben, ahol a legnagyobb tekintélyű nyelvváltozat használata az elvárt?

„MEDDIG MÉG A BORSÓHÁNYÁS?” – KITEKINTÉS Ezt kérdezi Gaál Csaba az említett írásában (8), s ugyanúgy a falra hányt borsóra hivatkozik Berényi Mihály is a múltkori vitatárgy cikkemre adott válaszában (2). Ha a nyelvi normát a nyelvszokás alakítja, akkor „Lőrincze Lajos, Grétsy László és a nagy költőink falra hányták a borsót?” – hangzik a kérdés. Kis kitérőül hadd válaszoljak erre a felvetésre, s ha már szóba került Lőrincze Lajos, a XX. század második felének

közismert nyelvművelője (mondhatni: „médiasztárja”), hadd térjek ki röviden Lőrincze nyelvművelő elveire. A magyarországi nyelvművelés történetével, korszakaival Sándor Klára foglalkozott részletesen, az ő munkája (19) alapján foglalom össze Lőrincze Lajos jelentőségét. Lőrincze azt vallotta, hogy „a nyelvművelés nem lehet csupa tilalmakból álló törvénykönyv, nem merülhet ki az idegen szavak üldözésében, nem építhet más nyelvek lenézésére, nem helyettesítheti benne a magyarzatot és az érvelést kioktató, gunyoros hangnemet, s legfőképpen nem a nyelvért, hanem a társadalomért, az emberért van. Ebből az álláspontból következően másképpen ítélte meg az idegen szavak kérdését. Arra hivatkozva, hogy a kölcsönzés természetes folyamat a nyelvek életében, a megítélés szempontját az javasolta, hogy jelent-e többletet, gazdagodást az új szó, és hogy nem veszélyezteti-e a megértést.”

Kései művében, az *Emberközpontú nyelvművelés* című könyvében 1980-ban Lőrincze részletesebben is kifejtette, mit gondol a nyelvművelés feladatairól, a helyesség kérdéséről, a nyelvszokásról (16). Következzék itt egy idézet: [...] az írónak sok mindent szabad, s nem vezet jóra, ha kicsinyes nyelvhelyességi szempontok (pláne rosszul értelmezett nyelvi normák) alapján próbáljuk őket meg- és elítélni. Ezt én is sokszor megírtam már, vállalva a »liberalizmus« bélyegét is.” Fejes László tette közzé ezt az idézetet a *Nyelv és Tudomány* nyelvi ismeretterjesztő portálon (5), s egyúttal kérte az olvasókat, találják ki, kitől származik. A válaszadók 41,2%-a Nádasdy Ádámnak tulajdonította az idézetet, mivel ő él úgy a nyelvi kérdések iránt érdeklődő laikusok körében, mint „megengedő” szemléletű nyelvész, aki szerint „nincs helyes és helytelen, ő mindent megenged”. Nos, az idézet nem Nádasdytól származik, hanem – Lőrincze Lajostól, mégpedig az említett *Emberközpontú nyelvművelés* című művéből (16). Mint Fejes is megjegyzi (5): Lőrincze lényegében ugyanazt vallja a nyelvművelésről, mint ma a nyelvművelés kritikusai! Programja szembement a nyelvművelés korábbi gyakorlatával. Nem egy képzelte eszményi nyelvhez képest ítélte meg az egyes nyelvi formákat, hanem elsősorban azt vizsgálta, hogyan segíti elő a nyelvhasználat a közlést, a megértést, hogyan válhat a nyelv az ember számára jól használható eszközzé. Lőrincze nevéhez köthető a „helyezethez illő helyesség” elve, amely rokonságot mutat a Lanstyák István által nyelvi helyénvalóságnak nevezett fogalommal (14).

Ahogy Sinkovics Balázs is megállapítja (20): Lőrincze nézetei a nyelvhelyességről, a nyelvszokásról szinte szó szerint egyeznek Simonyi Zsigmondnak korábban már idézett nézeteivel. Nagyon érdekes, hogy sok nyelvművelő Lőrinczét tekinti hivatkozási alapnak (ahogy például Berényi Mihály is őt említette [1]), mégis inkább a nyelvműveléssel szemben megfogalmazott kritikákban találkozhatunk a Lőrinczéivel rokon nézetekkel. Hadd idézzem Lőrincze máig aktuális gondolatait a németesség kérdéséről: „[a] többség felfogása szerint a legfőbb (s szinte egyetlen) bizonyítéka a helytelenségnek s alapja az üldözés-

nek az, hogy a szóban forgó nyelvi jelenség németből való fordítás vagy (ami látszólag ezzel egyre megy) ugyanolyan a szerkezete, megalkotása a német nyelvben is, mint a magyarban” (15).

ÖSSZEGZÉS E kis kitekintés után hadd térjek vissza a névszói-igei állítmány előtti határozatlan névelő kérdéséhez. A Lőrincze Lajos-féle (és Simonyi Zsigmond-féle) nyelvhelyesség-felfogást követve azt javaslom, hogy ne állítsunk tilalomfákat, ne hozzunk ellentmondást nem tűrő nyelvhelyességi törvényeket, miszerint az egy névelő minden esetben kerülendő. Ehelyett mindig vizsgáljuk meg a közléshelyzetet, a szövegekörnyezetet, s ennek megfelelően döntsük el: szükség van-e a határozatlan névelőre. A mindennapi beszélt nyelvben például minden további nélkül használhatjuk, mérlegelni legfeljebb akkor szükséges, ha olyan közléshelyzetről van szó, ahol a legmagasabb társadalmi tekintélyű nyelvváltozat (szándékosan nem használom az „igényes” jelzőt) használata az elvárt, például tudományos közleményekben. Jó, ha ismerjük az akadémiai nyelvművelés álláspontját (például a nyelvművelő kézikönyveket, szótárakat [9, 10]); az sem baj, ha némileg kritikusan viszonyulunk az adott nyelvhelyességi szabályhoz (mint ahogy jelen esetben is láthattuk: nagyon nehéz eldönteni, hogy a kézikönyv szerint mikor „szabad” határozatlan névelőt használni és mikor nem). Hasznos továbbá, hogy ha nem emlékszünk pontosan a „nyelvhelyességi szabályra”, nézzünk utána a szakirodalomban, vagy kérdezzünk meg egy hivatásos (akadémiai) nyelvművelőt, pontosabban: nyelvi tanácsadót (például az MTA Nyelvtudományi Intézetének közönségszolgálatát a tanacs@nytud.mta.hu címen). Azért hangsúlyozom mindezt, mert a pontatlanul, henyén megfogalmazott „szabály” később táptalaja lehet a határozatlan névelő túlhelyesbítő kerülésének (13). A *Nyelvművelő kézikönyvtár* is megjegyzi: „Az egy határozatlan névelő bizonyosfajta használatát régebben gyakran érte az idegenszerűség vádja, s ez sokak nyelvérzékét elbizonytalanította” (9). Ne bizonytalanítsuk hát tovább a nyelvérzékét ellentmondást nem tűrően megfogalmazott nyelvhasználati tilalmakkal!

IRODALOM

1. Benkő Loránd (szerk.) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I–IV. Budapest, Akadémiai Kiadó 1967.
2. Berényi Mihály *Hozzászólás Ludányi Zsófia cikkéhez* Magyar Orvosi Nyelv 2016;2:96–97.
3. Bösze Péter *Létige + határozói igenév, avagy létige + befejezett melléknévi igenév?* Magyar Orvosi Nyelv 2017;1:45–9.
4. Fazakas Emese *Idegen eredetű szavak a magyar nyelvben* Őrszavak 2009. <http://www.nyeomszsz.org/orszavak/pdf/FazakasEIdegen2resz.pdf> (letöltés: 2017. január 22.)
5. Fejes László *A liberális nyelvművelő* Nyelv és Tudomány 2014. <http://www.nyest.hu/hirek/a-liberalis-nyelvmuvelo> (letöltés: 2017. január 22.)
6. Fodor István, A. Jászó Anna *A határozatlan névelő használatának terjedéséről* Magyar Nyelv 2003;2:215–24.
7. Gaál Csaba *Ellengondolatok a(z orvosi) nyelvépítéséről* Magyar Orvosi Nyelv 2016;2:100–104.
8. Gaál Csaba *Meddig még a borsóhányás?* Magyar Orvosi Nyelv 2016;1:12–5.
9. Grétsy László, Kemény Gábor (szerk.) *Nyelvművelő kézikönyvtár* Budapest, Auktor Könyvkiadó 1996.
10. Grétsy László, Kovalovszky Miklós (szerk.) *Nyelvművelő kézikönyv* I. Budapest, Akadémiai Kiadó 1983:462–68(a), 485–87(b).
11. Kálmán László *Mit értsünk „kerülendő” alatt?* Nyelv és Tudomány 2015. <http://www.nyest.hu/hirek/mit-ertsunk-kerulendo-alatt> (letöltés: 2017. január 22.)
12. Kiss Jenő, Pusztai Ferenc (szerk.) *Magyar nyelvtörténet* Budapest, Osiris Kiadó 2003.
13. Lanstyák István *Helyi „értékes” nyelvváltozatok, „tisztas” idegen szavak, „viszás” jelentések, „agresszív” rövidítések, „kevercs” nyelv és társai. Válogatás a nyelvművelői csacskaágok gazdag tárházából* Társadalomtudományi Szemle 2003;5/4:69–98; 2004;6/1:51–76. (<http://web.unideb.hu/~tkis/75csacska.htm>)
14. Lanstyák István *Nyelvhelyesség és nyelvi ideológia* In: Beke Zsolt, Lanstyák István, Misad Katalin (szerk.) *Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában* Pozsony/Bratislava, Stimul 2010:117–45.
15. Lőrincze Lajos *Nyelvművelésünk elveiről és egy új „nyelvművelő kiadványról”* Magyar Nyelvőr 1968;92/4:365–79.
16. Lőrincze Lajos *Emberközpontú nyelvművelés* Budapest, Magvető 1980.
17. Ludányi Zsófia *A nákolástól a „töltelékzavakig”. Gondolatok a(z orvosi) nyelvművelésről és a nyelvi normákról* Magyar Orvosi Nyelv 2016;2:86–96.
18. Sass Bálint *A kibővített Magyar Történeti Szövegtár új keresőfelülete* In: Forgács Tamás, Németh Miklós, Sinkovics Balázs (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei* IX. Szeged, SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék 2017:267–77. A keresőfelület elérhető: <http://clara.nytud.hu/mtsz> (letöltés: 2018. január 24.)
19. Sándor Klára *Nyelvművelés és ideológia* In: Sándor Klára (szerk.) *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. Szeged, JGYTF Kiadó 2001:153–216.
20. Sinkovics Balázs *A nyelvváltozatok és a nyelvművelés* In: Borbély Anna, Vančoné Kremmer Ildikó, Hattay Helga (szerk.) *Nyelvidéológiák, attitűdök és sztereotípiák* 15. Élőnyelvi Konferencia Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra, MTA Nyelvtudományi Intézet, Gramma Nyelvi Iroda, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Tinta Kiadó 2009:101–10.
21. Szabó Tamás Péter *Melyik szó idegesít?* Nyelv és Tudomány 2011. <http://www.nyest.hu/hirek/melyik-szo-idegesit> (letöltés: 2017. január 22.)
22. Szepesy Gyula *Nyelvi babonák* Budapest, Gondolat Kiadó 1986. (<http://mek.oszk.hu/01600/01688/01688.htm>) (letöltés: 2017. január 22.)

HOZZÁSZÓLÁSOK

Gaál Csaba: Utórezgés tanulságokkal

„Alapos s egyszersmind sokoldalú tudományt szerezni felette nehéz. Sok olvasás, meg több gondolkodás, sok egybehasonlítás, még több gyakorlás, s fogyhatatlan béketűrés és állandóság az, ami itt megkívántatik.”

Kölcsey Ferenc: Parainesis

Megilletődtem attól a megkülönböztetett, felértékeléssel egyenértékű figyelemtől, amelyet Ludányi Zsófia asszony irántam mutat, hiszen bő terjedelemben fejt ki gondolatait két írásmal kapcsolatban is (13). Miután mindketten kellő részletességgel kifejtettük álláspontunkat, az ítéletet hagyjuk az olvasókra. A vitaindító írást követő hozzászólások azonban sok minden mögöttes, de nem jelentéktelen kérdésre rávilágítottak. Az ezekből leszűrt gondolatokat, következtetéseket vázoló röviden, hiszen számos ide csatlakozó témakör külön tanulmányt igényelne. Lehet nem egyetérteni, de éppen a hozzászólásokból immáron tudom, hogy vannak „elvtársaim”.

Nem vagyok nyelvész. Sebészi pályámon és nyugdíjas éveimbe érve szakírással is foglalkoztam, foglalkozom, így dolgoztam be magam anyanyelvembe, a könyvszerkesztésbe. Mindebben józan eszem, tanultságom, olvasottságom, élet- és szakmai tapasztalatom és természetes érdeklődésem segített.

UTOLJÁRA AZ EGY-RŐL A cikkírótól idézek: „[...] az *indoeurópai* jelző használata ebben a helyzetben némileg pontatlan, túláltalánosító; mert bár a német és az angol valóban az indoeurópai nyelvcsaládba tartoznak, ide tartoznak még a szláv nyelvek is, amelyekre az említett nyelvi forma éppen hogy nem jellemző.” Én mindig csak azokról a nyelvekről szólok, amelyeket beszélek, ezért tehát a német és angol példa, bár – kevésbé ismertem ugyan – a franciát is mondhattam volna még. Vajon a tisztelt véleményező ismeri-e a felsorolt vagy más idegen nyelveket, vagy csak úgy, „elméletileg” ítélkezik? Mert végül mégis helyes a megállapításom, miszerint valóban (egy rútt) indoeurópai használatról van szó, kivételek mindenütt vannak.

Ludányi asszony hivatkozik egy vizsgálatra (4), amikor mondatpárok közül kellett az egyiket kiválasztani. Eszerint a fővárosiak előnyben részesítik a határozatlan névelős „helytelen” változatot, az erdélyiek esetében azonban a névelő nélküli mondatokat ítélték helyesnek. A kutatás következtetése: „[...] az iskolások nemigen tudnak különbséget tenni a kétfajta szerkezet között.” Szomorú, hogy csak ennyit tudtak kihozni a vizsgálatból, holott a magyarázat kézenfekvő: a városi gyerekek fertőzöttek, hiszen a televízióban, a reklámokban, sőt esetenként tanáraiktól is (!) többnyire a „helytelen” változatot ismerik, mondják. Sokuk számára sem a családnak, sem

az iskolának nincs példamutató szerepe. Az erdélyiek még ösztönösen, romlatlanul beszélnek, ők „érzik” még a nyelvet, nincsenek úgy kitéve az idegen hatásoknak.

ALAPVETŐ ELLENTÉTBEN vagyok – legalábbis a látszat szerint – a nyelvészekkel. Az ok: lényegbevágó felfogásbeli különbözőségről adódó hozzáállásról, szemléletről van szó.

Koslowski (1921–2007) szerint az orvostudomány alkalmazza ugyan a természettudományi ismereteket, de valójában nem egzakt tudomány (10). Ugyanezen elven a nyelvészet sem az, hanem mindenekelőtt gyakorlati ténykedés etikai normák mellett. A természettudományok (fizika, kémia, asztronómia) alapját az képezi, hogy pontosan mérhető (egzakt) adatokkal dolgoznak, mely munkamódszer az orvostudománytól csakúgy idegen, mint a nyelvésztől. A tudomány koherens, szilárdan megalapozott és a logikával soha ellentétbe nem kerülő tudás: ilyen ismeretet sem a filozófusoknál, sem a nyelvészeknél, de még az orvostudományban sem találunk. Mégis: az orvoslás természettudományos ismereteken alapszik, és mint ilyen szabatos, egyértelmű, megközelítőleg pontosan meghatározható adatokon nyugszik, melyek – a nyelvészet ellentétben – nagymértékben kizárják a szubjektív értékelést. Ebből a belém ivódott tulajdonságból vezethető le, hogy ha én egy kéziratot elkészítek, azt 4-5-ször átolvasom, javítom, csiszolom, igyekszem minden érveket logikailag jól alátámasztani, a felmerülő ellenérveket eleve kiiktatni. Számomra minden szónak, mondatnak, hangsúlynak szerepe van! Ezzel szemben a nyelvészek – finoman szólva – lazábban, „kétértelműbben” fogalmaznak, vagy olyan szövevényesen, hogy az a megértést gátolja, lásd Bősze Péter megjegyzését (2). A dodonai értelmezés és a szószaporítás példáját olvasom Kontra Miklóstól (9), ami számomra játék a szavakkal: „A helyes-helytelen kettősség rabságában vergődnek, ahelyett, hogy a helyénvaló-nem helyénvaló nyelvhasználatra tanítanák meg a magyarokat.” Nos, ami helyénvaló, az helyes, és ami helytelen, az nem helyénvaló. A *Magyar szókincstárban* (8) a „helyes” szó alatt megadott szinonimák között ugyanez a logika érvényesül szó szerint, amit leírtam. Az idézett mondatra egy orvos a *logorrhoeát*, a nyelvész *pleonazmust* alkalmazná. Magyarul nem írom, mert a „fecsegésnek”, a hiábavaló beszédnek bántó mellékzöngéje lehet.

ÉS MÉG NÉHÁNY HELYTELENSÉG A nevezett írásban ismét előkerült a számomra piros posztóként ható mondat, mivel képtelen vagyok annak logikáját elfogadni: „[...] a helyesség kritériuma egyedül a nyelvszokás lehet”. Bár ez irányú nézetemet már korábban kifejtettem (6), véleményem megvilágítására néhány újabb példával élek. Ezeket mind a televízióban elhangzottakból merítettem, tehát az ott észlelt mai „nyelvszokást” vettem alapul. Továbbra is hangsúlyozom: az anyanyelvét ismerő, szerető, tanult nyelvész nem érthet ezzel egyet.

Mézek, tejek, vasak, pénzek stb.

Arra kéri az összes politikusokat[...].
Több embereket mentettek ki [...].

Öt alternatíva áll előttünk.

Alternatívákat dolgoztak ki [...].

Az első példákban gyűjtőfogalmakról van szó, helytelen hát a többes szám, még ha vérszenes terjed is. A második két példában a többes szám helytelensége, a legutóbbiakban a fogalom helytelen használata tűnik fel. Az *alternatíva* ugyanis vagylagosságot, kettősséget (egyik a kettő közül) fejez ki (1, 7). A fenti elv alapján az ilyen passzív, nemtörődöm hozzáállással nyugodjunk bele az *egyenlőre* ('egyelőre'), *idéglenes* ('ideiglenes'), és *vákum* ('vákuum'), *paralimpia* ('paraolimpia') szavak használatába? A tömeg után futni nem valami nemes cél! Lenne egy javaslatom, fogjunk mi is dorongot:

„A szőlős gazda is, az egyszeri,
Magánkívül s őrzöngve kacagott fel,
Látván, hogy szőlejét a jég veri,
Dorongot ő is hirtelen kapott fel,
Paskolni kezdé, hullván könnyei:
»No hát, no!« így kiált, »én uram isten!
Csak rajta! hadd lám: mire megyünk ketten!«
(Arany János: Bolond Istók)

A TÜKÖRFODÍTÁSOKRÓL A cikkíró is úgy sejtí (helyesen), hogy az *ökölszabály* esetében újmagyar átvételről lehet szó, de alapvető tévedésbe esik. Kritikusom nem értett meg: én nem azt állítottam, hogy minden tükörfordítás rossz, hanem azon háborodtam fel, hogy ismét indokolatlanul (!) honosítunk, olyan fordítást, amely felesleges. Cél és összefüggés nélküli tehát bizonyítékokat hozni irodalmunk megelőző korából. Ismertek helyénvaló (szükségszerű) és téves tükörfordítások. Én az utóbbit vitattam. Írásomban kifejtettem, bőven van módunk a nevezett fogalmat megjeleníteni: *alapszabály*, *aranyiszabály*, *gyakorlati szabály*. Ha nem vagyunk kényszerűen ráutalva, akkor hát minek ez az idegenből kölcsönzött szó? A gondolkodó, nyelvét tisztelő fiatal, még ha olyan beszélőközösségben is volt, mint a szerző, nem veszi át megokolatlanul, mondhatnám szolgálai a *Faustregel* szót, hiszen bő szókészlettel erre nincs szüksége. Az „ökölszabály” használata nem fogja gazdagítani a nyelvet. A jóérzésű emberek kedélyét most újabb tükörfordítással borzolom: *kőgazdag* (*Steinreich*), azaz *dúsgazdag*, *vagyonos*, *tehető*, *jómódú*, sőt akár *újjazdag*. Ugyan magyarázná meg valaki, miféle ínség, szorultság követeli meg az utóbbi tükörfordítást? Mi ezeknek az újmagyar kifejezéseknek az a többlete, ami miatt fordítottunk? Mitől lesz az az alapszabály „öklös” és mitől a gazdag ember „köves”? Ezeknek a szavaknak a magyar nyelvvelőzményben, a nép ajkán, az irodalomban, sehol nincs nyoma, ellentétben a némettel. Az öklöjognak van értelme, hiszen valaki az öklével érvényesítheti a jogát.

A szükségtelen tükörfordítás okait keresgélve csak ezekre gondolhatok: feltűnési viselkedés, hamis felzárkózottság óhaja a nyugati világhoz, idegen nyelv felületes, de nagyzó (kérdő?) ismerete, hiányzó anyanyelvi műveltség, beleértve a silány szóincset. (A minap a korábbi éhségmenettel rokonszenvező politikus is szájára vette, aki mintapéldája az ilyeneket terjesztők egyikének.)

FELELŐSSÉG ÉS TAPASZTALAT Bármely komoly szakterületen jelentős szerepet játszik az élet- és a szakmai tapasztalat. Vagyis korunk előrehaladtával többnyire együtt jár a magasabb és bölcsebb tudásszint, a dolgok lényegi látása. Ha vizsgálódok, milyen kezdőnek éreztem magam harmincas éveim elején, mit tudtam én akkor a medicináról! Elméletben diplomám megszerzése idején voltam a legokosabb, de csak a nyugdíjhoz közeledve értettem meg szakmámat, és kerültem közel őszinte, mély megértéssel a betegekhez, bár korábban – visszanezve éretlenül – úgy véltem, ismerem hivatásomat. Az irigylésre méltó és lelkes korban az ember még messze van az elmélyült általános műveltségtől, olvasottságról, tapasztalatról nem is szólva. Álláspontomat erősíti, hogy Bősze Péter főszerkesztő úr az előző számban Ludányi Zsófia írásához csatlakozó HOZZÁSZÓLÁSOK alatt háromszor is hivatkozik a tapasztalat hiányára („olyan dolgokról is ír, amelyekkel nincs tapasztalata”, „saját tapasztalat nélkül”, „a leírtak tapasztalatlanságból erednek”) és pótolhatatlan fontosságára (2). Vásáry Tamás zongoraművész és karmester az egyik mesterkurzusán mondta az egyik fiatal zongoristának: „Ezt a szonátát csak akkor fogod igazán megérteni, ha megismered a Don Giovanni drámáját.” Én még hozzáteszem: ez úgy lehetséges, ha valaki több évtizedes tapasztalattal bír. Ezeket a mondatokat azért bocsátom előre, hogy magyarázatot keressek magamnak arra, vajon miért van tele a „rút germanizmust” tárgyoló írás idézetekkel? Az egész közlemény szinte fele hivatkozás, holott az ember önálló, megalapozott, tapasztalatokon nyugvó szuverén véleményt várna. A válasz egyszerű: az életpálya kezdetén még sok az előttünk álló, ránk váró, életismeretet megalapozó olvasmány, szakmai tapasztalat. Ezek híján tehát nem lenne előnyös a még ki nem forrott, egyéni véleményre hagyatkozni – és ezt a szerző is tudja –, vagyis leghelyesebb mások vállára kapaszkodni. Olyanokéra, akik már bizonyítottak, hiteles személyiségek, szakterületük elismert alakjai. És talán az is ebből ered, hogy a cikkemben (5) felvetett, talán kissé filozofikusnak tűnő, de nagyon is időszerű kérdésekre, mint a nyelvfejlődésről, -változásról, a szellemiség csökkenéséről, az Akadémia szerepéről kifejtett nézeteimre nem volt reakció.

KÉT VILÁGBAN ÉLÜNK A HOZZÁSZÓLÁSOK végén Kuna Ágnes megjegyzi: „egymástól tanulva, az együtt okosabbak vagyunk elvét követve” (11). Nos, ennek a közhelynek akkor lenne létjogosultsága, ha mindkét oldal azonos előzményekből (premisszából) indulna ki, és ha a nyelvészek fogadó-készebbek lennének. Erre nem éppen bizonyíték, amikor a hivatkozott személy foggal-körömmel kitart a *diskurzusjelölő* szó mellett. Igaza mellett hozza fel: „Ahogy a vese is mást

jelent egy orvosnak, mint nekem.” Nagy az ő tévedése. A vese mindkettőnknek ugyanazt a kiválasztó, életfontosságú szervet jelenti még akkor is, ha a mi tudásunk természetszerűleg sokkal mélyebb, ami nem változtat mindkettőnk fogalomhoz fűződő értésén. Írja: „Ne kezdjük el a *sztetoszkópot fülhallgatónak* nevezni.” Rossz ez a példa is, mégpedig kétszeresen. Egyfelől a fülhallgató azonos a fejhallgatóval (8), másrészt helyesen *fonendoszkóp* (1)! A régebben használt egyenes, merev eszköz a sztetoszkóp, ma azonban a hangot mindkét fülhöz vezető hajlékony műszer van forgalomban, melynek helyes megjelölése a *fonendoszkóp*. Ilyen tévutakra visz, ha valaki nem néz utána a dolgoknak, és felületes. Attól tartok, a nyelvészek legalább annyira el kellene mélyülni az orvostudományban, mint amennyire mi tesszük az ő szakmájukban.

A teológiában létezik egy fogalom: az inkulturáció. Ez azt jelenti, hogy az evangéliumnak be kell épülnie a népek kultúrájába. Átvitt értelemben a nyelvészeinknek több empátiára – és természetesen bizonyos szakmai ismeretekre – kell(ene) szert tenniük ahhoz, hogy jobban ránk találjanak. Dodé Réka és Falyuna Nóra írja (3), hogy „ha egy szakszó magyarosítva van, a beteg akkor sem fogja érteni, mert attól még a szakszó szakszó marad [...]”. Ha tudnák, hogy a betegfelvilágosításnál az orvos köteles közérthető, köznapin nyelven tájékoztatni a beteget, akkor bizony nem írnának ilyet, hiszen ha a *varicositást* *visszérnek* mondom, rögtön tudja, miről van szó, holott az szakszó! Itt kellene az inkulturációt a nyelvészek részéről a gyakorlatba átültetni. A terminológustól olvasom továbbá, hogy a *pulzus* és a *plasma* az angoltól ered. Itt az ismételt bizonyíték számomra, hogy ma mennyire az angol jelenti a maiak műveltségi alapját és egyben szintjének határait. El sem tudják képzelni, nem is gondolnak rá, hogy a *pulse* szó eredete a latin *pulsura* vezethető vissza, a *plasma* pedig a görög *πλάσμα* szóra! Számukra az angol az alfa és ómega, innen datálódik kulturális időszámításuk, a klasszikus nyelvek, a klasszikus kultúra valahogy kiesett! Itt kezdődnek a gondok! Erre illik a latin mondás: „Si tacuisses, philosophus mansisses” (Boethius). Felhívnám a figyelmet egy szívsebész (ismét egy orvos!) *Etymologia medica* című könyvére, melyben nyelvészt megszegényítő alapossággal és csaknem kimerítő mélységgel elemzi az orvosi szavak eredetét (12).

A nyelvész – elvárható módon – akkor méltó és segítő partnere az orvosnak, ha maga is szépen, szabatosan, olvasmányosan ír és beszél. Mert mielőtt társként együtt dolgoznánk, elvárnám tőle a csúcsteljesítményt. Akkor nem tapasztalnék olyat, hogy több nyelvész hozzászóló mintha nem ismerné a „ha” szócskát (ezzel is idomulva az utca nyelvéhez), mert minduntalan *amennyibent* mondanak helyette, kitörölve szegény „ha”-t a szótárakból. Eltekintve attól, hogy újabban

a csaknem kizárólagosan használt, divatossá vált szónak egészen más az értelme, de már hallom is a búvszót: jelentésmódosulás! Érdekes, hogy alig olvasok önkritikus sorokat, mindenre van magyarázat, mindenki magyarázza a bizonyítványát! Ugyancsak egyik nyelvésznel egy bekezdésben háromszor olvasok a „kommunikáció”-ról. Azon túl, hogy igen unalmas, miért nem lehet magyarul mondani? Vajon ők ugyanilyen szinten tanítanak és nem élnek a választékos nyelvhasználattal?

Politikai divatszó az *összezárás*. A nyelvész hozzászólók egy szólamban ugyanazt a véleményt hangoztatják, egymást mintegy erősítve, támogatva. Vagyis egy a tábor. De hogy az alcímet a mi oldalunkról is indokoljam, meglepődtem, mennyire egy a nézete Berényi Mihálynak, Bősze Péternek és nekem, holott nem olvastuk egymás sorait! Itt igazolódik a két világ tétele.

Időről időre felmerülő gondolatom: mikor érem meg, hogy egy nyelvész orvosi kérdésekben helyesen (!) nyilatkozik, és arra nekem kell szakmai magabiztossággal válaszolnom? Midőn ugyanis ebben a lapban – más kollégákkal egyetemben – nyelvi kérdésekben véleményt alkotok, a vázolt helyzet fordítottja áll fenn. Itt emlékeztetnék arra, hogy sebész volt Borogyin és Rachmanynov, orvos volt Medgyessy Ferenc szobrászművész, valamint Schiller, Csehov, Maugham, de Conan Doyle is, viszont nem ismerek egyetlen nyelvészt sem, aki más területen ért el a csúcokra. Egy ide kíváncszó, nem minden párhuzam nélküli meglátás. Az USA-beli történetíró, John Lukacs egy kongresszuson közgazdasági kérdésben szólalt fel, de lehurrogták. A jelenlévő Tom Lantos és André Kosztolányi viszont neki adott igazat, amikor ezt mondta: „Te látod helyesen, mert kívülről jöttél, téged nem fertőzött meg a közgazdászok gondolkodásmódja.”

A HELYES NYELVHASZNÁLATRÓL Ismételten Simonyit idézve: „csak az magyartalan, amit a romlatlan nyelvérzékű magyar nép sehol sem használ”. A mára megváltozott időkben (globalizáció) van itt egy bökkenő: hol van ma „romlatlan” magyar nép és hová tűnt a nem olvasó, összességében meglehetősen alacsony műveltségi szintű emberek „nyelvérzéke”? Amikor a helytelen nyelvhasználatról írtunk valahányan (beleértve minden eddig szóba került aggasztó körülményt), mindnyájan az anyanyelv szépségének megőrzését tartottuk szem előtt. Közismert, hogy az 500 évvel ezelőtti reformáció eredményezte a magyar nyelv fellendülését. Vitapartnerem egy református intézmény munkatársa¹, akitől éppen ezért kevesebb megengedhetőséget, annál inkább kiforrott, szép anyanyelvet várnék el, hiszen a protestáns lelkészek nagy súlyt fektetnek a szép magyar nyelvre prédikációik során. Olvasmányaim tanúsága szerint a felvetett és kettőnk által különbözőképpen megítélt nyelvi fordulatok nem okoztak

1. Ludányi Zsófia a cikk írásának időpontjában a Károli Gáspár Református Egyetem óraadó oktatója volt.

gondot sem Pázmány Péternél, sem Mikes Kelemennél, sem Kazinczynál. Miért kell tehát olyan nyelvrontó új elemeket bevinni kifejezőmódunkba, amelyek nem szolgálnak előnyünkre? Ahogyan az orvoslásban a betegségek elkerülésének legjobb módja a megelőzés (szűrés), talán a vitatott nyelvi területen is gyökerénél kellene megfogni az „elfajulni” készülő nyelvi fordulatokat. Pont itt lenne a szép feladat, hiszen

„Törvény kell a nyelvnek,
mert különben elvész,
Törvényét ki szabja, mint az a sok nyelvész.”

A 200 éve született Arany Jánostól: *Grammatika versben*.

IRODALOM

1. Bakos Ferenc *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára* Budapest, Akadémiai Kiadó 2003.
2. Bősze Péter *Hozzászólások Magyar Orvosi Nyelv* 2016;16: 97–99.
3. Dodé Réka, Falyuna Nóra *A szakszavak magyarításáról terminológus szemmel Magyar Orvosi Nyelv* 2016;16:99–100.
4. Fodor István, A. Jászó Anna *A határozatlan névelő használatának terjedéséről Magyar Nyelv* 2003;2:215–24.
5. Gaál Csaba *Ellengondolatok a(z orvosi) nyelvápolásról Magyar Orvosi Nyelv* 2016;16:100–4.
6. Gaál Csaba *Meddig még a borsóhányás? Magyar Orvosi Nyelv* 2016;16:12–5.
7. Grétsy László, Kemény Gábor *Nyelvművelő kéziszótár* Budapest, Tinta Könyvkiadó 2005.
8. Kiss Gábor *Magyar szókincstár* Budapest, Tinta Könyvkiadó 2000.
9. Kontra Miklós *Jó lenne, ha az orvosok és a nővérek legalább akkor nem sértenék meg a beteget, amikor nem akarják Magyar Orvosi Nyelv* 2016;16:104.
10. Koslowski, Leo *Maximen in der Medizin*. Schattauer Verlag 1992.
11. Kuna Ágnes *Hozzászólások Magyar Orvosi Nyelv* 2016;16:107–108.
12. Lozádi Károly *Etymologia medica Orvosi szótörténeti tár* Budapest, Medicina 2006.
13. Ludányi Zsófia *Az egy névelő (egy) rút germanizmus Magyar Orvosi Nyelv* 2017;17/2:80–84.

Berényi Mihály

Örültem volna, ha Ludányi Zsófia nyelvészként értékelte volna a MONY-ban megjelent, és a fölösleges „egy”-gyel foglalkozó fortyogásaimat (2004;2:34, 2007;2:71–72, 2008;2:102, 2009;1:4). Hátha közelebb kerülne egymáshoz az álláspontjaink!

Az „egy” okozta viták olykor elkerülhetők. Ludányi Zsófiának ebből a mondatrészéből

„[...] életem egy szakaszában tagja lettem egy olyan beszélőközösségnek [...]”

Szokásom szerint mind a két „egy”-et kihagynám:

„[...] életem egyik szakaszában olyan beszélőközösségnek lettem tagja [...]”

Nagyon kíváncsi vagyok a nyelvész szakember véleményére!

VÁLASZ

Ludányi Zsófia válasza *Az egy névelő (egy) rút germanizmus? c. cikkhez érkezett hozzászólásokra*

Köszönöm Berényi Mihálynak, hogy felhívta a figyelmemet a határozatlan névelővel foglalkozó nyelvhelyességi írásaira (1, 2, 3, 4).

Köszönöm Gaál Csabának jelen írásomhoz fűzött alapos, részletes válaszát. Mindkét hozzászóláshoz az alábbiakat szeretném hozzáfűzni: az egy határozatlan névelővel kapcsolatos nyelvhelyességi kérdésekkel, a helyes-helytelen vs. helyénvaló-nem helyénvaló kettősséggel, a nyelvművelés és a nyelvi tervezés kérdéseivel részletesen foglalkoztam és foglalkozom a *Magyar Orvosi Nyelv*-beli írásaimban (5, 6, 7). A hozzászólásokban felvetett kérdésekre, problémákra részletes választ adtam, továbbá a hivatkozott terjedelmes szakirodalom is segíthet az ismeretek bővítésében, a téma továbbgondolásában. Most is csak a korábban elmondottakat tudnám még egyszer leírni, de nem szeretném ismételni magam. Egyetértek Gaál Csabával: a döntést bízzuk az olvasóra.

IRODALOM

1. Berényi Mihály *Hozzászólás a Magyar Orvosi Nyelv IV. évfolyamának 1. száma ürügyén Magyar Orvosi Nyelv* 2004;2:34.
2. Berényi Mihály *Fortyogások Magyar Orvosi Nyelv* 2007;2:71–3.
3. Berényi Mihály *Elsősegély a mondatoknak Magyar Orvosi Nyelv* 2008;2:101–4.
4. Berényi Mihály *Bicegő mondatok Magyar Orvosi Nyelv* 2009;1:1.
5. Ludányi Zsófia *A nákolástól a „töltelékiszavakig”. Gondolatok a(z orvosi) nyelvművelésről és a nyelvi normákról Magyar Orvosi Nyelv* 2016;2:86–96.
6. Ludányi Zsófia *Az egy névelő (egy) rút germanizmus? Magyar Orvosi Nyelv* 2017; 17/2:80–84.
7. Ludányi Zsófia *Hozzászólás Bősze Péter Domain, motif, module és a -mer utótagú kifejezések c. írásához Magyar Orvosi Nyelv* 2017;1:39–40.

Keszler Borbála – Kaán L. Miklós

„Az igye-fogyott szegényeknek hasznokra” Pápai Páriz Ferencz *Pax corporisa*

BEVEZETŐ GONDOLATOK – AZ ORVOSLÁS HELYZETE A XVI–XVII. SZÁZADIG A kutatások szerint a XVI–XVII. századig nagyon kevés volt hazánkban az akadémiát, egyetemet végzett orvos, s ezek is vagy külföldi, vagy külföldön tanult magyar orvosok voltak. A gyógyító feladatokat nagyrészt a füvesek, a tudós asszonyok, a javasasszonyok, a bábák látták el, akik a betegek gyógyításához és a varázsláshoz használatos gyökereket és orvosi növényeket gyűjtögettek. A gyógyító munkában részt vettek még az olejkárok (azaz az olajokat, balszamokat árusítók), s gyakran a papok, az udvarházak asszonyai, sőt a hóhérok is (akiknek a köznép gyógyító képességet tulajdonított), valamint a különféle kuruzslók. Ezek egy része vándorló (gyakran külföldi) kuruzsló volt; ilyenek voltak például a sérvmetszők, a borbélyok, a vándorsebészek, a csontrakók, a szemoperálók stb. (15, 19).

A magyar orvoslásnak volt tehát egy tudós, akadémiát végzett, orvosok által művelt ága. Ennek az orvostudományak a nyelve kezdetben a latin volt. Volt azonban egy népi ága is, mely tünet-tani észrevételen, tapasztalaton alapuló magyar kifejezéseket (gyakran körülírással kifejezéseket) használt. A kétféle orvoslás és a kétféle orvosi nyelv azonban nem vált el élesen egymástól, inkább valami sajátos egymáshoz közeledés jellemezte ezt a két típust. A tudós orvosok könyvekbe beírták például a népi gyógymódokat, így az *Ars medicába* (Lentsés György 1577) és a *Pax corporisa* is (Pápai Páriz Ferencz 1690; az idézetek az 1747-es kiadásból valók). S fordítva: a papok, a bábák, a borbélyok, a nemesi udvarházak asszonyai, akik gyakran foglalkoztak gyógyítással, a népi módszereken kívül sok mindent eltek az udvarházakban megforduló orvosoktól, és tapasztalataikat feljegyezték a kézzel írott orvosok könyveikbe. Tulajdonképpen a gyógyítás hagyományvilágában a XVIII. század végéig nem különült el élesen egymástól a népi és a „hivatalos” orvoslás tudásanyaga. A kétféle gyógymód összefonódott, egymásra rétegződött.

Mindebből az következett, hogy az orvosi munkák nagy része igen vegyes összetevőjű gyógymódokat és gyógyszereket, recepteket tartalmazott. Részben ez jellemzi a *Pax corporist* is, melynek szerzője, Pápai Páriz Ferencz, a XVII. század egyik leghíresebb polihisztorja volt (a fejedelmi udvar orvosa, filozófus,

1680-tól az enyedi kollégium görög nyelv, fizika, logika tanára stb.). Pápai már a XVII. században felismerte a magyar nyelvű szakmunkák szükségességét. Orvosi könyvét nem orvosoknak, hanem a szegény népnek szánta. Jól mutatja ezt a munka címlapja és ELÖL-JÁRO BESZÉD-e is.

„**PAX CORPORIS.** Az-az: Az emberi Test Nyavalyáinak Okairól, Fészkeiről, ’s azoknak Orvoslásának módgyáról való TRACTA. Mellyet mind élő Tudós Tanítóinak szájából, mind a Régieknek tudos Irásokból, ’s mind pedig maga sok Betegek körül való Tapasztalásból summáson össze-szedett, és sok igye-fogyott Szegényeknek hasznokra, mennyire lehetett, értelmesen ’s világon Magyar nyelven kiadott Pápai Páriz Ferencz” (címlap; 1690/1747).

A címből egyértelműen kitűnik, hogy a fejedelem orvosa a szegény népre is gondolt, hiszen nekik ajánlotta művét. A könyv 1687-ben írt ELÖL-JÁRO BESZÉD-ében bővebben is kifejti, hogy munkáját pontosan kiknek szánja:

„a’ házi tselédes Gazdáknak ’s Gazdaszszonyoknak, és az igye-fogyott Szegényeknek, kiknek nintsen mindenkor kezek ügyében értelmes Orvos; kiváltképen falukon. A’ hol hamarébb talál segédet a’ beteg barom, mint a’ beteg ember. E könyvből pedig szükségéhez képest olvashat; vagy ha maga nem tud, olvastathat mással nyavalyájáról a’ beteg. [...] Nem is igazítok mind Patikára; hanem nagy részént házunknál feltalálható szereket igyekeztem a’ Szegényeknek kedvéért elő-számlálni. Adgya Isten, hogy e’ Munka szolgállyon és használlyon az én tőlem felvött Szent végre, Istennek ditsőségére, sok keservesen nyögő elhagyattott betegeknek vigasztalásokra: Amen.” (Pápai Páriz 1690/1747.)

Valóban: a könyv nagyon sok olyan növényt, ásványt, folyadékot stb. ajánl, amely a ház körül is megtalálható, s amely a gyógyszer elkészítésének alkotóeleme lehet. Ilyenek voltak például: az ecet, fahéj, fokhagyma, gyanta, gyöngy, faolaj, fecskéfészek, kapor, kénese ’higany’, mák, méz, mustár, oltatlan mész, sör, petróleum, puskapor, rézgálic, salétrom, szappan, szurok, téglá, tojás, tej, vörösbör, vörös kréta, vaspor, üvegor stb.

A szerző próbálta munkáját az előbbieken kívül más módszerekkel is az egyszerű emberek számára érthetővé és vonzóvá tenni. Ezt bizonyítja a mű logikus felépítése, a szavak gondos megválasztása: igyekezett köznyelvi szavakat, olykor tájszavakat és hangutánzó szavakat használni. Többnyire megadta a latin kifejezéseknek a magyar megfelelőit is. Ha nem tudta lefordítani egyszerűen a latin szavakat, akkor körülírást alkalmazott. Egyébként is nagy gondot fordított bizonyos betegségek és tünetek alapos megmagyarázására, de egyéb eszközökkel is törekedett arra, hogy munkáját az olvasóközönséghez közelítse, különösen a recepteket tartalmazó részekben.

PÁPAI PÁRIZ FERENCZ ORVOSI NYELVE – PÁPAI PÁRIZ FERENCZ MAGYAR ORVOSI SZÓKINCSE

Pápai Páriz Ferencz *Pax corporis*ának orvosi nyelvéről, pontosabban a szó- és kifejezőképességéről a *Magyar Nyelvőrben* Csapodi István írt több folytatásban (3, 4). Külön fejezetet szentelt a testrészeknek, a betegségeknek, a kóros anyagoknak; a test ép állapotát, a betegség okát, jeleit, kialakulását, lefolyását megnevező kifejezéseknek; az orvosi műveleteknek, az orvosságoknak stb. Kb. 800 szót sorolt fel (nem számítva ide az orvossággént használt növényeket, a különféle vegyi és kémiai anyagokat, valamint a könyvben előforduló speciális határozószókat és jelzőket). Pápai Páriz Ferencz azonban az itt közölteknél jóval több orvosi szaknyelvi szót ismert. Kb. 1200-at lehet a *Pax corporis*ből és a *Dictionarium*ból összegyűjteni. A két szám közötti különbségnek két oka is van. Az egyik (s ez a jelentéktelenebb) az, hogy Csapodi több szót kihagyott a felsorolásból. A másik okra a magyarázatot magában a *Pax corporis*ban találjuk meg a 45. oldalon (12):

„Nem lévén e' munkában szándékom, hogy a' Nyavalyáknak minden nemeiről szóljak; hanem tsak a' közönségesebbekről, mellyek gyakrabban fogognak az emberek között, és a' mellyek hosszas, munkás hozzá való készület és gyakorlott kezi mesterség nélkül orvosolhatók; mert amazokra tudós Orvosnak jelen-léte kívántatik, ki ez én írásom nélkül nem szükölködik: Ittis azért a' ritkában eső, és munkásabb orvoslású nyavlyákat, mellyek e' Részekben lenni szoktanak, mind elő nem számlálom” (Pápai Páriz 1690/1747).

Pápai Páriz Ferencz munkájában, ha nem idegen szót vagy megmagyarázott idegen szót használt, igyekezett a görög-latin és a német orvosi szavakat egyszerű, olykor hangutánzó vagy népies kifejezésekkel és szerkezetekkel, esetleg tükörfordítással visszaadni, de gyakran előfordult az is, hogy az idegen szót nem is próbálta (esetleg nem is tudta) lefordítani, hanem inkább körülírta.

EGYSZERŰ (OLYKOR HANGUTÁNZÓ, NÉPIES VAGY TÜKÖRFORDÍTÁSSAL VISSZAADOTT) KIFEJEZÉSEK

394: *alutó* 'altató'; 13: *elől-járó posta* 'előjel, tünet' (pl.: *Ha valamely tag reszketése öreg korban esik, többire hóltig úgy marad, és vagy Gutta-ütésnek, vagy legalább valamely tag elesésének elől-járó postája*); 68: *érnek réttye* 'ér fala'; 5: *feje lágya*; 150: *gyomor háborúja*; 4: *hánytató*; 169: *hassikulás* 'hasmenés'; 4: *homlok ér*; 32: *hó-szám* 'havi vérzés' (a magyar kifejezés megfelelője: a l. *menstruatio*, melynek

alapja a l. *mensis* 'hónap, havi vérzés'; (2); 23, 42: *lágya* 'feje lágya'; 367: *lügtet*; 91: *mandola* 'mandula alakú, kötőszövetekből álló szerv'; 2: *párlás*; 38: *petsenye* 'izom' (a TESz. szerint [2] a pecsenye szaknyelvi jelentése a *Pax corporis*ban 'zsír, szalonna'; ez téves; vö. 376: *musculusok vagy petsenyés husok*; vagy 92: *a' nyeldeklő körül való apró petsenyék*; 249: *Hojag nyakát bérekesztő petsenyés húsnak megpuhulás*); 148: *ptrüszkölő por*; 6: *ptrüszköltes por*; 17: *száj-víz*; stb. – Tulajdonképpen ide tartoznak az állatnévi eredetű betegségek is, például a *béka* (77). Pápai Páriz Ferencz részletesen meg is magyarázza a név eredetét: „Igy hivatatik: mert ez a' Dagadás olyan formában dülyyed-ki, és közepi iránt két felé vagon válva, mint a' *békának* az utollya” (77). Miskólczy más indoklását adta a béka elnevezésnek: „mivel a' kin vagon ez a' daganat, a' szólást igazán nem teheti, hanem mintegy *Béka* ugy regek, és az ő nyavalyát aval jelenti-meg” (Miskólczy 1742: 114). – Állatnévi betegségnév még Pápai Páriznál a *fogféreg* (79) és a *tyúkszem* (360) is. (Pápai Páriz hitt még a fogféregelméletben.) – Vannak természetesen Pápai Páriz Ferencz *Dictionarium*ának latin-magyar részében (1708) is hasonló példák: *Bacillus*. *Páltzaska*; *Fistula*. *Tsú*, *Tsev*, *Síp* 'sipoly' (a szó első előfordulása a TESz. szerint 1848! [2]); *Helloborosus*. *Záßpás* 'bolond'; *Incubatio*. *Éleßtés*; *Lema*. *Orr*, *Szem-folyás*, *Tsipázás* stb. (12).

KÖRÜLÍRÁSOS KIFEJEZÉSEK 14: *háta-gerentzi velei* 'gerincvelő'; 99: *a' hasat a' melytől által elrekesztő hártya* 'diaphragma, rekeszizom'; 149: *érzékeny inatskák* (*nervusok*); 256: *a' izek mellett a' hártákat és a' tsontokat ösze kötő szőrös haj nevelők* (*ligamenta*) 'inszalagok'; 111: *a' Melynek belső boltozattát kárpit modra bévonó hártya* 'mellhártya'; 107: *a' Tüdő sok holyagos lyukai* 'hörgők'; 236: *a' vizeletnek útai vagy a' Hójagra menő tsatornái* 'ureterek'; 310: *bőrön való apró nem látszó lyukatskák* 'pórusok'; 291: *esze nélkül vagon önkívületben van*; 312: *eszenélkül beszél* 'félrebeszél'; 92: *nyeldeklő körül való apró petsenyék* 'nyelőizom'; 94: *torkában valló rotogyotatás* 'gargarizálás. 132–133: Az extrasistolét Pápai Páriz Ferencz így írja le: *a Szű dobogáson itt érttyük a' szünek azt a' felverését, mely rendetlen és természet ellen vagon*; 130: a koszorúérgörccsöt pedig így: *a Szű hirtelen megszorúl és fojlódik*. – Hasonló példák a *Dictionarium*ból (Pápai Páriz Ferencz 1708): *Aequimanus*. *Jobb és bal-kézszel egyaránt élő* 'kétkézes'; *Antifebrille*. *Hideglelés ellen való orvosság* 'lázcsillapító'; *Atheroma*. *Kásás genyetséggel teli kelevény* 'kásadaganat'; *Bubones*. *Egész testben való mirigyés kelevények, de kiválképen az ágyék körül*; *Caesones*. *Kik annyok hasát felmetbvéen születnek*; *Ferulae*. *Defkátskák, mellyekben az eltörött tsontot kötik a borbélyok* 'sinek'; *Fundulum*. *Az a' bél, mellynek a' végén nitsen ki-menetel, mellyből göbötztöt csinálnak*; *Gemursa*. *Láb' újai-alatt való kelés, vagy inkább kemény tsomózás*; *Haemorrhoides*. *Vég-hurkán való súly vagy súlyös erek*; *Herpes*. *Apró köles-forma fakadékok*; *Infantaria*. *Gyermek-ágyban lévő aßony* 'gyermekágyas'; *Jejunum*. *Egy bél a' testben, mely mindenkor üres*; *Lethargia*. *Mély álomba ejtő-betegség*; *Menses*. *Aßbonyok* 'hóßámi folyások'; *Steatoma*. *Kemény tályog, faggyú forma matériával teli* 'fagygyütömlő'; *Ureter*. *Olly ér, mellyen a' vizelet a' holyagba szivárog* 'húgyvezeték'; *Varix*. *Érnek meg-tsomózása az ember' lábain* 'visszér'; stb. (12).

A PAX CORPORIS SZÖVEGTANI JELLEMZŐI Mivel Pápai Páriz Ferencz a könyvét nem tudós embereknek szánta, az egyszerű szavak használatán és a körültekintő magyarázatokon kívül egyéb eszközökkel is próbálta munkáját az olvasóközönséghez közelíteni.

Kuna Ágnes a munka szövegszerkezetét és stílusjegyeit vizsgálva azt írja, hogy „a *Pax Corporis*ra jellemző a tudományos munkák felépítése, tagolása, a leíró és az instruktív részek megjelenése” (15a), [de a szerző a] „nyelvi megformálásban és számos megjegyzésben nagymértékben alkalmazkodik a címzettekhez, ezzel is magyarázható a receptek rövidebbé, egyszerű nyelvezete, az eljárásokhoz fűzött magyarázatok részletessége.” – A munkában tehát keverednek a korabeli tudományosság stílusjegyei a hétköznapi beszéd sajátosságaival. A hétköznapi beszéd sajátosságai leginkább a receptek nyelvében figyelhető meg az egyes betegségek *Orvosságai* címszó alatt.

Ha összehasonlítjuk ezeket a recepteket a népi orvoslás kézzel írott orvosságos könyveinek receptjeivel, akkor szövegtani szempontból több különbséget találunk közöttük. – A népi orvosló könyvek receptjei között is található többféle típus, de már az ókortól kezdve kialakult egy tipikus receptfajta, mely három részre tagolódik. Egy babilóniai receptben például a következőt olvashatjuk: ¹*Ha egy embernek a foga fáj, mert a féreg rágja, | ²finom olajban keverj el bizonyos porrá tört vízinövényt. [...] Ha a fog jobb oldalon beteg, önts a bal oldalon levő fogra; ha a fogad bal oldalon beteg, önts a jobb oldali fogra; | ³a beteg meggyógyul* (6a).

Ezt a hármas tagolódást már régóta számon tartják, az egyes részek elnevezése azonban Kuna Ágnestől származik (14). Ezek a részek: 1. a kezdő tartomány (iniciátor), ami gyakran a betegség neve, 2. az utasító (instrukciós) rész, ami tartalmazza a gyógyszerek összetevőit és elkészítési módját, valamint az erre vonatkozó utasítást), 3. és nem ritkán található a recept végén egy meggyőzést szolgáló mondat is.

Pápai Páriz Ferencz munkájában nincs a receptekben kezdő tartomány, de ez természetes is, hiszen a betegség vagy tünet nevét a fejezet címe tartalmazza. Mint szó volt róla, a klasszikus recepteknek a 3. része szokott az ajánlás, „reklám” lenni, az olvasó (a beteg vagy ápolója) meggyőzésére. A *Pax corporis*ban gyakori, hogy az ajánlás, a meggyőzést szolgáló szavak vagy kifejezések az utasítást tartalmazó rész előtt állnak vagy teljesen beleolvadnak abba. Már Ciceró is rámutatott arra, hogy az erős bizonyítás a szövegrész elején és a végén a leghatásosabb. Ez a korai receptek meggyőző részeiben is megfigyelhető (16), amely különleges meggyőzéstípusnak számít. Egyrészt, mert itt a meggyőzés egyoldalú (nincsenek érvek és ellenérvek egymással szembeállítva); másrészt céljukat tekintve is, hiszen például a reklámokkal szemben, ezekben nem gazdasági érdekek mozgatják a megfogalmazójukat, hanem csupán a jó szándék a bizalom megnyerése a gyógyszer vagy a gyógymód használatával kapcsolatban. Éppen ezért a receptek meggyőző részének fontos szerepe van a gyógyításban, hiszen ebben az esetben a meggyőzés a

lelki ráhatás (egyfajta pszichoterápia) része. A kutatók általában kiemelik a meggyőzésnek az emberi személyiségre és a lelkére gyakorolt hatását (1). Sokak szerint a szónak éppolyan vagy olykor még nagyobb hatása van, mint a gyógyszereknek, mivel a gyógymódban való hit elősegítheti a gyógyulást (18a, 16).

A meggyőző szövegnek alapkövetelményei: a tömörség, a világosság és az érthetőség. Ezeknek a követelményeknek az orvosi receptek meggyőzést szolgáló részei megfelelnek. Gyakori bennük a gyógyszer hatékonyságának rövid, tényszerű közlése. Ezzel a tényközléssel a recept írói tulajdonképpen a várt gyógyulás létrejöttét sugallják.

Ilyenek (igei állítmánnyal), például (11,14): 72: *Eztis hasznoson mivelik*; 70: *Használ*; 296: *Igen ditsérik*; 61: *Igen ditsérik eztis*; 66: *Igen ditsértetik*; 15: *igen jól segiti*; 4: *jól segít* stb. – Gyakoribbak a névszóval, névszói szerkezettel való ajánlások, például: 167: *Annál jobb*; 217: *De mindenek felett ditséretes*; 175: *ditséretes és nagy hasznú ez*; 165: *Ezen kívül hasznos ezen végre* 5: *ez is jó*; 84: *Ez mindeneknél hathatósabb*; 179, 201: *hasznos*; 70: *Hasznos ez is*; 81: *Hathatósabb*; 71: *igen ditséretes*; 4: *igen hasznos*; 105: *Igen hasznos ezis*; 14: *igen hasznos gyakorta*; 103: *Igen hathatos kiváltképen való fő orvosság ez minden Hurutban*; 179: *igen jó*; 82: *Igen jó hathatos erejű*; 71: *Igen jó ez is*; 4: *Jó ezen haszonra*; 244: *Jó e' végre*; 164: *Jó ezen végre*; 5: *jó itt*; 15: *Jó legközelebb*; 71: *Jó néha tsak ez is*; 172: *Jó segítség itt ezaránt*; 3: *Legjobb*; 85: *Nintsen arra jobb*; 166: *Mind ezek felett való*; 71: *Neha jobb* stb. – Ritkán az ajánlás híres orvosokra való hivatkozást is tartalmaz: 231: *Igen ditséri Galenus e' nyavalyában a' Feredőt*; 141: *Crato, a' ki három egy más után következett Császároknak volt Medicusok Bétsben, és a' Magyarok közöttis sokat próbált volt, felette-igen ditséri e' flastromot*; 162: *Galenus tanásából, vessenek tsuprot vagy valami nagy köpölyt a' köldökére*; 306: *Crato [...] e' nyavalyát ilyen formán szokta vót orvoslani* stb.

Az utasítást és az összetevőket tartalmazó (instrukciós) részek bevezetéseként gyakoriak a beszélt nyelvi szövegekre jellemző bevezető kifejezések (nyelvészeti kifejezéssel diskurzuspartikulák), melyek részben visszautalnak, részben várakozást kifejezve előre (a várakozást gyakran kettőspont is erősíti), például: 327: *Az-az*; 303: *Azért*; 60, 139, 179, 202 stb.: *Azokban*; 155: *Avagy*; 26, 179: *Egy szóval*; 197: *Elöbben is*; 202: *E mellett*; 210: *Erre nézve*; 191: *E' végre*; 182: hasonlóképpen: 118, 135, 140, 180, 182: *Ismét*; 116: *Vagy*; 117, 122, 178: *Vagy így*; 115, 117, 147, 162, 179 stb.: *Vagy pedig*; stb.

FELSZÓLÍTÓ MÓDÚ IGEALAKOK A receptekben a beteggel vagy ápolójával való kapcsolatot erősítik a felszólító módú (E/2., E/3., T/3.) alakok, melyek a régi népi és a tudós orvosló könyveknek egyaránt jellemzői voltak (13). Például: 262: *Ha a hévségben a' Lábod vagy Kezed erei megdagadtak [...] Oszlatni, ha akarod [...] Oltatlan meszet gyermek hujyában ölt meg, hadd meghiggadnj; a' higgattyát megszürvén, márts gyenge ruhát belé, 's raggasd véle*; 103–104: *Az apró gyermekeknek, Viola és Edesgyökér sirupot elegyíts öszve, 's azt kennyed gyakorta a' szájokba*; 297: *A' gyermekeknek így tselekedgyél*; 31: *Nappal*

ne **alugyék**, főveg nélkül ne **hállyon**, aztis elébb Gyanta füstel megfüstölvén, ugy **nyomja a' fejébe**; 135: Gyöngy-virág olajat, Téglá-olajat, meg-annyi Aquavitával **elegyítsenek öszve**, 's azzal kennyék a' Szive aránt; 273: [A hó-szám megrekedéséről]: Nem tsinos, de valóban hathatos orvosság e' nyavalyában a' Szamár ganéja: megaszalván 's törvén, **adgyák-bé innya**.

A BETEGGEL VALÓ KAPCSOLAT MEGERŐSÍTÉSÉRE SZOLGÁLÓ KIFEJEZÉSEK Az olvasóval való kapcsolat megerősítését, a beteggel való gondos törődést, a beteghez vagy az ápolójához való közelítést szolgálják ilyenfajta kifejezések is (olykor közbevetésként), például: 362: (*a' hol kitelik*); 210: *A' ki azt sem kaphattya*; 95: *A' ki egyebet nem kaphat*; 87: *A' kinek egyéb nintsen*; 122: (*a' ki szert tehet reá*); 44, 87, 135: *A' kitől kitelik*; 191: (*a' mint a' beteg ideje engedi*); 33: (*a' mint gyakran megesik*); 152: *a' mint mondám*; 80: *Ha azért módgya vagyon benne*; 82, 92: *Ha egyebet nem kaphatsz*; 30: *Ha egyéb nintsen*; 82: (*ha kaphatni*); 44: (*ha kitelik*); 66: *Ha mind nem kaphatni*; 383: *Ha mind nem kaphatni ezeket*; 51: *Ha módod vagyon benne*; 207: (*ha vagyon*); 148: (*mint a' forró Hideglelésekben megesik*); 349: *Vagy, ha egyéb nintsen stb.* (12).

A TÁRSADALMI HIEDELMEK Az orvosló könyvekben nem csupán a nyelvi eszközök megválasztásával igyekeztek a közönséghez közelíteni munkájukat a szerzők. Arisztotelész szerint az adónak tekintettel kell lennie a vevő érzelmeire, és figyelembe kell vennie a meglevő társadalmi hiedelmeket is. – Mivel az egyszerű emberekhez nagyon közel állnak a „babonák”, a hozzájuk való közelítésnek egyik hatásos módja a népi hiedelmek, gyógyszerek, gyógy módok felvétele az orvosló könyvekbe. Nem véletlen talán, hogy a régi orvosi könyvek, receptkönyvek, orvosló könyvek, házi mindentudók gyógy módjai, gyógyszerei nagyfokú egyezést mutatnak a később (esetenként a huszadik században is) használatos népi gyógyító módszerekkel, s ugyanez az állandóság jellemzi az alkalmazott orvosságokat is (7a, 17).

Hogy népi gyógy módokat felvett a munkájába Pápai Páriz is, azt maga a szerző is megerősíti, például ezt írja: 10: *A' szegény ember vegyen Tömjént*; 41: *A' szegény ember, ha egyebet nem kaphat*; 76: *Ha ez nem használ [...] egyéb eszközökhöz kell nyúlni; de azokról nem írok, mivel ahoz értő ember jelen-léte nélkül azok kártévők, nem hasznosok*; 145: (*mint a' parasztközönségesen szoktak*); 183: *„mindeneket [= minden gyógyszert] elő nem számlálok; hanem mindenekelőtte [...] a' szegényekért egynehányat még leírok”*; 281: *Jó igen ez-is paraszt orvosságban*; 207: *A' szegény ember igyék savót, elegyítsen (ha kaphat) Czitrom levét belé, igen jó*; 242: *Paraszt orvosságban, leghathatosabban munkálódik ezaránt azon Baknak hugya, ha mihelyt elereszti, azon melegen issza a' beteg; stb.* (12).

A hagyományos (népi) gyógyítás mágikus-szakraális eredetű gyógy módjainak több típusa van. Ezek közül némelyik gyakran, mások ritkábban és megint mások egyáltalán nem fordulnak elő tudós orvosi könyvekben ebben a korban. Egyébként az előljáró beszédben a szerző kifejti, hogy a

Bibliában is szó van olyan, a természetből vett gyógy módokról, melyek a néphitben ma is élnek, például a sóval való tisztítás, a fügeflastrom kelések ellen, a nyállal való gyógyítás; az analógiás gyógyítás: a pusztában a kígyómarás ellen Isten érc kígyót emelt fel; a víz, különösen a folyóvíz megtisztító hatása (a víz elviszi).

A népi gyógyításnak több jellemzője is előfordul a *Pax corporis*ban, így az emberi és állati részek vagy nedvek felhasználása, a hasonlót a hasonlóval elv szerinti (analógiás) gyógy mód, a betegség eltávolítása, elküldése, átadása, lehúzása, a mágikus erőter megeremtetése (A meggyőzés ilyenfajta eszközeiről l. bővebben 8–11).

EMBERI ÉS ÁLLATI RÉSZEK VAGY NEDVEK FELHASZNÁLÁSA

Gyakran találkozunk az orvosló könyvekben olyan évezredes népi hagyománnyal, hogy állati és emberi testrészeket és nedveket (többek között ürületeket = ganéterápia) ajánlanak gyógyszerként, például: *állatvért* (214), *borjúlábat* (260), *csigát* (263, 369), *csuka epéjét* (57, 67), *disznó ganéját* (73), *ebganét* (401), *emberi koponyát* (355), *fecske- vagy szarkafiat* (22); *fehér ganét* (201, 316), *fogoly epéjét* (67), *fogoly-madár tollát* (21), *galambganét* (311), *galambvért* (30, 51), *gyermekhúgyot* (261, 262), *holló fiát* (24); *juhganét* (273, 280, 347, 363, 371, 374), *kan fogát és agyaráját* (118), *kecske epéjét* (67), *kecskeganét* (222), *kecske szarvát* (30), *kecske tüdejét* (200), *kecske vérét* (241), *kígyó bőrét* (283), *kígyó csontját* (306), *kígyó fejét és csontját* (387), *kőrísférget* (49), *lóganét* (213), *macska szőrét* (203) *marha szarcsontja velejét* (351), *méhek hamvát* (352), *nyúl agyvelejét* (399), *nyúl epéjét* (67), *nyúl oltóját vagy gyomrát* (23); *nyúl szőrét* (73, 203), *patkány és vakondok hamvát* (352, 355), *pókhálót* (73, 185, 203), *rákot* (288, 310, 340, 359, 363, 364, 369, 371, 389), *róka máját* (24), *szamárganét* (73, 273), *szarvas könnyét* (335), *szarvas szarvát* (398), *tehenépet* (57), *tehenéganét* (194, 213, 263, 287, 388), *tehen marha [!] lábát* (260), *tyúk epéjét* (283), *tyúk ganéját* (81); *tyúkvért* (201), *verőfényköltő bogarak hamvát* (352), *vadkannak hólyagját* (24), *varasbékát* (338), *vizeletet* (16, 163, 388) stb. – Néhány recept. 16 [A Kórságról és Nyavalya kirontásáról]: *töltsék rá a' beteg embernek a maga vizeletit*; 22–23: *jobb erejük lesznek, ha Fetske vagy Szarka fiakat elevenen öszve-vagdaltván, és a' víz vévő fazékban a' virág közzé vetvén, együtt vészik vizét*; 30 [A Gutta-ütésről]: *Ketske szarvát vagy szőrit egészenek-meg, annak füstit botsássák az orrába*; 50 [A Szem-fájásról]: *Sáfránnyal 's Tsset-téjjel [...] kösd-bé a' fájdalmas szemet*; 51: *Igen jól tisztítja a' vérességtől a' Galambnak meleg véreis*; 60 [A belső Fül-fájásról]: *fejess belé a' fülbe valamely szoptató Aszszonnyal; igen érleli*; 71 [Az Orr vére járásáról]: *Pók hálót, és apró Nyúl szőrt törjenek és vagdallyanak jól öszve [...] tegye az orra likába*; 73: *Ez is noha nem tsinos, de igen hatható erejű a' vér megállatásában: Az új Disznó ganéját erős Etzettel elegyítsd öszve, 's azt szagolgya*; 73–74: *Tsalán levét Szamár ganéval elegyítsed öszve, szárazd-meg, törd porrá, tedd el; 's mikor orrod vére indul szij-fel bene az orrodba*; 96 [A Torok-fájásról és Torok gyékéről]: *Az Ebnek feje aszszu ganéját törd meg, azt Fetskének megégetett hamvával Mézbe 's ó hájba elegyítsd-el, kend ruhára, melegen kösd-bé véle*; 163 [A Has-szorulásról és Kolyikáról]: *Gyermek hugyat végy annyit*

mennyi elég elégytsd és melegits-öszve, s klistélyezd meg véle; 181 [A' Has-menésről és Vér-hasról]: Egy Galamb finak bélit kivétvén, és a' helyét Viaszszaal megtöltvén, süsd meg, s edd-meg éjomra; 187: Juhnak vagy Berbétsnek lábait s' fejét darabokra vagdalván, hosonlóképen [!] egy vagy két diszno tököt eldarabolván, főzzék meg erőse Feredőnek; 273 [A Vér-folyásról]: Nem tsinos, de valóban hat hatos orvosság e' nyavalyában a' Szamár ganéja: megaszalván s' törvén, adgyák-bé innya; 355 [A Gelyváról és Bőr alatt való Tsomózásokról]: Tsuda erő nagyon a' meghólt ember Koponyájában, ha abból az ilyen nyavalyás iszik rend-szerint, és azt sokáig gyakorollya; szemlátomást apaszttya mind a' Gelyvát, mind akarmelly szakát [= daganatféle].

ANALÓGIÁS GYÓGYMÓD A néphagyományban szokásos az analógiás gyógymód, ami azt jelenti, hogy, ami okozza a betegséget, azzal kell meggyógyítani, vagy olyan állati részzel kell végezni a gyógyítást, amelyik része beteg az embernek 135: [A Szű-dobogásról.] a' Szűnek [...] ittis hasznos [...] a' Szarvasnak szivében termett tsont: megtörvén, és négy pénz nyomót Borban vagy fekete Tsereszny vizben Megiván; 387: A' Kígyó marás ellen hamarjában, ugyan a' Kígyó fejét rontsd-meg, és azt kösd a' sebre; 388: A' Méh és Darás-marásokban, ki-kell venni a' fulákokt elsőben is [...] : vagy pedig ugyan magát a' Bogarat öszve rontván tegyék reá a sebre; 407: [Gilisza ellen.]: Adgy Gelesza port hig Tyukmonyban, vagy forraltt Téjben; stb.

A BETEGSÉG LEHÚZÁSA Ugyancsak (egészen az ókorig visszavezethető) a népi hagyományban élő gyógymód volt a betegségnek a „lehúzása”. Példák: 166: [Hasszorulás és kólyika ellen.]: Némellyek az ilyen kinban gyenge apró Kutya kölyköket raknak a' Hasokra, s' igen használ; 167 [Hasszorulás és kólyika ellen.]: terítsék és kössék a' Hasára [...] gyenge Kutya kölykeket, mellyek a miatt megkolyikásodnak magokis, és elvesznek; 388 [Kígyómarás ellen.]: Mellyezd-meg az eleven Tyúk-hasát, tedd az ilyen sebre, kiszija a' mérgét.

A NÖVÉNYEK SZEDÉSÉNEK ÉS GYÚJTÁSÉNEK IDŐPONTJA A népi gyógyításban szokás volt a gyógyszer (pl. gyógynövény vagy állat) begyűjtésének vagy a gyógyításnak az időpontját is előírni, s evvel a mágikus környezetet megteremteni. Erre a népi hagyományra is találunk példát Pápai Páriznál. 21: végyen minden **Hóld-fogytára** valami phlegma tisztító Purgatiót bé; 22: az **utolsó negyedben, Hóld-fogytára, Salfaparilla** gyökerét [...] főzzenek-meg forrás vizben, s' azt igya szomjúságtólis; 23: igyameg az ember **Hóld fogytán**; 53: Mihelyt új levele jó **Tavasszal a' Birs-almának** [...]; 76: Ez orvoslásokkal pedig a' **Hóldnak fogytán, az utolsó negyedben** kell élni; 164: [Hasszorulás és kólyika ellen.] **Májusban** szedd-meg a' Tehén-ganéjt, és megaszalván, tedd el. Ebből törj-meg porrá, elegytsd [...] olajba; ezzel kennyék a' Hasát a' fájaldalmokban; 200: **Szent György s' Pünköszt között** szedvén az Árva-tsalánt, aszald meg; 201: A' Ló s' egyéb ganéjt az utakon **Nyárban** öszvegömbölygető bogarat szedvén, főzd-meg erősen [...], azzal kennyed; 283: Igen hathatosnak ditsérik a' **Mártiusban** fogott Nyúl szemét; 391: **Szent János nap tájban** szedj zöld-Diót stb.

ÖSSZEZÉS Pápai Páriz Ferencz törekedett arra (céljának megfelelően), hogy munkája tartalmában és nyelvi megformálásban is érthető és hiteles legyen az egyszerű emberek számára is. Figyelembe vette a szegény emberek érzelmeit, szokásait, nyelvezetét, s felvette munkájába a népi hiedelmeket és gyógyszereket is.

FORRÁSOK

Lentsés György 1577. *Ars medica*. Varjas Béla (kiad.) 1943: XVI. századi magyar orvosi könyv. Kolozsvár: Sárkány Nyomda.

Miskóltzy Ferenc 1742. *Manuale chirurgicum, avagy chirurgiai úti-társ* Győr, Streibig János.

Pápai Páriz Ferencz 1690. *Pax Corporis* Kolozsvár. – Az idézetek az 1747-es kiadásból valók. Az idézéskor: 1690/1747.

Pápai Páriz Ferencz 1708. *Dictionarium Latino-Ungaricum et Ungarico-Latinum* Lócse.

IRODALOM

- Bañcerowski Janusz *Néhány gondolat a meggyőzés jelenségéről* In: Vass László (szerk.) *A mondat: kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára* Szeged, JGYF Kiadó 2006:35–8.
- Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz.) I.,II.,III. Budapest, Akadémiai Kiadó 1967,1970,1976.
- Csapodi István *Pápai Páriz Ferencz magyar orvosi nyelve* Magyar Nyelvőr 1882;11: 375–8, 423–5, 472–3, 573–6.
- Csapodi István *Pápai Páriz Ferencz magyar orvosi nyelve* Magyar Nyelvőr 1883;12:42–5, 84–7, 126–8, 175–7, 221–5.
- Deáky Zita *A hivatalos és a hagyományos gyógyítás a magyar történeti forrásokban* Budapest, Osiris Kiadó 2002.
- Hoffmann-Axthelm, Walter *Die Geschichte der Zahnheilkunde* Berlin, Buch und Zeitschriften Verlag 1973. 28(a)
- Hoppál Mihály *Népi gyógyítás* In: Hoppál Mihály (szerk.) *Magyar Néprajz VII.* Budapest, Akadémiai Kiadó 1990:693–724. 703(a)
- Ifj. dr. Kaán Miklós *A foggyógyítás magyar hagyományai a források és a szakirodalom tükrében* Budapest, ELTE BTK (Doktori értekezés) 2011:194–213.
- Keszler, Borbála *A meggyőzés eszközei a régi magyar receptekben* Magyar Orvosi Nyelv 2011;11/1:22–6.
- Keszler Borbála *Az olvasókhöz való közelítés eszközei a XVI–XVII. századi tudós orvosok könyvekben* In: Bárdosi Vilmos (szerk.) *A nyelvi pragmatika kérdései szinkron és diakron megközelítésben* Budapest, Tinta Könyvkiadó 2015:131–2.
- Keszler Borbála *Régi magyar (XVI–XVII. századi) orvosi szavakat és kifejezéseket tartalmazó források és olvasóközönségük* Magyar Nyelvőr 2016;140:305–16.
- Keszler Borbála, ifj. dr. Kaán Miklós *Pápai Páriz Ferencz és a magyar orvosi nyelv* In: Veszelszki Ágnes, Lengyel Klára (szerk.) *Tudomány, technolektus, terminológia: a tudományok, szakmák nyelve: Diskurzusok a szakmai diskurzusról. A tudományok, szakmák nyelvének leírása* Budapest, Éghajlat Könyvkiadó, 2014:107–16.
- Kuna Ágnes *Az orvosi receptről. Beszélt nyelvi elemek a XVI–XVII. századi receptekben* Magyar Nyelvőr 2007;131/4:470–79.
- Kuna Ágnes *Az instrukció funkcionális pragmatikai vizsgálata a XVII. századi orvosi receptekben* In: Keszler Borbála – Tátrai Szilárd

- (szerk.) Diskurzus a grammatikában – Grammatika a diskurzusban Budapest, Tinta Könyvkiadó 2009:332–42.
15. Kuna Ágnes *A XVI–XVII. századi magyar nyelvű orvosi recept szövegtípológiai és pragmatikai vizsgálata funkcionális kognitív keretben.* Budapest, ELTE BTK (Doktori értekezés) 2011:154(a)
16. Kuna Ágnes *A meggyőzés nyelvi mintázatai a XVI–XVII. századi orvosi receptben: kognitív nyelvészeti elemzés.* Budapest, ELTE BTK (Doktori értekezés) 2015.
17. Oláh Andor *Népi orvoslás, orvostörténet, orvostudomány* Orvostörténeti Közlemények 1956;3:84–105.
18. Oláh Andor „Új hold, új király”. *A magyar népi orvoslás életrajza* Budapest: Gondolat 1986:164–8(a)
19. S. Sárdi Margit *Főrangú hölgyek gyógyfüves könyvei* In: Pócs Éva (szerk.) Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásnéptudományi fogalmak tudományos megközelítésben. Tanulmányok a transzcendensről IV. Balassi, Budapest 2004:203–21.

Bősze Péter

Tudománymérés (2)

CiteScore. A folyóiratok önálló mérőszáma. A *hatásmutatótól* két elemben tér el:

- Az idézésék évét megelőző 3 év adatait számolja – általános vélemény, hogy a hároméves időszak jobban kifejezi a hivatkozásokot, mint a kétéves.
Például: valamely folyóirat 2015-ös *CiteScore* értéke egyenlő a 2012-ben, 2013-ban és 2014-ben megjelent közleményekre, 2015-ben kapott hivatkozások számának és a 2012, 2013 és 2014-ben megjelent közlemények számának a hányadosával.
- A közlések minden formáját (cikkek, levelek, szerkesztői megjegyzések, vélemények, rendezvényi kiadványok stb.) és az ezekre kapott hivatkozásokat elemzi. Tehát a nevezőben és a számlálóban is ugyanazok vannak. A *hatásmutató* csak a teljes közleménnyel, de a teljes idézettséggel számol.

A *CiteScore* a *Scopus* egyik állandó, összehasonlító, átlátható mérőszáma, évente adják meg (<https://journalmetrics.scopus.com>).

Megjegyzés. A *CiteScore*-nak többféle kiegészítője is van:

- CiteScore Percentil.* A folyóirat viszonyított helyzetét mutatja, például a 98%-os érték azt jelenti, hogy a folyóirat a legjobb 2%-ba tartozik.
- CiteScore Rank* és *Rank Out Of.* A folyóirat tényleges helyét jelöli a rangsorban, például második a 33 folyóiratból.
- Documents.* A nevezőben lévő közlemények száma.
- Citation count.* A számlálóban lévő idézési szám.
- CiteScore tracker.* Naptári évi *CiteScore.* Májussal kezdődő naptári évre számol. Például a 2016-os érték a 2016-os közleményekre 2017 májusáig kapott idézéseket veszi figyelembe. Havonta frissítik az új hivatkozások szerint stb.

Eigenfactor score (ES). Folyóiratokat értékelő mértékszám: azt fejezi ki, hogy a folyóirat mennyire hasznos a tudománytársadalomnak; a folyóirat tekintélyére utal. Az idézettség a *Journal Citation Reports* adatain alapszik, egyezően a *hatásmutatóval*.

A *hatásmutató*nál használt idézési számtól három pontban tér el:

- Öt év alatti idézettséggel számol, szemben a *hatásmutató* kétéves idézésszakaszával.
- Nem számolja az önidézéseket.
- Figyelembe veszi, hogy mennyire rangos folyóiratban idézték a cikket.

Számítás (eigenfactor.org végzi): A vizsgált folyóiratok öt éves, önidézések nélküli idézettségét egyeztetni azoknak a folyóiratoknak a rangjával, amelyekben az idéző cikkek megjelentek. A kapott összértéket 100-nak tekintik. A folyóiratok az idézettségük arányában részesülnek a százból. Például 2006-ban a *Nature* kapta a legmagasabb értéket: 1,99.

Az *eigenfactor* tehát nem azonos a folyóiratok öt évi összes idézésének a számával, mivel az idéző „minősége” (milyen rangú folyóiratban idézik) és az önidézések figyelmen kívül hagyása módosítja az értéket.

Megjegyzés: *Bergstrom és munkatársai* (Bergstrom CT, West JD, Wiseman MA. The eigenfactor metrics. *J Neurosci* 2008;28(45):11433–4.) írták le. Az *eigenfactor* a számítógépes számítási szakszó, az *eigenvector* és az *Impact Factor* szavak részleges összevonásából származik.

Buvári Márta

Új fogorvosi szakszavak (Elnevezés-módszertan)

Egy fogorvosi honlap fordításakor – más honlapokat is át- nézve – tájékozódtam ezekről a szakkifejezésekről.

A fogtömésnek van egy új technikája: az erősen szúvas vagy letörött fog rossz részét kivájják, és a hiányzó részt előre megformázva ragasztják bele. Ezt a legtöbb helyen magyar szövegben is *inlay* vagy *onlay* szóval illetik. Pedig nagyon egyszerű magyarul mondani. Ha az angol elnevezéseket vesszük alapul, amelyek a módszert tükrözik, nevezhetjük magyarul *rátétnek* vagy *rátéttömésnek*. Ha arra gondolunk, hogy kész elemet ragasztanak be, mondhatjuk, hogy *panel-tömés*.

A fogpótlások közt ezzel az új kifejezéssel találkoztam: *teleszkópos fogsor*. Ez ugyan mi lehet? Csak nem tetszés szerint hosszabbítható fogak? Esetleg agyarszerűre nyújtható vám-pírfogak? A *teleszkóp* eredetileg 'távcső'. Klasszikus formája, hogy több lencse van egymásba tolt csövekben elhelyezve, és amikor messzire akarnak nézni vele, kihúzzák egymásból a csöveket. Ennek alapján van teleszkópos porszívócső, szer- számnýél, pókhálószedő. Mindegyiknek az a lényege, hogy kihúzás révén meghosszabbítható. A teleszkóposnak neve- zett fogsor azonban nem ilyen. Lényege az, hogy a kevés meg- maradt fog csonkjára csak vékony fémsapkát ragasztanak, a

fog koronája pedig bele van építve a kivehető fogsorba. Az el- nevezés a teleszkópnak azt a tulajdonságát veszi alapul, hogy a részek egymásba illeszkednek. Egymásba illesztett formák azonban nagyon sok tárgyban, eszközben előfordulnak, min- den kupak ilyen: rátehető és levehető. Ennek alapján lehetne *kupakos fogsor*, de bizonyára lehetne még sok más hasonlatot találni. Másrészt, ha azt nézzük, hogy a fogcsonkok koronája bele van építve a fogsorba, lehetne *koronabetétes fogsor*. Ez talán szakszerűbben hangzik.

Mindenkinek felelőssége, hogy amikor új fogalmat vezet be, gondolkodjon el annak lényegéről, és megfelelő magyar elne- vezést keressen hozzá, mert ha már átment a köztudatba az idegen vagy hibásan magyarított szó, nehéz lecserélni.

Nem értek egyet Miklódy Dórának a XVII. évf. 1. számában (52. old.) kifejtett véleményével, amely szerint elszigetelő- dünk, ha mindent magyarítunk. A franciák nem azért nem beszélnek idegen nyelveket, mert a nemzetközi szavakra is van saját szavuk. Hiába értjük egy idegen szövegben a szakszavakat, attól még a szöveget nem fogjuk érteni, ha nem tudjuk hozzá az igéket, a kötőszavakat, a ragozást. Tanuljunk idegen nyelveket, értsük az eszközök idegen feliratait, de a kényelem oltárán ne áldozzuk fel saját anyanyelvünket!

Bósze Péter

Magyarul így mondhatjuk

<i>Impact Factor:</i>	hatásmutató
<i>Science citation index:</i>	tudományos idézettségi mutató
<i>Immediacy Index:</i>	rögtöni idézésmutató
<i>Book Citation Index:</i>	könyvidézettség-mutató
<i>Article Influence Score:</i>	közleményhányadszám
<i>Original article:</i>	eredeti közlemény
<i>Meta-analysis:</i>	összegző elemzés

Kuna Ágnes

„Dokiduma – betegbeszéd” Mit mond az orvos, és mit ért a beteg?

A gyógyító kapcsolatban alapvető jelentőséggel bír, hogy a beteg értse és megértse, hogy kezelése során milyen eljárások, gyógyszerek, folyamatok kapnak fontos szerepet betegségével, gyógyulásával kapcsolatban. Ebben központi szerepet kap az orvossal, a gyógyítókkal folytatott nyelvi tevékenysége, amely olykor nem zökkenőmentes. Ennek számos oka lehet: az orvosok túlterheltsége, a betegek nem odafigyelése, a nem megfelelő tájékoztatás (mindkét fél részéről), az érzelmek előtorése stb. Bizonyos fokú „értetlenség” abból is adódhat, hogy az elmúlt évtizedekben az orvostudomány és a gyógyítás szinte robbanásszerűen nagyon összetett és bonyolult folyamattá vált, ami nyelvileg is érzékelhető és a mindennapjainkba is beszivárgott, illetve beszivárog folyamatosan. Számos ismeretlen, furcsa, érthetetlen megnevezés jelent meg szinte egyik pillanatról a másikra a betegségek és a gyógyítás kapcsán, amellyel sok esetben a „mindennapi embereknek” kezdeniük kell valamit. A gyakorlat azt mutatja, hogy az egyik lehetséges út a népetimológia. Vagyis az a folyamat, amelynek során egyfajta szóértelmesítést hajtunk végre. A nyelv beszélői tehát a számukra ismeretlen szavakat próbálják „értelmesebbé” tenni, és így könnyebben megjegyezhető szót „alkotnak” (1–3). Ez nem ritkán humoros szóalkotásokat eredményez. A mindennapi nyelvhasználatban ilyen például a német *Durchdefektből* a *durrdefekt*, ahol a hangutánzó *durr* máris könnyebben értelmezhetővé teszi a jelenséget. A nyelvhasználó tehát azért változtat a valós szó egy részén, mert azt egy másik nyelvi elemmel azonosítja.

A gyakorlat azt mutatja, hogy a betegek élnek is ezzel a lehetőséggel saját kezelésük kapcsán. Erről tanúskodik például egy sok szempontból mulatságos, ugyanakkor tanulságos gyűjtemény, amely az AKUT SZAKASZ csoport Facebook-oldalán jelent meg 2017. november 10-én egy posztban (l. Forrás). Az üzenetet a csoport tagjaként Tisza Renáta tette közzé. Ebben a szentesi Sürgősségi Betegellátó Osztály (SBO) gyógyító csapatának gyűjteménye jelenik meg arra vonatkozóan, hogyan is értik, illetve értik félre a betegek a gyógyszereik neveit. A jelenség (nem meglepő módon) nem egyedi. A jegyzéket az ózdi Almási Balogh Pál Kórház sürgősségi osztályának csapata is kiegészítette 28 kifejezéssel.

A két gyűjtésből emelek ki néhány példát az 1. táblázatban a szemléltetés céljával.

1. táblázat: Gyógyszerek, eljárások hivatalos nevei és a betegek értelmezései a szentesi és az ózdi SBO gyűjtéséből

MIT MOND/MIT GONDOL AZ ORVOS?	MIT ÉRT/MOND A BETEG?
Aspirin Protect	aszpirin prozsekt, aszpirin portesz, aszpirin proteksz, asa protekt, aszpirin prozsekt
Astrix	aszterix
asztmapipa	eszmepipa
Augmentin	augmelinda
érelmeszedés elleni gyógyszer	érfalmosót szed
Fastum gél	fasztündér [sic!]
Flector	vektor
Furon	furgon, furong
Kardegic	kardigán
Memoril	szedem a memóriát
Metoprolol	meteor, metropolisz
pacemaker/pésméker	pöszméte
petefészek	epefészek
Syncumar	cirkula, szinkromák, szinkopa, szinkubátor, szinkuma, szinkumás, sziszkomás, cinkómár, eszkubátor, szinkóma
szívritmuszavarra gyógyszer	szívritkító, szívcsökkentő gyógyszer
szopogató gyógyszer	szoptató gyógyszer
Tensiomin	tenszium, tensomin, tensiomon, tensomin
Tritace	tritak, tritanik, tritaci, triticar
Vidonorm	vidonormon, vidonoton, vidonorman
Xanax	zanana

A sokszor mulatságos példák azt mutatják, hogy a betegek gyakran keresnek „mankót” gyógyszereik nevének vagy a betegségükhöz kötődő eljárásoknak a megjegyzésében. Ez a „segítő mankó” leggyakrabban valami ismerős szó, kifejezés, jelentés, amelyre támaszkodni lehet (pl. *kardigán*, *augmelinda* – *Melinda*, *szinkubátor* – *inkubátor*, *metropolisz*, *tritanik* – *Titanik* stb.). Vagy valami kiejtéskönnyítő (pl. *zanana*, *tenzsomin*), esetleg sajátos háttértudást feltételező értelmezés (pl. *érfalmosót szed*, *szedem a memóriát*). Ezek a tényezők sokszor egymást erősítve jelennek meg (pl. *pöszméte*, *eszme pipa*).

Kérdésként merülhet föl, hogy mit kezd ezekkel a gyógyító, mire utal mindez? Természetesen a betegek egy jelentős része kiválóan képes megjegyezni legfontosabb gyógyszereinek nevét, és amennyire szükséges, érti azt is, ami a kezelés során vele történik. A fenti jegyzék azonban felhívja a figyelmet arra, hogy vannak olyan betegek, akiknek érdemes felírni, rögzíteni, többször elmondani, elmagyarázni a betegségével kapcsolatos alapvető ismereteket. Főleg azokat, amelyek hosszú időn keresztül jelen vannak a mindennapjaikban.

FORRÁSOK:

AKUT SZAKASZ bejegyzése (2017. november 10.) (<https://www.facebook.com/akutzakasz/photos/a.751528158266908.1073741827.749928301760227/147864293222090/?type=3&theater;letöltés:2017.11.11.>)

Almási Balogh Pál Kórház, Ózd SBO kéziratos gyűjteménye (2017. 11. 13.)

IRODALOM

1. Fejes László *Népetimológia és népi etimológia Nyelv és Tudomány* (2013. december 10.) (<https://www.nyest.hu/hirek/nepetimologia-es-nepi-etimologia>) (letöltés: 2017. 11. 14.)
2. Gregor Ferenc *Népetimológia és szófejtés* In: Benkő Loránd, K. Sal Éva (szerk.) *Az etimológia elmélete és módszere* (Nyelvtudományi Értekezések 89.) 1976:97–107.
3. Kálmán Béla *A népetimológia* In: Benkő Loránd, K. Sal Éva (szerk.) *Az etimológia elmélete és módszere* (Nyelvtudományi Értekezések 89.) 1976:165–9.

Bősze Péter

Tudománymérés (1)

SCImago Journal Rank (SJR). Folyóiratok, könyvek, rendezvénykiadványok (conference proceedings) érték-mérő száma. A *SCImago* kutatócsoport hozta létre, a *SCImago Lab* számolja, a *Scopus* adataira alapozott, és ingyen hozzáférhető (scimagojr.com). Alapelve azonos a *hatásmutatójával* (*impact factor*); attól négy elemben tér el:

- Hároméves időszakot számol, nem kettőt.
- Nem a *Journal Citation Reports*, hanem a *Scopus* idézésadataival számol, vagyis több folyóiratot elemez.
- Nem számolja az önidézéseket.
- A hivatkozások értékszámát alakítja a hivatkozó folyóirat rangja szerint – nem mindegyik hivatkozás egyforma: fajsúlyosabb a rangos folyóiratban megjelent idézés.

Számítása:

$$SJR = \frac{\text{a folyóirat tárgyévben, az előző 3 évben megjelent közleményekre kapott, alakított idézésszám}}{\text{a folyóirat tárgyévét megelőző 3 évben megjelent közlemények száma}}$$

A hivatkozási számokat a *Google PageRank*hez hasonló számítási műveletsorral módosítják.

Az *SJR* lényegében kiküszöböli a hatásmutató rovására írt hátrányokat. A *Scopus* is használja, közreadja.

Bősze Péter

Gyógynövénynevek

Hozzászólók: Berényi Mihály, Csupor Dezső, Klebovich Imre, Ludányi Zsófia, Paál Tamás, Rácz János, Szabó István, Szabó T. Attila, Szőke Éva, Uray Katalin, Varga Csaba, Vincze Judit

A gyógynövények, gyógynövénykészítmények neveinek írásával kapcsolatban sok a bizonytalanság. Az alábbi szócsoportokkal kapcsolatban kérem minden hozzászóló javaslatát a közös állásfoglalás kialakításához.

csukamájolaj + szirup
 mák + alkaloid
 körömvirág + alkaloid
 citromfű + tea
 bodza + tea
 bodza + krém
 gyógyfű + kezelés
 orvosi tüdőfű + krém
 fekete mustár + mag
 fekete mustár + oldat
 fekete mustár + levél + szirup
 zsályalevél + tinktúra
 körömvirág + kenőcs
 körömvirág + szaponin
 orbáncfű + alkaloid
 orvosi tüdőfű + flavonoid
 gyapjas gyöngyajakfű + tableta

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály

Nagyon fontos a kérdés, de valószínűleg nem lesz két azonos vélemény. Az írásmódban a 6 : 3-as szabály követését javaslom.

Felmerül továbbá bennem a kérdés, hogy ezeket a gyógyteaneveket ki hagyta jóvá: *Csipkebogyó hús*, *Bodza virág filtertea*, *Ananász kivonat papayával*, *Gyermek kékáfonyával*, *Hársfa-virág/Hársfavirág*, *Anti-Cold Kids Herbal Tea* Gyermekeknek, *Fekete bodza virág*, *Mezei zsurló meddő hajtás* stb.

A javasolt írásmódok a következők:

csukamájolaj + szirup: csukamájolaj szirup
 mák + alkaloid: mákalkaloid
 körömvirág + alkaloid: körömvirág-alkaloid
 citromfű + tea: citromfű tea
 bodza + tea: bodzatea (pontosabban: bodzavirág tea)
 bodza + krém: bodzakrém
 gyógyfű + kezelés: gyógyfüves kezelés
 orvosi tüdőfű + krém: orvosi tüdőfű krém
 fekete mustár + mag: feketemustármag/feketemustár-mag
 fekete mustár + oldat: feketemustár-oldat/fekete mustár oldat
 fekete mustár + levél + szirup: feketemustár-levél szirup
 zsályalevél + tinktúra: zsályalevél tinktúra
 körömvirág + kenőcs: körömvirág kenőcs
 körömvirág + szaponin: körömvirág-szaponin
 orbáncfű + alkaloid: orbáncfű-alkaloid
 orvosi tüdőfű + flavonoid: orvositüdőfű-flavonoid
 gyapjas gyöngyajakfű + tableta: gyapjas gyöngyajakú tableta

Csupor Dezső

Az ilyen jellegű kifejezések, szóösszetételek írása valóban nagyon kérdéses, olykor kifejezetten nehézkes. A magyar nyelv szabályai szerint írva néha nagyon hosszú, körülményes összetételek születnek. Elfogadva az egybeírás elsőbbségét, de tekintettel a „szokásjogra” a következő javaslataim lennének:

mákalkaloid, ópiumalkaloid, Papaver-alkaloid

Tehát magyar szó esetén egybe, idegen esetén írjuk kötőjellel.

Salvia officinalis = 'orvosi zsálya, zsályalevél, orvosizsályalevél'

A magyar kéttagú külön írandó, a drognév egybe, kéttagú drognév pedig kötőjellel.

Salvia-levél

A latin drognevet írjuk kötőjellel. A jelölt köznevesülés nem jellemző (*szályalevél*), ezt nem érdemes szabállyá fogalmazni.

Salvia-glikozid, zsályaglikozid:

Az írásmód követi a fenti elvet.

Pulmonaria officinalis = 'orvosi tüdőfű, pettyegett tüdőfű,
Pulmonaria-flavonoidok, Pulmonaria officinalis-flavonoid,
Pulmonaria-levél, tüdőfű-flavonoid, pettyegetttüdőfű-flavonoid

A fentiek alapján.

Az bizonyos, hogy sok szakszövegben megfigyelhető a mindent különírás elve, amely véleményem szerint nem megoldás és nem követendő. Tökéletes szabály azonban sajnos nincs.

Ludányi Zsófia

A gyógynövények, gyógynövénykészítmények helyesírásával kapcsolatban az AkH. külön- és egybeírással foglalkozó szabálypontjai igazítanak el.

A két tagból álló összetételeket egybeírjuk: *mákalkaloid, bodzatea, bodzakrém.*

A kettőnél több tagú összetételeket a szótagszámlálás szabálya szerint írjuk. Ha a szótagszám legfeljebb hat, egybeírjuk: *citromfűtea, gyógyfűkezelés, körömvirágkenőcs.* Ha a szótagszám meghaladja a hatot, kötőjellel tagoljuk a fő összetételi határon: *csukamájolaj-szirup, körömvirág-alkaloid, körömvirág-szaponin, orbáncfű-alkaloid, zsályalevél-tinktúra.* (AkH. 139. pont.)

Ha a gyógynövény neve két (vagy több) különírt tagból álló szerkezet, és a szerkezet egészéhez kapcsolódik utótag, akkor az egyébként különírandó részt az új alakulatban egybeírjuk, és ehhez az utótagot (a szótagszámtól függetlenül) kötőjellel kapcsoljuk: *orvositüdőfű-krém, feketemustár-mag, feketemustár-oldat, feketemustárlevél-szirup, orvositüdőfű-flavonoid, gyapjasgyöngyajakfű-tabletta.* [AkH. 141. b) pont, a korábbi szabályzat ezt második mozgósabálynak nevezte.]

Paál Tamás, Klebovits Imre

A VIII. kiadású *Magyar Gyógyszerkönyv* (Ph. Hg. VIII.) elnevezéseiből indultunk ki. (Ez szakított a VII. *Magyar Gyógyszerkönyv* elnevezésformáival.) Ha az ember tanulmányozza a Ph. Hg. VIII. növénydrog-cikkelyeit, az alábbi elv rajzolódik ki, amelyet az esetek döntő többségében (legalábbis az utóbbi kiadású kötetekben) be is tartanak.

A Ph. Hg. VIII-ban

- Latinul kivétel nélkül külön íródik a növény- és a családnév (*Salvia officinalis, Cassia augustifolia, Sambucus nigra*).
- A magyarra való átírás ezt (a növénynevek esetében) követi (*Orvosi zsálya, Tinnevell szenna, Fekete bodza*).
- A drog latin leírása követi a különírást szabályt (*Salviae officinalis folium, Sennae folium, Sambuci flos*).
- A drog magyar nevének leírása azonban már két részre különül (s ez az alábbiak szerint következetes is):

– Ahol a növénynek nincs jelzője, ott egyszerűen a szótagszám szerinti írás szabályait követi: *szennalevél, szalvialevél*; de még ilyen a *Salicis cortex* (fűzfakéreg), *Rosmarini folium* (rozmaringlevél).

– Ahol viszont van jelző, ott különírja: *tinnevell szenna termés, orvosi zsálya levél, fekete bodza virág* (ugyanis láttuk, hogy a növény jelzőjét és nevét sosem írja egybe, például nem írja, hogy *orvosizsálya*, mert nem lenne észszerű *orvosi zsályalevelet* vagy *fekete bodza-virágot* írni, mivel a jelző nem az utótagnak a jelzője: nem fekete (színű) bodzavirágról, hanem a fekete bodza virágjáról van szó!.

Megjegyzem, ahol nem jelzőről van szó, ott is a szótagszám szerint képezi a nevet: *Salvia sclerea* (muskotályzsálya), *Sabalis serrulata* (szabálpálma).

- Ha hatóanyagot vagy a drogból készült galenusi készítményt említ, akkor az utóbbit szigorúan kötőjellel fűzi az előző taghoz, ezért – a fenti elvből kiindulva – értelemszerűen feladja az előző szabályokat, ha kell. Így a különírás helyett inkább kötőjelesen szerepel: *orvosizsálya-levél-tinktúra* (képzeld el a többi lehetőséget: *orvosi zsálya levél-tinktúra, orvosi-zsálya-levél-tinktúra, orvosi zsályalevél-tinktúra* stb.; egyik sem lenne észszerű!). A fenti megjegyzés alapján *muskotályzsálya-olaj* stb.

Az előzőek szerint, értelemszerűen a többi példa: *zsálya-glikozid, szalvia-glikozid, pulmonaria-flavonoidok, pettyegett-tüdőfű-flavonoid* (noha ezt a kifejezést így elkerülném), *ópium-alkaloid, mák-alkaloid* stb.

Még egy megjegyzés: azért a *Gyógyszerkönyvből* indultunk ki, mert a) ez a hivatalos, b) az egyetemek szóképzési szabályait erősen torzítja az általam megfigyelt „úgy tanítom, ahogyan én is tanultam” szokás.

A javasolt írásmódok tehát:

csukamájolaj szirup
mák-alkaloid,
citromfű tea
bodza tea
bodza krém
gyógyfű-kezelés
orvositüdőfű krém
feketemustár-mag
feketemustár oldat
zsályalevél tinktúra,
körömvirág krém
körömvirág-szaponin,
orbáncfű-alkaloid, orvositüdőfű-flavonoid
gyapjas-gyöngyajakfű-tabletta (ezt elkerülném, inkább írnam, hogy *gyapjas gyöngyajakfűből készült tablettá*)

Rácz János

Én a többszörösen összetett és a kéttagú (faji jelző + generikus név) növénynevekhez kötőjellel illesztem a *krém*, *szirup*, *kenőcs*, *alkaloid* stb. szavakat. A többivel egybeírnám, pl. *bodzatea*, *bodzakrém*, *citromfűtea* stb.

Siptár Péter

A javasolt írásmódok a következők:

csukamájolaj + *szirup*: *csukamájolaj-szirup*
mák + *alkaloid*: *mákalkaloid*
körömvirág + *alkaloid*: *körömvirág-alkaloid*
citromfű + *tea*: *citromfűtea*
bodza + *tea*: *bodzatea*
bodza + *krém*: *bodzakrém*
gyógyfű + *kezelés*: *gyógyfűkezelés*
orvosi tüdőfű + *krém*: *orvositüdőfű-krém*
fekete mustár + *mag*: *feketemustár-mag*
fekete mustár + *oldat*: *feketemustár-oldat*
fekete mustár + *levél* + *szirup*: *feketemustárlevél-szirup*
zsályalevél + *tinktúra*: *zsályalevél-tinktúra*
körömvirág + *kenőcs*: *körömvirágkenőcs*
körömvirág + *szaponin*: *körömvirág-szaponin*
orbáncfű + *alkaloid*: *orbáncfű-alkaloid*
orvosi tüdőfű + *flavonoid*: *orvositüdőfű-flavonoid*
gyapjas gyöngyajakfű + *tabletta*: *gyapjas gyöngyajakfű tabletta*

A szabályzatszerű megoldás pártján vagyok, kivéve a legutolsót; itt a „szabályos” *gyapjasgyöngyajakfű-tabletta* nagyon körülményes lenne.

Szabó István

Növényntani vonatkozásban *A magyar növénynevek helyesírási szabályzata* (5) érvényes (a továbbiakban Szabályzat.) A növénynevek helyesírásának a szabályozása nagyon következetes. Figyelembe kell venni ugyanis a fajnál magasabb fokú rendszertani egységekkel (elsősorban a nemzetségnevekkel) való egyeztetést. Ez nem csupán formai kérdés, hanem fajnak rendszertani besorolását illetően követelményeknek kell megfelelnie.

A fajok kettős nevezéktana a különféle fajok világszerte egységes, az anyanyelvi eltérésektől független elnevezését biztosítja Linné (1753) óta. A fajok tudományos neveinek felépítése a generikus (genus proximum) és specifikus (differentia specifica) logikai elvét követi. A kettős nevet alkotó első szó a generikus név egyúttal jelzi az adott faj nemzetség szintű rendszertani helyét is. A fajok tudományos neveinek anyanyelvi megfelelőjének – mi esetünkben a magyar – a hivatalos névnek az anyanyelvi szóképzéssel és helyesírásával kell felelősen lennie a fenti logikai elv maradéktalanul érvényesüléséért. A tulajdonnév jellegű a növényfaj tudományos neve (*Sambucus nigra* L.), viszont köznévi jellegű a hivatalos magyar neve (*fekete bodza*) és annak társneve (*borzafa*, *bojza*, *boz*).

A gyógynövények hivatalos tudományos és magyar nevének írásakor is ezt a Szabályzatot kell követni. A Szabályzat vonatkozik a drogok és hatóanyagok kétszavú hivatalos neveiben a növényfaj helyesírására is. Ebben a tekintetben a hagyományos gyógyszerészet kissé konzervatív, de mérsékelt sebességgel követve elérte a mai nevezéktan használatát, de a régi is megtűrt, különös tekintettel arra, hogy régi könyvek, receptek (korábbi, már nem hivatalos gyógyszerkönyvek – Ph.Hg. és FoNo) is forgalomban vannak, elérhetőek [pl. *Cynosbati fructus* → *Rosae (caninae) pseudofructus*, *gyökértörzs* → *gyöktörzs*]. E példák egyúttal felhívják a figyelmet a drogot biztosító növényi rész (szerv) szervezettani szakkifejezésének helyes használatára és helyesírására is (1).

A hivatalos magyar növénynevek használata az egyértelműség érdekében szükséges, ezért kívántassék meg a rájuk vonatkozó, flóraművekben, szakszótárakban kodifikált helyesírásuk. Véleményem szerint a növénynevek esetében a tudományos névadás generikus-specifikus posztulátumát köznyelvi szabályzat ne írja felül.

Kívánt hatóanyagot tartalmazó növényi részek, szervek, illetve a belőlük készülő drogok és készítmények nevének írásakor egyrészt a Szabályzatot kell, valamint a növényntani szakkifejezések szótárait ajánlatos használni az egyértelműség végett, másrészt az érvényes gyógyszerkönyv használata kötelező. A növényi szervek és drogok hatóanyagaikkal együttes megnevezésekor a magyar helyesírási szabályzat előírásai érvényesek (pl. egybeírás, különírás szabályozása), a növény- és drognevek fenti szabályozásának betartásával. Ezt a Magyar Szabvány – amíg érvényes volt – egyértelműen megadta, de mindenképpen mérvadóak Dános Béla tan- és szakkönyvei (2, 3, 4).

A hivatalos gyógyszerkönyv és receptkönyv tartalmán túl számos együttes (kombináció) létezik:

Csukamájolaj szirup: (oleum jecoris aselli) halfajok májából nyert olaj (főként tőkealmájolaj) táplálékkiegészítő szer készítménye általában kúraszerűen alkalmazva (lásd még: *csukamájolaj kapszula*, *csukamájolaj krém*, *csukamájolaj kúra*). Nem növényntani név, nem kívánok foglalkozni vele, csak annyit, hogy három tagból összevonva állandósult összetett szó.

Mák alkaloid: a *Papaver somniferum* hatóanyaga. Növényntai szempontból nincs vele gond.

Körömvirág alkaloid: *Calendula officinalis* hatóanyag. A *Calendula* magyar megfelelője a körömvirág.

Körömvirág kenőcs: készítmény (lásd korábban is)

Körömvirág szaponin: hatóanyag (lásd korábban is)

Citromfű tea: *Melissa officinalis* virágzó leveles hajtás drogból származó készítmény. A *Melissa* magyar megfelelője a citromfű, amely azonos alakú a drog nevével (*Melissae herba* esetében nem használjuk: citromfű fű)

Bodzatea: Sambucus nigra fekete bodza virágzat drogból (Sambuci flos) származó készítmény. Mint „kiemelt szó”, a helyesírási szabályzat szerint egybeírható. Ugyanakkor más vadon élő bodzafaj is van hazánkban (gyalog bodza, fürtös bodza), azonban általában csak *bodza* névvel illetik a fekete bodzát. Etnobotanikai, etnomedicina tanulmányokban egyértelműsíteni szükséges. Több, ehhez hasonló nevezék-tani eset van.

Bodzakrém: Sambucus nigra fekete bodza virágzat drogból (Sambuci flos) származó készítmény. Mint „kiemelt szó”, a helyesírási szabályzat szerint egybeírható.

Gyógyfű kezelés: a növényismeret = fűvészet párosításból származó szóösszetétel, tulajdonképpen gyógynövény kezelés. Lásd még: eladó leány (nem a leány árusít), eladó ház (nem a ház árusít)

Orvosi tüdőfű krém: Pulmonaria officinalis herba, vagy folium drog felhasználásával készült készítmény (krém). A növény hivatalos magyar neve *pettyegtetett (orvosi) tüdőfű*, tehát az „orvosi” társnév. Nincs orvosi tüdőfűkrém és nem orvosi tüdőfűkrém, ezért helyesen írva orvosi tüdőfű krém a készítmény neve.

Orvosi tüdőfű flavonoid: a Pulmonaria officinalis hatóanyaga.

Fekete mustár mag: a Brassica nigra fekete mustár magja. *Feketemustár* nem helyes, mert nincs jelentésváltozás olyan értelemben, mint a kékliliom (Iris germanica), a sárgaliliom (Hemerocallis gen.) összevetve a liliumfajok (Lilium) esetében. A mustár (vagy fehér mustár) a Sinapis nemzetségbe, a fekete mustár a Brassica nemzetségbe tartozó faj. A fekete mustármag sem helyes, mert nem arról van szó, hogy a maghéj színe sárga, zöld vagy fekete, habár ezen esetben történetesen az.

Fekete mustár oldat: készítmény, amely az illékony mustárolaj alkoholos oldata. Nem arról van szó, hogy fekete mustároladat-e vagy más színű-e. Feketemustár faj pedig nincsen.

Fekete mustár levél szirup: ez is készítmény lehet. *Levélszirup* írásmód elfogadható, de *fekete mustárlevél* és *feketemustár* az előző példa alapján nem.

Zsályalevél tinktúra: Salvia officinalis herba készítmény (alkoholos kivonat). Több zsályafaj létezik, de általában orvosi zsályára gondolunk, pedig nem mindig egyértelmű. Például a muskotály zsálya nem tartalmaz káros tujont. Tehát esetenként mindinkább indokolt a pontos megnevezés.

Orbánfű alkaloid: az orbánfű (Hypericum perforatum) hatóanyaga.

Gyapjas gyöngyajakfű tableta: Gyapjas gyöngyajak (Leonurus lanatus) herba (Leonuri lanati herba) gyöngyajakfű felhasználásával készült tableta.

Kukoricaolaj, kukoricacsíra olaj: Zea mays szemtermés csírájának étkezési olaja. Két, illetve három tagból összevonva állandósult összetett szó.

Gyümölcsstea: a nem tea faj (Thea syn. Camelia sp.) levelének, hanem más fajok leveleinek, virágainak, gyümölcsseinek

felhasználásával készült, koffeint nem tartalmazó főzetek összefoglaló neve.

Fakátrány (Pix lithanthracis): Fásszárú növények faanyagának policiklusos aromás szénhidrogénekben gazdag száraz lepárlási terméke. Gyógyászati szempontból egyre korszerűtlenebb. Állandósult szóösszetétel.

IRODALOM

1. Darók Judit *Növényanatómiai-botanikai terminológiai szótár* Budapest, Akadémiai Kiadó 2011.
2. Dános Béla *Farmakobotanika – kemotaxonómia* Budapest, Argumentum 1997.
3. Dános Béla *Farmakobotanika. A gyógynövénytan alapjai* Budapest, Argumentum 1997.
4. Dános Béla *Farmakobotanika – gyógynövényismeret* Budapest, Semmelweis 2006.
5. Priszter Szaniszló *A magyar növénynevek helyesírási szabályzata* Budapest, Kossuth Nyomda 1985:1–15.

Szabó T. Attila

Ami a kérdést illeti, szándékosan nem néztem utána a szabályoknak, és csak a józan eszemet követem.

A növénynevek helyesírását azonban nem lehet megkerülni, mert az a botanikában tartalmat is takar(hat): például a *köröm virág* nem azonos a *körömvirággal*. Ilyen oldalról nézve én a *zsálya levél* kapcsolatot külön írnám. A többi növénynév rendben volna; bár az *orvosi tüdőfű fő* neve(!) *pettyegtetett tüdőfű*; az *orvosi* csak zárjeles társnév – de ez most lényegtelen.

Minden más esetben a legegyszerűbb megoldás, vagyis a különírás mellett szavaznék (nem kellene szabályozgatni), de a *levél-szirup* típusú esetekben a kötőjeles szerkezet is szóba jöhet.

Szöke Éva

A küldött elnevezések helyesírásával kapcsolatban az alábbi változatokat javaslom elfogadni:

mákalkaloid, ópiumalkaloid, Papaver-alkaloid
Salvia officinalis = 'orvosi zsálya', *zsályalevél*, *orvosi zsályalevél*, *Salvia-levél*
Salvia-glikozid vagy *zsályaglikozid*, *orvosi zsályaglikozid*
Pulmonaria officinalis = 'orvosi tüdőfű' (pettyegtetett tüdőfű)
Pulmonaria-flavonoidok, *Pulmonaria-levél*, *tüdőflavonoid* vagy *pettyegtetett tüdőflavonoid*, *Pulmonaria officinalis-flavonoid*

Uray Katalin

Mindegyik utótag (*tea*, *oldat*, *krém*, *kenőcs*, *szirup*, *kezelés*, *tableta*, *alkaloid*, *flavonid*, *szaponin*) olyan, hogy elvben egybeírandó az előtaggal, így az egyszerű szóösszetételek esetében az egybeírás egyértelmű: *mákalkaloid*, *bodzatea*, *bodzakrém*.

Mivel a többszörös összetételeket is egybeírjuk, ha a 6 szótagot nem haladja meg az összetett szó hossza, szintén egybeírhatóak a következők: *citromfűtea, gyógyfűkezelés, körömvirágkenőcs*.

N.b: az interneten ezek a szavak különírvá találhatóak meg, illetve a *gyógyfűkezelés* nem található.

A 6 szótag feletti többes összetételek a fő összetétel határán kötőjellel elválaszthatóak:

Csukamájolaj-szirup, körömvirág-alkaloid, körömvirág-szaponin, zsályalevél-tinktúra, orbáncfű-alkaloid.

A mozgósabályok szerint (A magyar helyesírás szabályai, 12. kiadás (2015) 141.b pont):

„Ha egy különírt szókapcsolat (pl. hajlított bútor) olyan utótagot kap (pl. gyár), amely az egészhez járul, az egyébként különírandó előrészt az új alakulatban egybeírjuk, és ehhez az utótagot (a szótagszámtól függetlenül) kötőjellel kapcsoljuk (hajlítottbútor-gyár)”. A 141.a pont szerint hasonló esetekben a 6-szótagos határt is figyelmen kívül szokás hagyni (kerekasztal-konferencia, de: kerekasztalkonferencia-rendezés).

Ennek mintájára a *fekete mustár* és az *orvosi tüdőfű* megfelelő összetételei a véleményem szerint a következőképpen írhatóak:

Orvositüdőfű-krém, orvositüdőfű-flavonoid, feketemustármag, feketemustár-oldat.

A szótagszám alapján ugyanakkor az is lehet, hogy a *feketemustármag* írásmód lenne a helyes.

Feketemustárlevél-szirup és a *gyapjasgyöngyajakfű-tabletta* összetételek már túlzónak tűnnek, bár a fentiek alapján szabályosak lehetnek, ezeket így írnám: *feketemustár-levél szirup, gyapjas gyöngyajakfű tablettá*.

Mivel ezek az összetételek kereskedelmi forgalomba jutó termékekre kerülhetnek, ezért a szerkezetes megoldások sajnos nem használhatóak (*fekete mustár leveléből készült szirup, gyapjas gyöngyajakfűből készült tablettá*).

Varga Csaba

Javaslataim a következők:

<i>csukamájolaj + szirup:</i>	<i>csukamájolaj-szirup</i>
<i>mák + alkaloid:</i>	<i>mákalkaloid</i>
<i>körömvirág + alkaloid:</i>	<i>körömvirág-alkaloid</i>
<i>citromfű + tea:</i>	<i>citromfűtea (Earl Grey tea, Roiboos tea?)</i>
<i>bodza + tea:</i>	<i>bodzatea (somlé, kökényfőzet stb.)</i>
<i>bodza + krém:</i>	<i>bodzakrém</i>
<i>gyógyfű + kezelés:</i>	<i>gyógyfűves kezelés</i>

<i>orvosi tüdőfű + krém:</i>	<i>orvosi tüdőfű krém, orvositüdőfű-krém</i>
<i>fekete mustár + mag:</i>	<i>feketemustármag</i>
<i>fekete mustár + oldat:</i>	<i>feketemustár-oldat (? oldata kémiai anyagnak van)</i>
<i>fekete mustár + levél + szirup:</i>	<i>ezt körülírnám</i>
<i>zsályalevél + tinktúra:</i>	<i>zsályalevél-tinktúra</i>
<i>körömvirág + kenőcs:</i>	<i>körömvirágkenőcs</i>
<i>körömvirág + szaponin:</i>	<i>körömvirág-szaponin</i>
<i>orbáncfű + alkaloid:</i>	<i>orbáncfű-alkaloid</i>
<i>orvosi tüdőfű + flavonoid:</i>	<i>orvosi tüdőfű-flavonoid (de különírvá is elfogadható)</i>
<i>gyapjas gyöngyajakfű + tablettá:</i>	<i>gyapjas gyöngyajakfű tablettá</i>

Továbbá: *magas(?) feketenadálytő-tartalmú krém, édesgyökér-kivonat, sőtűrő növénypopuláció/sőtűrőnövény-populáció* (logikailag különbözik, de tartalmilag egyet jelent).

Vincze Judit

A téma és a kérdés nagyon időszerű, sokszor találkozom vele. Alap szakkönyvek szerkesztésekor is számtalanszor szembesülünk a gyógynövények írásmódjának nehézségeivel. Például a VIII. Magyar Gyógyszerkönyv szerkesztésekor kemény fejtörést okozott, és sokszor egyeztettem a tartalmi szerkesztőkkel hasonló kérdésekben. Mivel alapszakmám gyógyszerész, így különösen érint és érdekel a téma.

A helyzetet bonyolítja, hogy a növényeknek van rendszertani, tudományos neve, magyar (honos) neve, sőt a(z) (szak)irodalomban többé-kevésbé rendszeresen előforduló névváltozata egyaránt. A névváltozatokat társnévként említik, van, amikor forrás-, dátummegjelölés is előfordul. A hivatalosan elfogadott gyógynövények és drogjaik nevei megtalálhatók a VIII. Magyar Gyógyszerkönyvben, amelynek írásmódja irányt mutat az orvosi szaknyelvi irodalomban is.

A kérdésfelvetésre nincs egységes szabály. Én ezt az elvet követem:

- növényneveket nem vonok össze mozgósabály alkalmazása ürügyén (*szennalevél*, de *alexandriai szenna levél*),
- figyelni kell a tárgyas, határozós és birtokos jelzős szóösszetételeket (jelölt és jelöletlen formák),
- a (gyógy)növények (drogok) és hatóanyagaik anyagnévek.

Míndezek alapján:

csukamájolaj + szirup: csukamájolaj szirup A csukamájolaj és szirup keveréke, de nem készítenek a csukamájolajból szirupot (anyagnév, egyik tagja összetett). Van gyári készítmény: *csukamájolaj kapszula*.

mák + alkaloid: mákalkaloid A mák alkaloidja a morfin.

körömvirág + alkaloid: körömvirág-alkaloid Inkább a *körömvirág illóolaja körömvirág illóolaj*, de: *körömvirág-flavonoid*

körömvirág + szaponin: körömvirág-szaponin

körömvirág + kenőcs: körömvirág kenőcs

citromfű + tea: citromfű tea

bodza + tea: bodzatea De: *fekete bodza tea*

bodza + krém: bodzakrém

gyógyfű + kezelés: gyógyfű kezelés

orvosi tüdőfű + krém: orvosi tüdőfű krém

fekete mustár + mag: fekete mustár mag De: *mustármag*.

Véleményem szerint hibás a gyakran előforduló írásmód: *fekete mustármag*, hiszen nem a mustármag fekete, hanem a fekete mustár magjáról van szó.

fekete mustár + oldat: fekete mustár oldat, sőt: *fekete mustár mag oldat*

fekete mustár + levél + szirup: fekete mustár levél szirup A fekete mustár leveléből készült szirup.

zsályalevél + tinktúra: zsályalevél tinktúra

orbáncfű + alkaloid: orbáncfű-alkaloid Inkább: *flavonoid* (hipericintartalma fontos). Így: *orbáncfű-flavonoid*

orvosi tüdőfű + flavonoid:

orvosi tüdőfű flavonoid De: *tüdőfű-flavonoid*

gyapjas gyöngyajakfű + tableta:

gyapjas gyöngyajakfű tableta De: ebből inkább teát készítenek (*gyapjas gyöngyajakfű tea*)

ÉRTÉKELÉS (Bószte Péter)

A felmérés érdekes, és megfontolandó tanulságokkal szolgál. Ijesztő, hogy mennyire szerteágazó az írásmód. A másik szembe-
szökő megfigyelés a szemléletkülönbség a nyelvészek és természettudománnyal foglalkozók között. Az előbbieket a helyesírási formákat a szóalakulatok alapján szokványosan írják. A természettudományban ez tévedést okozhat.

Példák:

fekete mustár + levél nyelvészeti megközelítés: *feketemustár-levél*

A növénytanász (Szabó István professzor) kifejti, hogy nincs *feketemustár* faj olyan értelemben, mint *sárgaliliom*, amely önálló faj. A *mustár* és a *fekete mustár* más-más nemzetségbe tartozó növény. A *fekete mustárlevél* sem helyes, mert nem a *mustárlevél* színéről van szó.

A *feketemustár-levél* keletkezhet a *feketemustár + levél* összetételből vagy a *fekete mustár + levél* szerkezetből. A megkülönböztetés az írásmódból lehetetlen, de a szövegkörnyezet sem mindig segít.

sárga liliom + levél *sárgaliliom-levél*
sárgaliliom + levél *sárgaliliom-levél*

Két teljesen más növényről van szó. Az utóbbi értelemszerűen jelöletlen birtokos szerkezet (*sárgaliliom-levél*). A tévesztés elkerülése az előző alakulat különírásával kerülhető el, de a szerkezetes megoldás szabályosabb (*a sárga liliom levele*).

Ha a fenti elvet követjük, a *feketebodza-virág* összetétel egyértelműen a *feketebodza virága*, mert ha a *fekete bodza virága* lenne, különírnánk (*fekete bodza virág*) – a helyesírással kifejezzük a jelentést.

Számomra ez a legnagyobb okulás, amely megerősíti többször hangoztatott nézetemet: a szakszavak írásának a **szakkifejezés jelentését kell tükrözni**, akkor is, ha emiatt az írásmódja nincs teljes összhangban a szóalakulatok szokványos írásával, például nem alkalmazza a jelző egybeírás szabályát (AkH 141.b. pont). A másik lényeges következtetés az, hogy a szaknyelvi helyesírást csak közösen: a nyelvészek és a szakemberek együttesen határozzhatják meg. Ezt példázza a jelenlegi szócsiszolás is.

A fentiek alapján a következők javasolhatók:

Növénynév	A gyógynövények rendszertani latin nevei tulajdonnévszerűek, a magyarok köznevek.
Latin növénynév:	Tulajdonnévszerű idegen szószervezetek; nagy kezdőbetűvel és különírjuk (<i>Salvia officinalis</i>)
Magyar növénynév:	Köznevek (<i>mák, citromfű, orvosi zsálya, fekete bodza</i>)
A gyógyhatású növényrész (drog)	
Latin név:	Tulajdonnévszerűek; nagy kezdőbetűvel és különírjuk (<i>Salviae officinalis folium, Sennae folium</i>) Előfordul magyar utótaggal írva: amelyet kötőjellel társítunk (<i>Salvia-levél, Salviae officinalis levél</i>). Ezek azonban felemás alakulatok, használatukat inkább kerüljük.
Magyar név:	<ul style="list-style-type: none"> • Az összetételeket egybeírjuk a szótagszámlálás szabályai szerint (<i>zsályalevél, citromfülevél, fűzfakéreg, körömvirág</i>). • A jelzős nevet különírjuk (<i>orvosi zsálya levél, fekete bodza virág, fekete mustár mag</i>) – nem alkalmazuk a jelző egybeírás szabályát
Hatóanyagnév	
Latin név:	Mivel az eredeti latin név tulajdonnévszerű, az utótagot, amely nem forrásnyelv szerinti, kötőjellel társítjuk (<i>Papaver-alkaloid, Salvia-glikozid, Pulmonaria-flavonoidok, Pulmonaria officinalis-flavonoid</i>)
Magyar név	<ul style="list-style-type: none"> • Az összetételeket egybeírjuk a szótagszámlálás szabályai szerint (<i>mákalkaloid, zsályaglikozid, orbáncfű-flavonoid, körömvirág-flavonoid</i>). • A jelzős nevet különírjuk (<i>orvosi zsálya glikozid, orvosi tüdőfű flavonoid</i>) – nem alkalmazzuk a jelző egybeírás szabályát
Gyógyszerforma	A gyógyszernevet és a gyógyszerformát a gyógynövényi készítményeknél is különírjuk (<i>orvosi zsálya tabletta, orvosi zsálya levél tinktúra, feketebodza-virág kenőcs, csukamájolaj szirup</i>), követve a gyógyszerészek hivatalos álláspontját.

VÉLEMÉNYEK

Berényi Mihály

Nehéz teljesen közös álláspontot kialakítani, hiszen nagyon eltérők a vélemények. Hozzám legközelebb Ludányi Zsófia és Siptár Péter javaslatai állnak. Ha elfogadjuk a főszerkesztői összegzést, az mennyire fog átmenni a gyakorlatba? Nézzük meg néhány mai kereskedelmi termék igen furcsa nevét!

Csupor Dezső

Bár a Bősze Péter által írt összefoglalás nem minden ponton egyezik meg azzal, amit eredetileg javasoltam, az, amit leírt, elég összetartozó rendszer ahhoz, hogy el tudjam fogadni – tehát támogatom. Nekem most úgy tűnik, ennél csak bonyolultabb, kivételeket tartalmazó és emiatt nehézkes szabályrendszer képzelhető el.

Egyetlen kiegészítő javaslat: jó lenne szabályba/javaslatba foglalni, hogy a binominális latin növényneveket, a nemzetségek nevét, a változatok, alfajok neveit döntve kell írni (ezt most is így írják többnyire, de szabállyal ezt meg lehetne erősíteni).

Ludányi Zsófia

A javaslatnak csak bizonyos részeivel értek egyet. A latin nevekénél, amikor a tulajdonnévi értékű alakulat kéttagú, pl. *Pulmonaria officinalis*, akkor célszerűbb lenne a *flavonoid, alkaloid* stb. utótagot kötőjel nélkül kapcsolni. Vö. AkH. 168.: „Ha

az egymástól különírt, személynévből és köznévből álló jelzős szerkezethez (*Julianus barát*) egy újabb köznévből (pl. *szobor*) kapcsolódik, ez elé nem teszünk kötőjelet, például: *Gül Baba türbe, Julianus barát szobor, Kászim pasa bástya, Szent István vértanú plébániatemplom, Jeremiás próféta kolostor.*” Másik analógia: az idegen szavakból álló állandósult szókapcsolatok esetében sem kötőjellel kapcsolják az utótagot: *maine coon tenyésztő, dura mater kettőzet*. A helyesírási rendszerbe jobban illeszkedik a különírt forma, ráadásul jóval egyszerűbb is. Tehát a *Pulmonaria officinalis flavonoid, Salviae officinalis levél*. (Ez utóbbinál szerepel, hogy „felemás alak”, és inkább kerüljük: ezzel nem értek egyet. Teljesen természetesen a szaknyelvben az ilyen típusú alakulatok.)

Az *orvosi zsálya levél, fekete bodza virág, fekete mustár mag* stb. típusúak esetén legfeljebb akkor javasolható a három szóba írás, ha olyan esetről van szó, mint pl. a *sárgalilium + levél, sárga lilium + levél* vagy: *indiai kender + termesztés, indiai kender + termesztés*. Tehát ha a helyesírási szabályokat betartva egyébként ugyanaz lenne az írásképp. Ezekben az esetekben elfogadható, hogy szeretnék megkülönböztetni a két fajt: akkor lehet *sárga lilium levél* és *sárgalilium-levél*. Hogy hány ilyen eset van, arra nem látok rá. Valóban olyan sok növénynév van, amely különírva is, egybeírva is létezik, csak más-más fajra utalnak? Mert az indoklásból erre lehet következtetni.

Általános szabályként nem javaslom azt megfogalmazni, hogy ne alkalmazzuk az AkH. 141. b)-t a fentebb leírt típusoknál. De, alkalmazzuk, és legfeljebb csak akkor térjünk el tőle, ha (1) nagyon nehezen olvasható, hosszú összetétel keletkezik (*gyapjas*

gyöngyajakfű tabletta – például itt még érthető valahol a 3 szóba írás); (2) a *sárgaliliom* – *sárga liliom* esetében, ha az utótaggal el-látott alakulatok írásképe egyébként ugyanaz lenne, ha követjük a helyesírási szabályokat.

Szöke Éva

Messzemenően egyetértek Vincze Judittal, aki mindkét területnek egyaránt szakértője. Számomra az ő véleménye a legmeggyőzőbb. Kérem Bősze Pétert, hogy a javaslatait feltétlenül vegye figyelembe.

Bősze Péter javaslatával kapcsolatban az alábbi írásmódok megfontolását javaslom:

A gyógyhatású növényrész (drog)/ magyar név:

- Az összetételeket egybeírjuk a szótagszámlálás szabályai szerint (*zsályalevél, citromfűlevél, fűzfakéreg, körömvirág*).
- A jelzős nevet különírjuk (*orvosi zsályalevél, fekete bodzavirág, fekete mustármag*) – nem alkalmazzuk a jelző egybeírás szabályát

Hatóanyagnév / Magyar név

- Az összetételeket egybeírjuk a szótagszámlálás szabályai szerint (*mákalkaloid, zsályaglikozid, orbáncfű-flavonoid, körömvirág-flavonoid*).
- A jelzős nevet különírjuk (*orvosi zsálya glikozid, orvosi tüdőfű flavonoid*) – nem alkalmazzuk a jelző egybeírás szabályát

Csupor Dezső javaslatát, a latin nevek dőlt betűs írására szintén támogatom.

Vincze Judit

Bősze professzor mindig fejen találja a szöveget. A következtetései jók és az összegzőképessége fergeteges. Amivel nem értek egyet,

s Ludányi Zsófiával viszont igen: A latin neveknél, amikor a tulajdonnévi értékű alakulat kéttagú, célszerű az utótagot kötőjel nélkül kapcsolni. Idézem: „A helyesírási rendszerbe jobban illeszkedik a különírt forma” – ennek örülök, mert akkor még sincs akkora szakadék a nyelvészek és a szakemberek között –, „ráadásul jóval egyszerűbb is” – ez utóbbi a legfontosabb (könnyen megjegyezhető és használható). (Mind a hatóanyagnév-nél, mind növényrész-nél: *Salviae officinalis levél; Pulmonaria officinalis flavonoid*.) Az egytagú tulajdonnévszerűeket magyar utótaggal írva kötőjelesen írnám – és nem érzem felemás írásnak (*Salvia-levél, Pulmonaria-flavonoidok*). S amikor a *Salviát szalviának* írjuk – mondjuk ismeretterjesztő kiadványokban –, akkor természetesen *szalvialevél*. Bár ettől nekem borsószik a hátam, mert van helyette *zsályalevél*.

Ludányi Zsófiának: azon félelme, hogy gyógynövények esetében nem javasolnánk az AkH. 141. b) pont alkalmazását, átláthatatlanságot okozna, a magyar elnevezések + növényrész vagy hatóanyagnevek együttesénél csak megnyugtatom, a szakember (reményeim szerint) tudja, mikor sárga a liliom. S biztos sokkal szakszerűbb: *vérehulló fecskefű tejnedvet* írni, mint pl. *vérehulló-fecskefű-tejnedvet*, mert sajnos találkoztam vele – és Ludányi is a túl hosszú, nehezen olvasható összetételnél egyetért a javaslattal. Példám esetében viszont lesz valaki, volt valaki, akinek az még nem hosszú. (Hasonló szabályt alkalmaznák a baktérium- és vírusneveknél is!) Csupor Dezső döntött betűs alkalmazási javaslata elfogadható, követhető, s eszerint is járok el.

Bősze Péter

Köszönöm a véleményeket. Egyetlen személyes megjegyzés: érthetetlen, hogy miért javasoltam a *Salvia officinalis levél* vagy a *Pulmonaria officinalis flavonoid* szerkezet kötőjelezését, amikor éppen a különírásra következtettem, a készülő helyesírási útmutatóban is a különírást javasoltam. Ez elírás, természetesen a különírás a javaslatom.

ÖSSZEGZÉS

Végső javaslat, a vélemények szerint módosítva, egyetértéssel:

Latin növénynév:	Tulajdonnévszerű idegen szószervezetek; nagy kezdőbetűvel és különírjuk (<i>Salvia officinalis</i>)
Magyar növénynév:	Köznevek (<i>mák, citromfű, orvosi zsálya, fekete bodza</i>).
Gyógyhatású növényrész	
Latin név	Tulajdonnévszerűek; nagy kezdőbetűvel és különírjuk (<i>Salviae officinalis folium, Sennae folium</i>).
Latin + magyar	Szavakhoz kötőjellel, szószervezetekhez különírjuk (<i>Salvia-levél, Salviae officinalis levél</i>).
Magyar név	<ul style="list-style-type: none"> • Az összetételeket egybeírjuk a szótagszámlálás szabályai szerint (<i>zsályalevél, citromfűlevél, fűzfakéreg</i>). • A jelzős nevet különírjuk (<i>orvosi zsálya levél, fekete bodza virág, fekete mustár mag</i>).
Latin hatóanyagnév	Szavakhoz kötőjellel, szószervezetekhez különírjuk (<i>Papaver-alkaloid, Pulmonaria officinalis flavonoid</i>).
Magyar hatóanyagnév	<ul style="list-style-type: none"> • Az összetételeket egybeírjuk a szótagszámlálás szabályai szerint (<i>mákalkaloid, körömvirág-flavonoid</i>). • A jelzős nevet különírjuk (<i>orvosi zsálya glikozid, orvosi tüdőfű flavonoid</i>).
Gyógyszerforma	A gyógyszernevet és a gyógyszerformát a gyógynövényi készítményeknél is különírjuk (<i>orvosi zsálya tabletta, orvosi zsálya levél tinktúra, fekete bodza virág kenőcs, csukamájolaj szirup</i>), követve a gyógyszereszek hivatalos álláspontját.

A Magyar Nyelv és a Tudományok Szabó T. Attila-ösztöndíj

„Si non Marte, arte”
Kard helyett tudást

Az ösztöndíjat a nyelvész Szabó T. Attila (1906–1987) emlékére alapították a Szabó-Törpényi és a Borhidi-Thury nagycsaládok, olyan 45 évesnél fiatalabb szakemberek támogatására, akik a magyar tudományos nyelv igényes használatát, fejlesztését fontosnak tartják és tesznek érte.

A díjat az MTA Magyar Tudományos Szaknyelvi Elnöki Bizottságával (MTA-MSzEB) és az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel (EME) együttműködve, a Magyar Nyelvtudományi Társaság (MNYT) iktatja díjai közé, és a Magyar Nyelvészeti Kutatóállomások Hálózatának (TERMINI) elismeréseként ítéli oda 2018-tól kezdődően, minden év márciusában.

Az ösztöndíjra minden év január 30-áig jelölhetnek az alapítók, az együttműködők (MTA-MSzEB, EME, MNYT, TERMINI), valamint egyetemi tanszékek vezetői, a magyar szaknyelv fejlesztésére hivatott folyóiratok és kiadók főszerkesztői (*Magyar Tudomány*, *Erdélyi Múzeum*, *Magyar Nyelv*, *Magyar Nyelvőr*, *Magyar Orvosi Nyelv*, *Természet Világa*, *Élet és Tudomány*, tudományos és tankönyvkiadók stb.), illetőleg az általuk felkért szakemberek az alábbi címen: sztd.termini@gmail.com

Az ösztöndíj odaítéléséről a SZTAD Kuratóriuma dönt a következő szempontokat értékelve:

1. magyar szaknyelvi tudatosság;
2. magyar szaknyelvi munkásság;
3. magyar szaknyelv-történeti szempontok, külön is az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* (SZT) és Erdélyi Helynévtörténeti Adattár (EHA) nyomtatott és digitális használata, lásd: (<http://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/index.html>; <http://emsz.db.iif.hu/cgi-bin/emsz.cgi>; <http://eha.elte.hu/>)
4. az eurázsiai szaknyelvekkel való kapcsolatok kutatása, különös tekintettel a magyarsággal együtt élő népek szaknyelveiből való fordításra;
5. egyéb, a bíráló által kiemelt szempontok (pl. világháló, "kiber-blogger" szempontok stb.).

A SZTAD a Termini Egyesület – Szabó T. Attila-ösztöndíj számláján (OTP 11713012-21450833) alkalmi és/vagy rendszeres adományokkal gyarapítható a kedvezményezett (SZTAD) és az adományozó adatainak feltüntetésével. Alapja 2017 novemberében 1 300 000 Forint. Díjazásra a mindenkori alap 10%-a fordítható.

Az Alapítók a Szabó T. Attila-ösztöndíj létrehozását 2017. szeptember 23-án jelentették be a sukorói református templomban. Hivatalossá ez év október 13-án a Magyar Nyelvstratégiai Intézet és a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat sárospataki konferenciáján tették. (szta)

Szabó T. Attila

Gondolatok és tények a magyar szaknyelvek félezer évéről (Sukoró, 2017)

„Ma a magyar élettudományi szaknyelvek fejlődéséről sűríték 10 percbe 1000 esztendőt...

A világról magyarul szerzett tudásunk szavai egy homályos ósnyelvben gyökereznek. A tudományos szintet görögül, és főként latinul értük el először. A magyar élettudományi szaknyelvek fejlődése 1536 és 1541 közt kezdődik Sylvester János környezetében, a Sárospataki Orvosbotanikai Iskolával. Ebben a körben fogant első szakkönyveinknek az ideje (kellene volna), illetve jövőre (kellene) megünnepelni a 480. és 440. születésnapját.

200 éve jött rá Bolyai János arra, hogy a világűrben nem érvényes a földi geometria, és vele nagyjából egy időben Festetics Imre arra, hogy a „*Természet genetikai törvényei*” lényegileg új természeti törvények.

Újabb évszázadokat átugorva megállapíthatjuk, hogy a 2000-es években magyar szaknyelveink az angol egyeduralma miatt egyre torzulnak, sorvadnak. Ezért jelentettünk be 2017 szeptemberében itt, a sukorói református templomban a *Magyar Nyelv és a Tudományok – Szabó T. Attila-ösztöndíj* megalapítását.”

(Részletek az előadásból, Sukoró 2017)

Ludányi Zsófia

Megjelent a *Magyar Jogi Nyelv* folyóirat

Örömmel adjuk hírül, hogy 2017-ben új szaknyelvi folyóirat jelent meg *Magyar Jogi Nyelv* címmel. A folyóirat nyilvános teret biztosít minden olyan törekvésnek, amely a magyar jogi szaknyelv megértésére, nehézségeinek feltárására és megoldására, a szaknyelvi hagyományok megőrzésére irányul. Az új kiadvány a *Magyar Orvosi Nyelv* „testvérlapjának” tekinthető, nem csupán amiatt, mert az utóbbi mintaként és példaként szolgált az előbbinek a megszületésében, hanem mert az orvostudomány és a jogtudomány között szorosabb a kapcsolat, mint gondolnánk: az előbbi a testnek, az utóbbi pedig a társadalomnak a „betegségeit” gyógyítja.

A folyóirat szerkesztőbizottságában jogászok és nyelvészek vállaltak feladatot. A jogi szakmát Láncoz Petra, Szabó Miklós, Tóth Judit és Vinnai Edina egyetemi oktatók képviselik; míg a szaknyelvkutató nyelvészek közül Dobos Csilla, Kurtán Zsuzsa és Tamás Dóra vállalta a szerkesztőbizottsági tagságot.

A folyóirat első számában a szerkesztőségi bevezető után Bősze Péternek, a *Magyar Orvosi Nyelv* alapító főszerkesztőjének köszöntőjét olvashatjuk. Majd egy nyelvtörténeti témájú tanulmány következik Szendi Attila tollából, amely azt vizsgálja, hogy milyen magánjoggal kapcsolatos szakszavak fordultak elő a XIX. század első felének folyóirataiban. Tóth Judit a kényszerbetelepítéssel foglalkozó tanulmányában e fogalom nemzetközi jogi és EU-jogi hátterét járja körbe, megállapítva, hogy az az emberekre nézve jogellenes, emberi jogokat sértő cselekmény. Pátkai Nándor az általános közigazgatási rendtartás nyelvezetét elemzi, felvázolva a közérthető közigazgatási nyelv megteremtésére irányuló feladatokat. A hosszabb tanulmányok után a *Fórum* rovat két cikkét olvashatjuk. Láncoz Petra Lea a jogi szaknyelvi lektorálás kihívásait mutatja be írásában saját tapasztalatai alapján. Tóth Judit és Kurtán Zsuzsa szintén jogi szakszövegeket elemez nyelvi szempontból, rámutatva azok nyelvhasználati bizonytalanságaira. Végezetül Farkasné Puklus Mária beszámolóját olvashatjuk az EULITA (a jogi fordítással foglalkozó

1. ábra: A *Magyar Jogi Nyelv* első száma (2017)

intézményeket, tolmácsokat és fordítókat tömörítő európai szervezet) által szervezett jogi szaknyelvi fordítással és tolmácsolással foglalkozó nemzetközi konferenciáról.

A folyóirat évente kétszer jelenik meg, az egyes lapszámok a világhálón szabadon elérhetők a joginyelv.hu oldalon, de

lehetőség van előfizetni a nyomtatott változatra is. A lap célközönségét nem csupán a jogászok és a nyelvészek képezik, hanem szélesebb olvasóközönségnek szánják, hiszen kisebb-nagyobb mértékben mindenki kapcsolatba kerül a jogi szaknyelvvél mindennapi élete során. A hétköznapi emberek kifejezetten érdeklődnek a jogi szaknyelv iránt.

Ezt a tényt erősíti meg az, amit napi munkám során tapasztalok az MTA Nyelvtudományi Intézetének nyelvi tanácsadó szolgálatán: ugyanis rendszeresen érkeznek hozzánk hosszú, bonyolult jogi szövegek értelmezését kérő levelek. A *Magyar Jogi Nyelv* folyóirat abban a reményben indult el, hogy előmozdítsa a mindannyiunk által használt jogi nyelv ügyét.

Bősze Péter

A Magyar Jogi Nyelv című új szaklap köszöntése

Köszöntelek, testvér, de jó, hogy megjöttél! Szörnyen magányos voltam idáig, ám mostantól lesz társam. Nem hiszed el, hogy milyen boldog vagyok, no meg kicsit büszke is. A szüleid talán rólam vettek mintát, talán én ültettem el a magot, amely megfogant bennük, és világra hoztak. A születés a természet csodája: az újszülött gyermek a jövő ígérete, egy-egy új szó szintén, és az vagy te is. Isten hozott, testvér!

Téged körültekintéssel alkottak szüleid, én csak úgy kipattantam apám fejéből. Göröngyös is volt az utam; a tied bizonyára egyenesebb lesz. Mégis jó óvatosnak lenned: a szellemiségünkkel nem mindenki ért egyet. Mindketten tudománynyelvet művelünk; te a jogtudományét, én az orvostudományét. Harcolunk a bennük burjánzó idegen kifejezések áradata ellen: az idegen erőszakos katonákat magyar szavakra cseréljük. Nem kell az idegen szó, nem igaz, hogy ma is gazdagítja a nyelvet. A szókincsünk bőséges, mindent kifejezhetünk velük. Már nem fér el a kettő, az idegen és a magyar együtt; amelyiket használjuk, az győz, a másik elsorvad, miként az izmok, ha nem mozognak. A nyelv is él; a használom, erősödik, nem használom, sorvad természeti törvény rá is vonatkozik. Milyen sok gyönyörű szavunkat temettük el, csak hogy az idegen éktelenkedjék helyettük, utalva sok évszázados megszállásunkra. Nem lesz könnyű harcod. És még valamit. Az újonnan jövő nemzetközi szavak (angol szavak) olyanok, mint az alkalmazkodni nem akaró betelepülők Európában. Ők nem alkalmazkodnak a befogadókhöz, nem úgy, mint hajdanán a más nyelvekből jött szavak. A maguk szövegösszefüggéseit követik a nyelvben, a saját világuk szerint élnek Európában, rombolva ezt is, azt is, évezredek hagyományt, európai szellemiséget, nyelvet. Különkülön egyikkel sincs baj, a maga helyén mind csodálatos, természetes és teljesen helyénvaló, csupán együtt nem megy – nem is kell, nincs rá szükség. Talán ez a legfontosabb tanácsom. Hozzáteszem még, hogy noha tudománynyelvvél foglalkozunk, mégis a magyar nyelvet műveljük: a szaknyelvek, a tudománynyelvek kivált, a köznyelvnek is pillérei. Észrevetted a *műveljük* szót? Nyelvművelés. Haj, de sokan fognak ezért támadni, vigyázz a strázsán!

Sok lesz a teendőd. Körülményes a jogtudomány nyelve, akarom mondani: bonyolultan fogalmaz. Régi hagyománya van ennek, az ókorba is visszanyúl: a delphoi jósök is mesterei voltak a kétértelműségnek. Pedig a mondatokat gyermeki egyszerűséggel kell fogalmazni; úgy hogy megértse mindenki. Nos, itt beláthatatlanul sok a teendőd: a törvénycikkek átírása sokéves feladat. Nagyon nagy munkát vállalsz magadra, kitartás kell hozzá – sok lesz az okoskodó, márpedig „a tett halála az okoskodás”. A tudományban nincs helye a kétértelműségnek, a szabatos fogalmazás a rendet szolgálja, nem az ügyvédi bűvészkedést a szavakkal. Bizony nagyon sok, de nagyon szép feladatod van!

Sorolhatnám még sokáig, hogy mi vár rád, például helyesírás, nyelvtörténet és így tovább. Majd meglátod. Most csak arra vigyázz, hogy azt az eszmeiséget, amelyben megszületted, amelyet az álmodóid – álmok álmodói – neked szántak, megőrizd. Gondolj mindig arra, hogy van testvéred, akitől kérdezhetsz, ha kell, és aki végtelenül örül, hogy megszületted. Isten hozott, testvér!

(Megjelent a *Magyar Jogi Nyelv* I. évfolyamában; 2017/1:3)

E SZÁMUNK KÖZREMŰKÖDŐI

BERÉNYI MIHÁLY	HM. Állami Egészségügyi Központ Urológiai Osztály, Budapest <i>drbem@hotmail.com</i>
BUVÁRI MÁRTA	Bárczi Géza Kiejtési Alapítvány, Budapest <i>buvvari.marta@chello.hu</i>
BÜKY LÁSZLÓ	Szegedi Tudományegyetem BTK, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged <i>buky@hung.u-szeged.hu</i>
CSISZÁRIK KATALIN	Eszterházy Károly Egyetem BTK <i>kati.csisz@gmail.com</i>
CSUPOR DEZSŐ	Szegedi Tudományegyetem Gyógyszerésztudományi Kar, Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság, Gyógynövény Szakosztály, Szeged <i>csupor.dezso@pharm.u-szeged.hu</i>
GAÁL CSABA	Ehingen, Tagesklinik, Németország <i>DrGaal@aol.com</i>
GYÉRESI ÁRPÁD	Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem, Marosvásárhely Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár <i>agyeresi@gmail.com</i>
KAÁN L. MIKLÓS	Semmelweis Egyetem, Fogorvostudományi Kar, Budapest <i>kaan.miklos@dent.semmelweis-univ.hu</i>
KÁLMÁN EDINA	Szegedi Tudományegyetem BTK, Pszichológiai Intézet, Szeged Nemzeti Információkommunikációs Szolgáltató Zrt., Budapest <i>edina.kalman@nisz.hu</i>
KESZLER BORBÁLA	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest <i>keszler.b@t-online.hu</i>
KISS LÁSZLÓ	Szent Erzsébet Egészségügyi és Szociális Munka Főiskola, Pozsony <i>kiss.agi@panelnet.sk</i>
KLEBOVITS IMRE	Semmelweis Egyetem, Gyógyszerésztudományi Kar, Budapest <i>klebovich.imre@pharma.semmelweis-univ.hu</i>
KRUTSAY MIKLÓS	Magyar Imre Kórház, Ajka <i>miklos.krutsay@gmail.com</i>
LOZSÁDI KÁROLY	Semmelweis Egyetem Kardiológiai Központja, Budapest <i>lozsadik@kardio.hu</i>
LUDÁNYI ZSÓFIA	Eszterházy Károly Egyetem, Eger MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest <i>ludanyi.zsafia@nytud.mta.hu</i>
PAÁL TAMÁS	Országos Gyógyszerészeti Intézet, Budapest <i>paal.tamas@ogyei.gov.hu</i>
RÁCZ JÁNOS	Nyelvész, Balatonfüred <i>raczjanos@indamail.hu</i>
S. SÁRDI MARGIT	Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Budapest <i>sardimargit@gmail.com</i>
SZABÓ ISTVÁN	Pannon Egyetem, Veszprém <i>szabo-il@georgikon.hu</i>
SZABÓ T. ATTILA	Pannon Egyetem, Veszprém <i>szabotattila@gmail.com</i>
SZŐKE ÉVA	Semmelweis Egyetem, Gyógyszerésztudományi Kar, Budapest <i>szoke.eva@pharma.semmelweis-univ.hu</i>
URAY KATALIN	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Szerves Kémiai Tanszék, Budapest <i>uraykatalin@gmail.com</i>
VARGA CSABA	Pécsi Tudományegyetem, ÁOK, Pécs Orvosi Népegészségtani Intézet, Környezet-egészségtani Tanszék, Pécs <i>chemsafety@freemail.hu</i>
VINCZE JUDIT	Semmelweis Kiadó, Budapest <i>vincze.judit.vj@gmail.com</i>

